

Tesi Doctoral

El dissens en acció

Una aproximació teòrica a la sociologia dels moviments socials

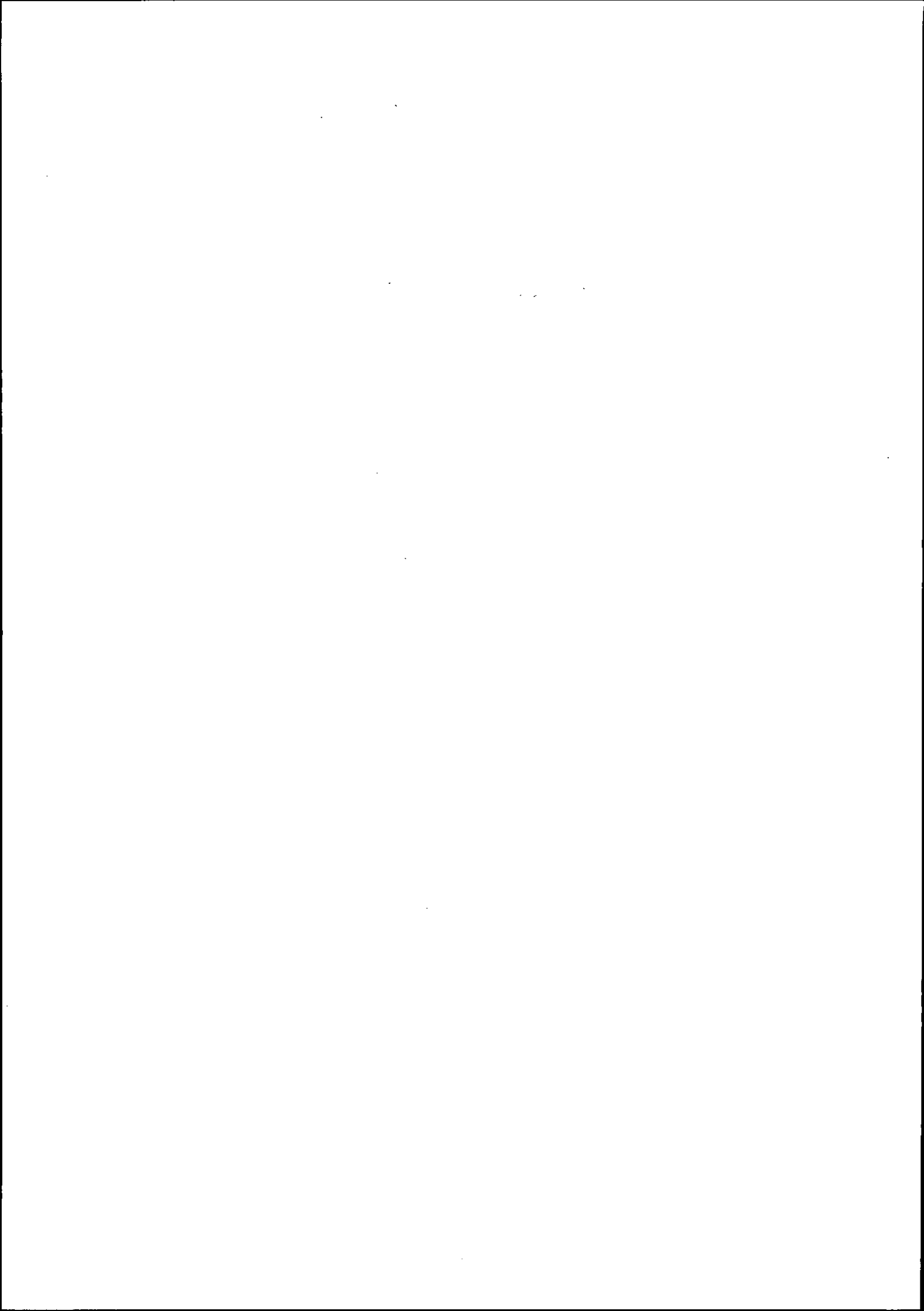
Autor: Xavier Godàs i Pérez

Director: Dr. Salvador Giner de San Julián

Barcelona, setembre de 2002

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Departament de Teoria Sociològica, Filosofia del
Dret i Metodologia de les Ciències Socials

Tesi Doctoral

El dissens en acció

Una aproximació teòrica a la sociologia dels moviments socials

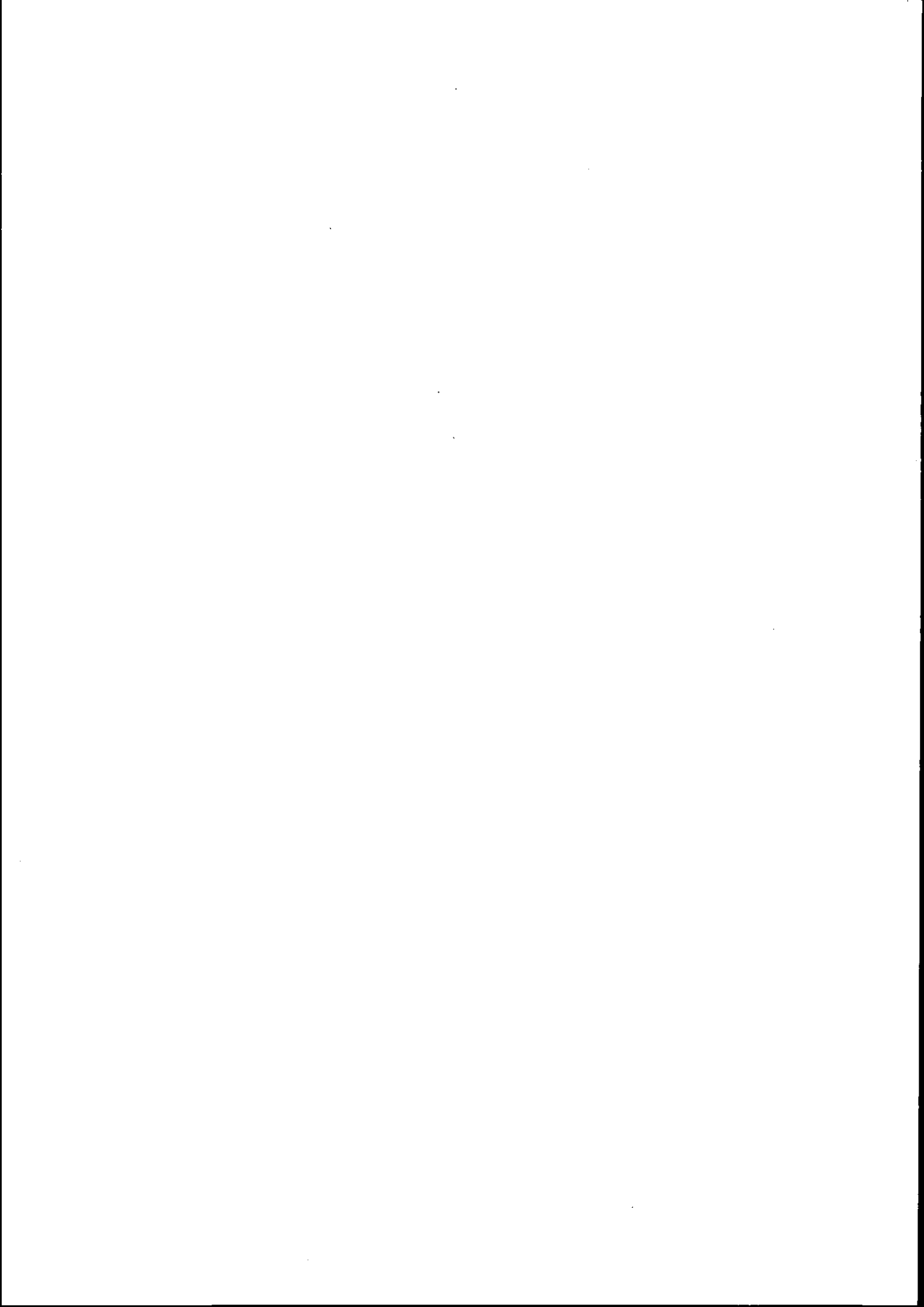
Autor: Xavier Godàs i Pérez

Director: Dr. Salvador Giner de San Julián

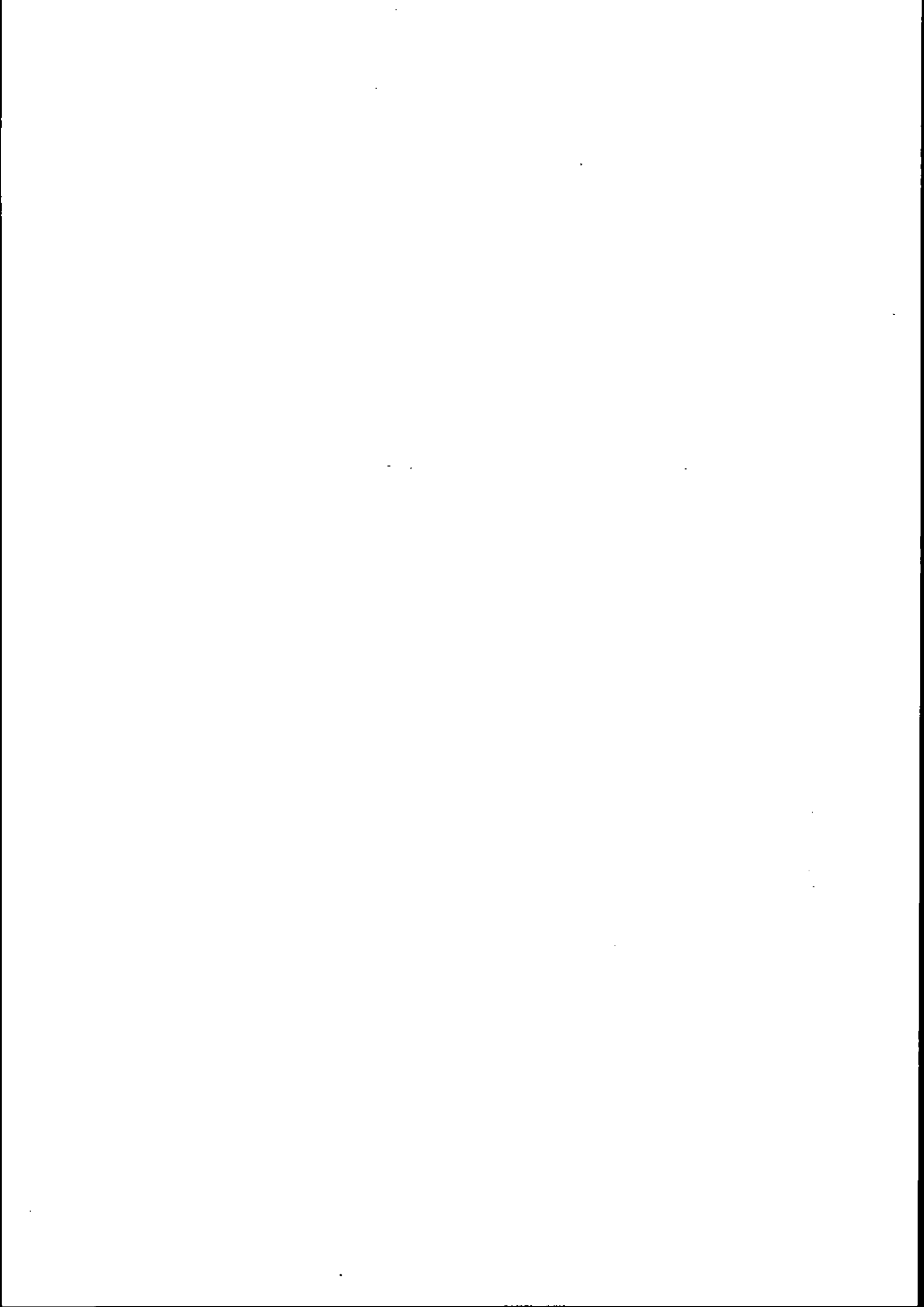
Barcelona, setembre de 2002

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Departament de Teoria Sociològica, Filosofia del
Dret i Metodologia de les Ciències Socials

No m'allibereu, ja ho faré jo
(Pintada apareguda a la Sorbona el maig de 1968)

ÍNDEX

Breu presentació i agraïments	7
Capítol primer. Introducció: algunes dificultats en l'estudi dels moviments socials	11
0. Introducció	11
1. La varietat fenomènica com a font de confusió.....	12
2. El lloc dels moviments socials en la història de la sociologia	16
3. Les implicacions polítiques dels investigadors	23
4. Els moviments socials d'orientació democràtica.....	29
5. La tesi	33
5.1. Pla de treball.....	33
5.1.1. Tasca descriptiva	35
5.1.2. Tasca avaluativa.....	40
Capítol segon. Què és i què no és un moviment social	45
0. Introducció	45
1. Cap a una acotació conceptual	45
2. La dimensió política dels moviments socials	67
3. Recapitulació.....	71
Capítol tercer. Les teories del comportament col·lectiu	75
0. Introducció	75
1. L'estructural-funcionalisme.....	77
2. L'interaccionisme simbòlic	94
3. Recapitulació.....	102
4. Avaluació	103
4.1. Crítica de l'acció per reacció en el cas de l'estructural-funcionalisme	103
4.1.1. La dimensió proactiva dels moviments socials.....	115
4.2. Crítica de la descontextualització en l'interaccionisme simbòlic	125
4.2.1. Les estructures socials com a punt de partida per a l'acció.....	132

Capítol quart. El paradigma estratègic	147
0. Introducció	147
1. La teoria olsoniana de l'acció col·lectiva.....	150
2. La teoria de la mobilització de recursos	155
3. La teoria del procés polític.....	164
4. La teoria dels processos emmarcadors	179
5. Recapitulació.....	191
6. Avaluació	193
6.1. Crítica de la lògica de l'acció col·lectiva olsoniana: de la conducta teleològica a l'estratègica	193
6.2. Crítica del paradigma estratègic: la dimensió deontològica dels moviments socials.....	215
Capítol cinquè. Els nous moviments socials	237
0. Introducció	237
1. L'aproximació estructural	239
2. El gir constructivista: la identitat com a fonament de l'acció	249
3. Recapitulació.....	259
4. Avaluació	260
4.1. Crítica de la caracterització política dels nous moviments socials	260
4.2. Crítica de la novetat: la "senectut" de les reivindicacions qualitatives	269
4.3. Crítica del gir constructivista: el "realisme" dels moviments socials	278
A mode de conclusió: l'articulació del dissens	297
1. Les característiques constitutives dels moviments socials.....	297
2. Les tres dimensions de l'articulació del dissens.....	298
2.1. La dimensió proactiva.....	298
2.2. La dimensió deontològica	299
2.3. La dimensió cognitiva	300
3. Orientacions de cara al futur	301
Bibliografia	305

BREU PRESENTACIÓ I AGRAÏMENTS

La dissertació que segueix l'he confeccionat en poc més d'un any i mig (actualment els nostres col·legues doctors insisteixen en dir-nos que els doctorands hem de fer les tesis "ràpid, ràpid"). Abans d'aquest període jo havia treballat molt per sobre el tema dels moviments socials. M'interessava la sociologia política en general però no havia concretat un objecte d'estudi més precís. Per tant, d'entrada aquest treball assumeix la modèstia de ser un punt de partida per a un projecte intel·lectual que nodrirà la meva carrera acadèmica: l'estudi de les formes de participació política extrainstitucionals contemporànies. Així que en les planes que segueixen us trobareu amb un exercici de clarificació conceptual que m'ha de servir de cara a ulteriors i millors recerques. Aquesta és la intenció que de bon principi ha regit el meu treball.

Dit això, ara toca obrir un espai per als agraïments. Això de donar les gràcies per les influències o l'ajut a l'hora de redactar una tesi és un exercici que sovint cau en la diplomàcia: un està temptat de donar les gràcies a tothom per tal que ningú pugui sentir-se exclòs. Em permetreu que jo eviti aquesta situació i vagi de cara a barraca. D'entrada, però, gràcies a tothom qui m'ha esperonat a treballar.

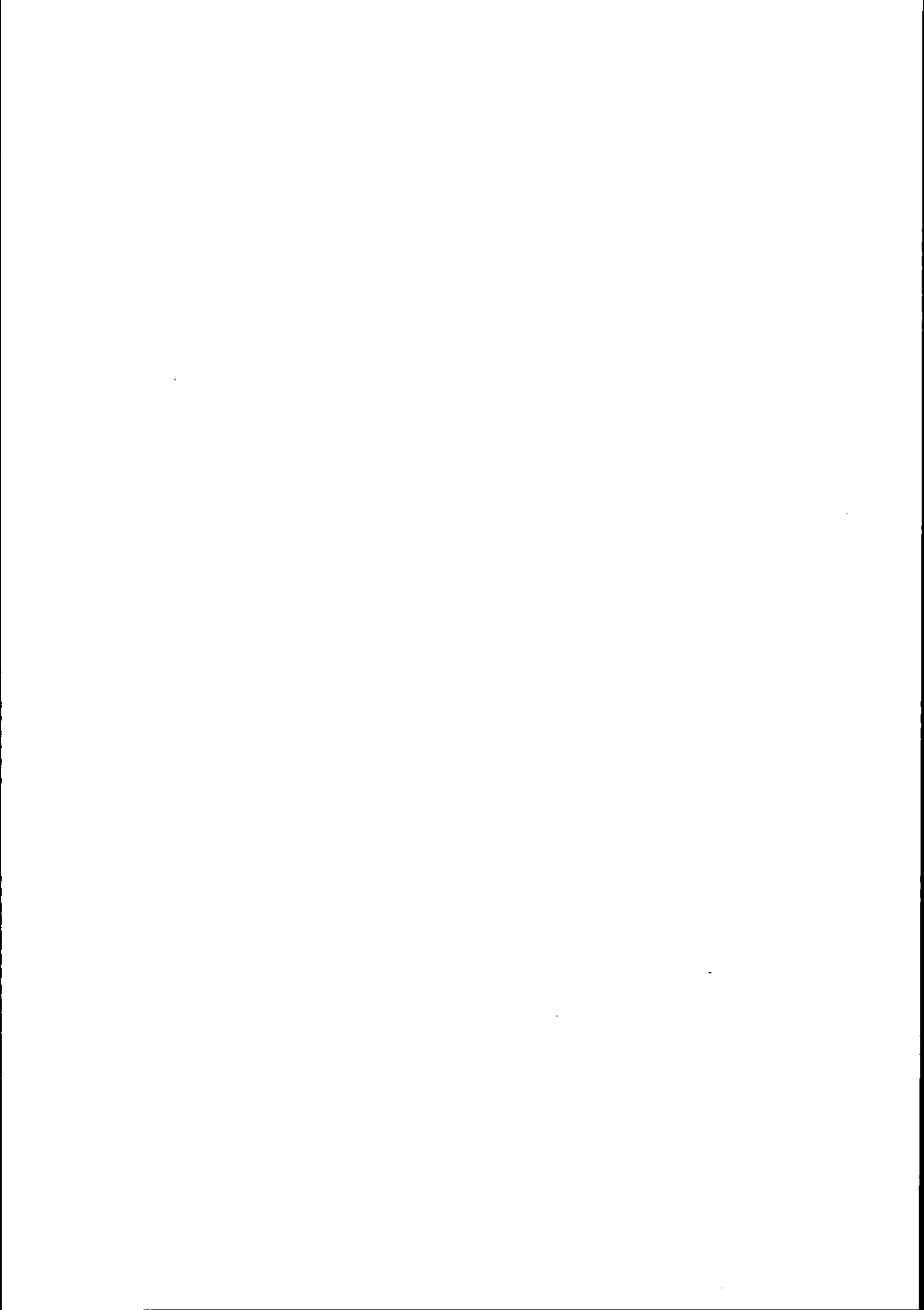
Jo en principi era força refractari a estudiar. Així que abans que res agraeixo a l'Enric Marin i en Joan Manuel Tresserres,

professors de Ciències de la Informació de la UAB, que insistiren en la necessitat que estudiés quan la meua opinió al respecte era que estudiar constituïa poc més que una pèrdua de temps que un "activista de pro" no es podia permetre. Per altra banda, estaré sempre en deute amb dues organitzacions de moviment social, la Crida a la Solidaritat i el Moviment d'Objecció de Consciència, perquè des de la segona meitat dels vuitanta fins ben entrats els noranta constituïren la meua universitat: en el seu si vaig iniciar-me a pensar sobre els problemes derivats de la manera com ens organitzem els humans, a entendre la complexitat de la política i a desconfiar dels "profetes" que la simplifiquen. I, molt especialment, agraeixo a la Mònica Miravet el fet d'haver generat les condicions afectives i materials gràcies a les quals des de 1994 vaig poder reprendre els estudis i superar la meua qualificada aportació al fracàs escolar dels vuitanta.

Pel que fa al trànsit intel·lectual d'aquesta tesi, vull donar les gràcies a en Salvador Aguilar, la Mª Trinidad Bretones i en Joaquim Sempere. Els tres em varen fer veure que els meus treballs inicials tenien una vessant excessivament normativa que traïa el caràcter sociològic que havien de tenir. Particularment, agraeixo a en Salvador Aguilar el fet d'haver-me introduït en el món de l'estudi de l'acció col·lectiva i dels moviments socials, del qual ell és una autoritat, i a en Joaquim Sempere la paciència que ha mostrat en llegir-me diverses vegades. Dono també les gràcies a n'Antoni Domènech, del qual he rebut indicacions de lectures que m'han ajudat

molt a controlar les variables històriques i polítiques que delimiten els moviments socials, algunes de les quals són textos seus. I, molt especialment, estic en deute amb el director de la meva tesi, en Salvador Giner. Per a mi ha estat un honor que algú de la trajectòria del Salvador accedís a dirigir-me en la confecció de les planes que segueixen. A banda del seu inestimable ajut, d'ell he après a estimar la rigorositat de la bona sociologia i a combatre amb ironia els diversos "ismes" que han pretès sense èxit superar-la o recloure-la en perspectives acadèmiques de discutible excel·lència científica. Finalment, agraeixo a la Fundació Jaume Bofill haver-me dotat d'una beca que ha permès accelerar el meu treball, i particularment al seu director, Jordi Sànchez, per l'interès que ha mostrat en el seu desenvolupament.

Dedico aquesta tesi als meus pares, Salvador i Maria, i a la meva germana Anna, per haver tingut una fe del tot irracional amb mi que, sigui dit de passada, sempre em costarà d'entendre.

CAPÍTOL PRIMER. INTRODUCCIÓ: ALGUNES DIFICULTATS EN L'ESTUDI DELS MOVIMENTS SOCIALS

0. INTRODUCCIÓ

La dissertació que teniu a les mans tracta de moviments socials: un dels fenòmens objecte d'estudi de la sociologia que més atenció ha generat entre els sociòlegs i que, a la vegada, presenten una major dificultat de definició. Dedicaré bona part d'aquest capítol introductor i a esbossar el perquè d'aquesta dificultat. La meva intenció és que a partir d'aquest primer exercici els objectius que constitueixen el nord d'aquesta tesi puguin ser, posteriorment, més ben justificats i clarificats.

La dificultat de saber de què parlem quan ho fem sobre moviments socials s'explica per la diversitat de formes que el fenomen pren: científics socials, periodistes, polítics professionals i els propis activistes en parlen sovint i generalment sense referir-se a la mateixa cosa. Si la dificultat de la definició fos deguda a la complexa realitat del fenomen en qüestió, i a la confusió conceptual que sobre el mateix es dona, el problema podria ser resolt a través del vell mètode de destriar el gra de la palla. Ara bé, també hi ha una dificultat d'alguna manera induïda pels mateixos sociòlegs i que és conseqüència de tres elements que impregnen la sociologia dels moviments socials: (a) la

gran varietat de fenòmens que certs científics socials "aixopluguen" sota el terme moviment social; (b) el "lloc" transcendental que els moviments ocupen en la història de la sociologia i la diversitat de les teories sociològiques actuals que pretenen donar compte del fenomen; (c) les implicacions polítiques dels investigadors dels moviments.

1. LA VARIETAT FENOMÈNICA COM A FONT DE CONFUSIÓ

Quan un comença a investigar per saber què són els moviments socials, en principi creu poder-los identificar sense problemes. S'entén, més o menys, que són formes de mobilització política ciutadana no vehiculades o controlades per partits polítics ni organitzacions econòmiques que expressen alguna mena de reivindicació mitjançant un repertori variat de formes de protesta. Després d'un temps i de lectures un ja no està tan segur de saber què és un moviment social. El fet és que es troben multiplicitat de textos que ens parlen indistintament de fenòmens tals com el nou zapatisme impulsat per l'Exèrcit Zapatista d'Alliberament Nacional, les milícies "patriotes" nord-americanes, sectes religioses com la japonesa Aum Shinrikyo o els Hare Krishna occidentals, els treballadors en vaga, els serbis que ataquen els bosnians i els bosnians que ataquen els serbis, el moviment antiapartheid, els ecologistes i els pacifistes, el feminisme i un dels seus contraris més imponents, el moviment antiavortista, o els pagesos que

bloquen vials públics, entre d'altres.¹ D'aquí que un arribi a dubtar del fet que els moviments socials, en tant que fenomen específic que pot ser objecte de conceptualització, existeixin. És llavors el moment de fer una parada i recuperar el sentit comú, per posteriorment escometre el primer problema amb què topem: que la noció de moviment social és encara avui excessivament polisèmica, fins al punt que fenòmens tals com les modes, els corrents culturals, les sectes religioses o les mobilitzacions socials conjunturals continuen definint-se a la lleugera com a moviments socials.

Deixo per al segon capítol l'exercici de clarificació conceptual que mereix l'objecte d'estudi que ens ocupa. Aprofito l'avinentsa, però, per precisar a què em referiré en parlar de moviments socials. Els defineixo en tant que (a) *conjunt d'actors polítics no institucionalitzats que segueixen una lògica reivindicativa promovent o oposant-se al canvi d'estructures socials rellevants*, (b) *que conjuguen diverses organitzacions i persones en processos de mobilització perdurables* (c) *sense pretendre, en tant que moviments, prendre el control dels centres políticament decisoris*.²

¹ Exemples d'aquesta mena els podeu trobar en textos de sociòlegs de renom internacional com els de M. Castells [(1998a), pp: 91-133] i P. Sztompka [(1995), p. 331], però també en obres clàssiques sobre moviments socials com la de R. Turner i L. Killian [(1972), pp. 258-60].

² Assumeixo d'entrada la dificultat de definir amb precisió què són els moviments socials. Hi ha conceptes en sociologia que mostren una persistent resistència a ser definits exhaustivament. El de moviment social n'és un, entre d'altres com el de modernitat, acció i estructura socials o sistema. Llavors la meua definició assumeix la modèstia d'ajustar-se a la necessària clarificació conceptual d'un treball de tesi; no pretenc anar més enllà. Per altra banda, l'ofereixo havent

Cal aclarir, a més, que el concepte de moviment social no és equivalent al d'acció col·lectiva. Per exemple, Jesús Mosterín defineix succintament l'acció col·lectiva com el fet que diversos agents participin d'una sola intenció a fi i efecte d'assolir un o varis objectius, inassolibles solament mitjançant l'acció individual.³ Jon Elster parteix d'aquesta mateixa base, però coincideix amb Mancur Olson (1975) en plantejar els dilemes de la cooperació necessària per sostenir l'acció col·lectiva.⁴ Charles Tilly, per la seva banda, la defineix com l'acció conjunta que cerca assolir fins compartits, i la relaciona amb les interaccions entre grups per qüestions referents al poder polític.⁵ Eric Neveu la presenta com una acció conjunta intencionada en què els protagonistes articulen projectes d'organització social derivats de la defensa d'interessos materials o de principis valorativament orientats, que ell denomina "causes".⁶ Connectant en bona mesura amb Tilly i

estudiat i considerat les definicions ofertes per R. Turner i L. Killian (1972), pp. 223-30, M. Diani (1992), J.C. Jenkins (1994), J. Raschke (1994), M. Revilla (1994), E. Laraña (1999), pp. 126-7, S. Aguilar (2001b) i E. Neveu (2002), pp. 25-55.

³ J. Mosterín (1987), p. 162.

⁴ J. Elster (1991), pp. 38-42, (1996), pp. 125-34.

⁵ Ch. Tilly (1978), pp. 5-8.

⁶ E. Neveu (2002), p. 31. Aquesta distinció entre el conflicte fonamentat en els interessos materials respecte d'aquell altre referit a principis és útil per copsar la negociabilitat o no de gran quantitat de conflictes actuals. J. Casquette [(1998) p. 145] ho expressa gràficament: "En termes generals, direm que els conflictes i disputes entre grups socials i entre aquests i les autoritats són més fàcilment solubles quan allò que està en joc són interessos que quan es tracta d'un conflicte de valors. Per exemple, si els catòlics creuen que l'avortament constitueix una pràctica atemptatòria contra la llei divina, difícilment estaran disposats a transigir i reconèixer que hi hagi persones que no ho entenguin així. Per a ells es tracta d'un problema de principis (...) i, per tant, innegociable. Contràriament, un conflicte

Neveu, Salvador Aguilar ofereix una definició operativa d'acció col·lectiva que és la que aquí prenc de referència. Diu que cal concebre-la com una

(...) "acció de grup concertada i intencional (...), vinculada a una lògica de reivindicació (...) derivada, al seu torn, d'interessos col·lectius [situacions desitjades que beneficien objectivament les oportunitats vitals del subjecte i que aquest identifica com a preferències], (...) i que es manifesta de manera dual: agregant interessos [creant xarxa associativa i, en el límit, organització] i portant a terme exhibicions de força col·lectiva en forma d'actes de protesta i de pressió".⁷

Aquesta definició d'acció col·lectiva té la virtut de diferenciar-se de la de moviment social: l'activitat sindical, una manifestació o una revolució són accions col·lectives segons la definició, encara que no moviments socials: aquests constitueixen un format institucional específic d'acció col·lectiva. Tindrem ocasió de veure això més clarament en el següent capítol.

d'interès implica l'acceptació d'un marc valoratiu comú, radicant llavors la disputa en el repartiment d'avantatges entre grups i col·lectius socials. És el cas de la negociació col·lectiva entre patrons i sindicats des de la instauració de l'Estat de benestar a Europa occidental després de la Segona Guerra Mundial."

⁷ S. Aguilar (2001a), pp. 199-200.

2. EL LLOC DELS MOVIMENTS SOCIALS EN LA HISTÒRIA DE LA SOCIOLOGIA

Un propòsit clàssic de la sociologia és entendre la interdependència entre l'ordre i el canvi en condicions socials modernes.⁸ L'anàlisi estructural i de processos socials, doncs, és una de les bases constitutives de la nostra disciplina. Fixem-nos en la teoria sociologia clàssica: és a la vegada una *expressió de* i una *reacció a* la transformació de les societats tradicionals en modernitzades. Els sociòlegs clàssics expressen en dicotomies aquest pas de formes d'organització social basades en la comunitat i el parentiu, el món rural i el treball de la terra, la religió i la tradició a formes basades en la família nuclear, la urbanització, la industrialització, la secularització i la raó.

La modernització, doncs, és entesa per la sociologia com un procés de canvi que conté dues vessants fonamentals: una és la forma concreta com s'organitzen les societats modernes a diferència de les premodernes; l'altra pertany al terreny, menys tangible, de les idees

⁸ J. Habermas, per exemple, [(1999), vol. 1, p. 19] defineix la sociologia considerant que "(...) sorgeix com una disciplina que es fa càrrec dels problemes que la política i l'economia anaven deixant de costat a mesura que es convertien en ciències especialitzades. El seu tema són les transformacions de la integració social provocades en la carcassa de les velles societats europees donats el naixement del sistema dels estats moderns i la diferenciació d'un sistema econòmic que s'autoregula mitjançant el mercat. La Sociologia es converteix *par excellence* en una ciència de la crisi, que s'ocupa abans que res dels aspectes anòmics derivats de la dissolució dels sistemes socials tradicionals i de la formació dels moderns."

que donen significat a l'acció social.⁹ Aquesta segona vessant expressa un projecte normatiu, un ideal regulatiu de les relacions socials que generalment ha pres la denominació de *modernitat*. La modernitat pot definir-se com un sistema d'idees que implica una voluntat de ruptura amb el dogma, bàsicament fonamentat en la cosmovisió religiosa, essencialment estàtica, de les societats anteriors als episodis revolucionaris del segle XVIII. Idealment, del projecte normatiu modern emergeix un subjecte capacitat per conèixer, potencialment autònom, reflexiu i capaç per a l'acció crítica. El seu nucli substantiu el sintetitza la idea revolucionària de la igualtat, des de la qual poden qüestionar-se les relacions de poder a partir de plantejaments laics.¹⁰ I aquí es planteja una contradicció fonamental: entre l'és, que es refereix a les condicions específiques de la modernització que determinen

⁹ Totes les bones introduccions o reflexions sobre la sociologia expressen aquesta doble dimensió del procés de modernització. Alguns exemples poden trobar-se a R. Nisbet (1969), T. Bottomore (1976), T. Bottomore i R. Nisbet (1988), J.E. Rodríguez Ibáñez (1992), P. Wagner (1997), L.J. Ray (1999) i S. Giner (1974, 1996a, 2001).

¹⁰ Això és el que H. Arendt (1967) vol indicar-nos quan afirma que la qüestió social va començar a desenvolupar un paper revolucionari només quan, en el marc de la modernitat, les persones varen començar a dubtar que la pobresa fos inherent a la condició humana. El concepte modern de "revolució" va ser desconegut amb anterioritat a les dues grans revolucions que es produïren a finals del segle XVIII, la Francesa i l'Americana. La *secularització* és un factor de primera importància per entendre el fenomen de les revolucions. Per exemple, no existeix cap període de la història que pugui retrotraure's a la Declaració dels Drets de l'Home, tot i que ja abans s'hagués reconegut la igualtat dels homes davant de Déu o els Déus. El sentit d'aquesta època marca l'angoixa d'A. De Tocqueville (1994) en experimentar les revolucions democràtiques de 1848: la "fatalitat" de la Revolució Francesa fou que marcà el llinar a partir del qual cap privilegi, inclòs el de la propietat, resulta ja justificació suficient per garantir les relacions de poder. És precisament aquesta destrucció sistemàtica dels prejudicis que cimentaven els privilegis allò que més terroritza al conservador E. Burke (1989).

l'experiència dels individus, i l'*ha de ser*, que s'expressa en la modernitat com a nord regulatiu de les relacions socials.¹¹ Un exemple del tractament d'aquesta contradicció ens l'ofereix l'obra de Karl Marx. Aquest es pregunta per què la referència moderna als ideals de llibertat, justícia i racionalitat no cobra una existència real plena sota les condicions del capitalisme, per posteriorment, una vegada trobades les suficients respostes, plantejar una alternativa global d'organització social.¹²

I a què ve a tomb tot això? Doncs al fet que els moviments socials guarden relació amb el canvi social en condicions modernes.¹³ En cap cas vol dir-se que els moviments siguin un producte exclusiu del procés de modernització. Està prou documentada l'existència de moviments premoderns tals com el bandolerisme social, el mil·lenarisme, les "turbes" urbanes, els motins de subsistència o les sectes obreres religioses.¹⁴ La qüestió que aquí ens interessa retenir, però, és que els

¹¹ Un bon tractament del dilema, que aquí només es presenta, pot trobar-se a A. de Francisco (1997), pp. 13-45.

¹² Els seus *Manuscrits* (1980) destil·len implícitament aquesta preocupació.

¹³ Vegeu, per exemple, J.A. Banks (1972), R. Eyerman (1992), A. Touraine (1992), J. Markoff (1996), L. Mees (1998), I. Wallerstein (1999).

¹⁴ N. Cohn (1972), E. Hobsbawm (1974), G. Rudé (1981) i E.P. Thompson (1984) han documentat abastament l'existència de moviments socials anteriors a la modernització. Per a Espanya destaca l'obra de J. Díaz del Moral (1969), en la qual efectua un important treball de compilació de les mobilitzacions "primitives" del camperolat andalús (vegeu especialment el capítol quart, pp. 67-86), per tal d'esbrinar les arrels de les formes d'agitació agràries cordobeses des del darrer terç del segle XIX fins l'any 1923. Val a dir que aquesta obra fou en el seu moment excel·lentment complementada per M. Pérez Yruela (1979), que prengué el repte de Díaz del Moral aplicant-se a estudiar les mobilitzacions camperoles en el decurs del període de la II República.

moviments canvien al redós del procés modernitzador, tant en els seus repertoris d'acció com en les seves finalitats. Anem a pams.

Tilly defensa la tesi que amb el procés de modernització es dona un canvi substancial en el repertori de l'acció col·lectiva. Un repertori és un conjunt limitat i rutinari de pràctiques de protesta culturalment apreses que varien històricament d'acord amb les condicions estructurals de les societats en què es produeixen.¹⁵ Entre els segles XVIII i XIX a Europa i els EUA opera un canvi en les formes de materialitzar la protesta. El repertori típic anterior i de bona part del segle XVIII respon a una base econòmica agrària així com a estructures polítiques feudals o pròximes al feudalisme. Detenta les característiques generals del particularisme i de mantenir-se en els confins de la comunitat local, fins al punt que les formes d'acció poden variar significativament d'un lloc, actor o situació a un altre.¹⁶ Diferentment, el repertori d'acció que emergeix a cavall dels segles XVIII i XIX es caracteritza per prendre una dimensió estatal: els interessos i temes motiu de conflicte són compartits per diferents localitats i prenen de referència els centres de poder polític, les decisions dels quals afecten el conjunt de la població inclosa dins dels marges territorials de l'estat. Les formes d'acció esdevenen modulars,

¹⁵ Ch. Tilly (1995), p. 26.

¹⁶ E.P. Thompson [(1984), pp. 65-6] mostra com un dels components típics d'aquest repertori són els motins de subsistència. Aquests són generalment provocats per situacions com l'alça de preus de productes alimentaris bàsics o la fam. Els motins de subsistència, però, no són simples reaccions desesperades i irracionals de gent pobra, sinó que reposen en un consens societatari sobre allò que és considerat legítim o il·legítim pel que fa a les pràctiques econòmiques.

això és, serveixen per igual a diferents actors, temes de disputa i localitats.¹⁷ Aquest repertori respon a les condicions estructurals típiques de la modernització: en l'àmbit econòmic, l'increment de les relacions de propietat capitalista més l'articulació definitiva de l'economia de mercat; en el polític, la consolidació de la capacitat regulativa de l'estat; en el cultural, la radicalització del procés de secularització.

El canvi en les finalitats dels moviments és més subtil. Per exemple, el moviment obrer d'orientació socialista en cap cas és l'equivalent d'un dels seus predecessors, el ludisme: és qualitativament molt diferent tant en els continguts com en la forma organitzativa i els mètodes d'acció. La diferència està marcada per l'adaptació de la protesta popular a les condicions estructurals de la modernització: mentre que en societats premodernitzades o en procés de modernització la protesta pren un caràcter *reactiu* als esdeveniments en què prima la defensa comunitària de drets i privilegis donats, com és el cas del ludisme mateix, d'acord amb la modernització la protesta va prenent un caràcter *proactiu* a partir del qual els grups mobilitzats reclamen en un sentit ofensiu drets, privilegis o recursos de què no gaudien, com és el cas del moviment obrer d'orientació socialista.¹⁸

¹⁷ Un exemple del nou repertori és la manifestació que, en paraules de Ch. Tilly [(1995b), p. 30], cristal·litza a Europa occidental i als EUA entre 1780 i 1850, de manera correlativa a l'expansió de la política electoral. La manifestació implica l'organització deliberada d'una concentració de persones amb el compromís de traslladar a les autoritats determinades reivindicacions per tot seguit dispersar-se.

¹⁸ Ch. Tilly i altres (1997), pp. 65-72.

L'acció col·lectiva proactiva se sosté mitjançant associacions relativament complexes i amb propòsits programats que apunten a la modificació d'aspectes rellevants, o el conjunt, de l'ordre social. Aquí radica la transcendència que la sociologia atorga als moviments socials en condicions modernes.

La hipòtesi que s'apunta de les consideracions precedents és que els moviments socials contemporanis es desenvolupen prenent de referència normativa la modernitat. En el rerafons dels treballs de la sociologia dels moviments socials es comparteix, implícitament, el supòsit que aquests arrelen i es desenvolupen sobre la base de les contradiccions entre les condicions estructurals de la modernització i els referents normatius de la modernitat. D'aquí que, inicialment, des del segle XIX fins ben acabada la Segona Guerra Mundial, la investigació sociològica prengui atenció gairebé exclusiva a la "qüestió social", això és, la situació del proletariat industrial, així com en les associacions i mobilitzacions d'aquest en condicions de modernització capitalista i referents normatius associats als ideals de llibertat i igualtat. Ferdinand Tönnies recull clarament aquesta percepció. Diu:

"La distinció i contrast entre rics i pobres, entre abundància i privacions, entre esplendors i misèria, es mostra més cruament a la reflexió dels humils tan aviat com aquests deixen de ser dependents protegits i 'clientela' dels rics, quan comencen a gaudir de drets (si no reals, nominals) de llibertat i igualtat personal, i sobre la base de tals drets, a establir relacions contractuals amb els seus empresaris. I això

és conseqüència de les noves condicions naturals de la vida en les ciutats.»¹⁹

Si fixem ara la nostra atenció en les teories sociològiques contemporànies sobre moviments socials, podem comprovar com aquestes en tracten de diversos i els conceben, també, de diversa manera: en tant que actors extrainstitucionals de dubtosa racionalitat conseqüència de processos de canvi estructural²⁰, o com a expressions del conflicte social central d'una societat i com a agents inductors del canvi²¹, o com a espais de construcció d'identitats i nous valors societaris²², o en tant que components d'una panòplia de fenòmens insurgents²³, o com a formes d'intervenció política innovadora i d'esquerres²⁴. Entre totes aquestes aproximacions teòriques de què avui gaudim no hi ha un acord precís sobre què són els moviments socials ni sobre quina mena de funcions societàries cobreixen. Al mateix temps, però, coincideixen en assenyalar que la transcendentalitat dels moviments radica en què desafien aspectes rellevants, o el conjunt, de l'ordre social i, en conseqüència, es relacionen amb, i/o afavoreixen, els processos de canvi que caracteritzen les societats anomenades modernes. La idea és en principi clara: si els moviments socials tenen impacte societari és perquè pretenen canviar o falcar determinats

¹⁹ F. Tönnies (1927), p. 29.

²⁰ Com, per exemple, la modernització o, avui en dia, la globalització. Vegeu N.J. Smelser (1963).

²¹ A. Touraine (1985).

²² R. Turner i L. Killian (1972), A. Melucci (1996).

²³ D. McAdam, S. Tarrow i Ch. Tilly (1996).

²⁴ C. Offe (1988).

aspectes o el conjunt de l'ordre social d'un lloc i un temps determinat. D'aquí que generalment les teories sociològiques que tracten el fenomen estableixin connexions conceptuals entre les nocions de moviment social i les d'estructura i acció socials.

3. LES IMPLICACIONS POLÍTiques DELS INVESTIGADORS

Sovint l'estudi dels moviments socials és el resultat d'una preferència política per part de qui els desenvolupa, que en la majoria de casos es fonamenta en la voluntat de radicalitzar el procés democràtic. Així, la immensa majoria de treballs de la sociologia dels moviments socials es refereixen a moviments d'orientació democràtica i/o d'esquerres. Possiblement una de les causes d'això sigui l'important increment de la protesta social de finals dels anys seixanta en bona part de les democràcies dels EUA i Europa Occidental, que marcà decisivament tant les vides com les línies d'investigació de tota una generació de sociòlegs. Aquesta postura és perfectament legítima i en no poques ocasions és font de treballs excel·lents.²⁵ En d'altres, però, es tendeix a caure en el problema que Max Weber (1997) assenyalà: el fet que alguns "científics" socials semblin incapaços de distingir entre

²⁵ Un autor que combina admirablement les motivacions polítiques amb l'excel·lència científica és D. McAdam. El seu millor treball, *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970* (1982), és fruit d'aquesta combinació de motivacions i, a més, l'autor no se n'amaga.

ciència i política. No és cap nou descobriment l'existència de determinat personal acadèmic que pretén exercir de polític sense haver d'untar-se amb l'oli de la política, això és, les "angoixoses" qüestions de la correlació de forces i el pragmatisme o, dit més en plata, d'allò que és possible fer en determinades situacions. Pel que fa al tema que aquí ens preocupa, la manifestació més clara de tal actitud és confondre allò que un voldria que els moviments socials fossin amb allò que realment són. Així, s'espera d'aquests que es mantinguin "purs", que defensin permanentment ideals no negociables i que abandonin tota velleïtat "col·laboracionista" amb els partits i les institucions polítiques. La realitat dels moviments socials, però, persisteix en ser més complexa: d'entrada, no és estrany que disposin d'un contingent significatiu d'activistes "doble-militants", és a dir, que siguin alhora membres d'un o varis moviments i militin en una organització política partidària; tampoc és inhabitual que practiquin aliances amb els partits o negociïn obertament amb els centres de decisió política a fi d'assolir l'impacte polític que reclamen, ni el fet que les organitzacions i institucions polítiques siguin els motors d'impuls de processos de mobilització; també existeixen casos en què grups d'integrants de determinats moviments conflueixen en partits en tant que grups organitzats o, simplement, nodrint-los d'alguns dels millors activistes; finalment, la perspectiva històrica ens mostra que els mateixos moviments poden seguir un procés de transformació institucional que els faci col·laborar regularment amb els governs o, en darrera instància,

generar les condicions d'emergència d'organitzacions polítiques partidàries.²⁶

És necessari precisar, a més, que no tots els moviments disposen d'una orientació democràtica, radical, "progressista" o d'esquerres. Exemples contemporanis de moviments conservadors i reaccionaris els podem trobar en la base social del pinochetisme i el moviment antiavortista. El problema, però, és quan de manera implícita en el treball del sociòleg es produeix una connexió conceptual entre la noció de moviment social i els projectes polítics d'orientació democràtica que no resisteix cap prova empírica. Llavors sorgeix el dubte: els moviments que mostren un perfil polític reaccionari i/o de dretes són o no moviments socials? I, si no ho són, com han de ser conceptualitzats aquesta mena de fenòmens? La sociologia dels moviments socials encara està lluny de resoldre satisfactòriament aquest dilema, malgrat alguns intents en aquesta direcció. Jo tampoc el resoldré, però exposo tot seguit els dos abordatges més importants de la qüestió.

Primer, la noció d'*antimoviment* que darrerament fa servir Alain Touraine. Un antimoviment és una mena de moviment que emergeix quan un actor social s'identifica completament i acrítica amb un objectiu de la mena "progrés" o "nació d'aris", i llavors rebutja el seu

²⁶ Algunes aportacions que proporcionen exemples empírics de les relacions entre els moviments socials i els partits i les institucions polítiques les trobareu a R. Heberle (1979), M. Kaase (1990), S. Tarrow (1990), C. Offe (1990), D. Maguire (1995), P. Burstein i altres (1995), M.G. Giugni i F. Passy (1998).

adversari d'una manera que no admet discussió: l'objectiu és la seva anihilació.²⁷ Touraine parla aquí de moviments que menyspreen i combaten l'autonomia personal en favor d'una identitat comunitària irreductible, com és el cas de la mobilització feixista. Ens planteja així un dilema interessant: pot l'analista dels moviments socials menystenir l'orientació política dels moviments que estudia? La qüestió és si la definició política d'un moviment és tan sols una dada que s'ha de considerar o, per a la investigació, cal tractar-la com una variable explicativa de la mena de moviment que s'investiga. Dit d'una manera més gràfica: el moviment pels drets civils dels anys seixanta als EUA i el moviment feixista italià anterior a la II Guerra Mundial són tots dos, tècnicament, moviments socials. És clar que difereixen diametralment respecte dels objectius polítics que proclamen. Allò que aquí és rellevant, però, és comprovar com la definició política de cadascun té efectes en el mètode d'acció que fan servir, en les formes organitzatives, en la concepció de les persones que formen part del moviment i en la mena d'efectes que pretenen provocar sobre el conjunt de l'organització social de què formen part.

Segon, la noció de *contramoviment*²⁸. John D. McCarthy i Mayer N. Zald defineixen un moviment social com

²⁷ A. Touraine (1997), p. 159.

²⁸ La precisió del concepte i una relació bibliogràfica gairebé exhaustiva sobre el fenomen a D.S. Meyer i S. Staggenborg (1996).

“(...) un conjunt d’opinions i creences d’un determinat grup que representen preferències per canviar alguns elements de l’estructura social i/o de la distribució de recompenses d’una societat (...)”

mentre que un contramoviment és un

“(...) conjunt d’opinions i creences en un grup que s’oposa a un moviment social.”²⁹

D’entrada la idea que se’ns dona és que els contramoviments són l’anvers dels moviments, en el sentit que únicament existeixen com a forces d’oposició a aquests. Allò que no queda clar, però, és si els papers de moviment i contramoviment s’adscriuen als agents mobilitzadors en funció de qui mobilitza primer o, contràriament, aquests papers s’adiuen a les característiques constitutives dels agents mobilitzadors en relació al sistema d’autoritat política al qual pertanyen.

De manera congruent amb la definició anterior, Mayer N. Zald i Bert Useem mantenen d’entrada un concepte relativista de contramoviment: afirmen que si el moviment social que ha estat el punt de partida d’un contramoviment desapareix, aquest darrer, si perdura, es converteix immediatament en un moviment. I no només això: un contramoviment eficaç és possible que generi el seu propi anvers: un

²⁹ J.D. McCarthy i M.N. Zald (1987), p. 20.

contra-contramoviment. Per exemple, les campanyes de mobilització al voltant del dret de les dones a decidir sobre la interrupció de l'embaràs poden generar l'organització d'un contramoviment antiavortista. Si el contramoviment té èxit en la seva capacitat de mobilització i sosté una definició política marcadament religiosa i de dretes, pot generar un contra-contramoviment d'orientació democràtica més ampli que l'inicial del dret a escollir sobre la interrupció de l'embaràs, a fi de blocar la dimensió antidemocràtica del contramoviment.³⁰ En poques paraules: els papers de moviment i contramoviment dependrien fonamentalment del moviment que entra primer en l'escena política. Aquests mateixos autors, però, posteriorment matisen que els moviments socials són generalment desenvolupats per grups no pertanyents a les elits i que qüestionen interessos establerts. En conseqüència, des del moment que els contramoviments responen als moviments, els primers sovint estan vinculats a organitzacions i interessos establerts. Llavors, la relació dels contramoviments amb l'ordre establert tendeix a dotar-los de recursos per a l'acció no institucional de què no disposen els moviments socials originals.³¹ Ara podem comprovar que Zald i Useem matisen la postura relativista de la què partien: consideren com a significatiu que la majoria de contramoviments actuïn en sintonia amb els interessos donats que els moviments qüestionen. Per acabar de reblar el clau, aquests mateixos autors afirmen que els moviments parteixen de la base que les relacions

³⁰ M.N. Zald i B. Useem (1987), p. 249.

³¹ *Ibid.*, p. 255.

socials són manipulables, és a dir, que l'acció duta a terme pels moviments pot induir al canvi social mentre que els contramoviments tendrien a considerar com a no desitjable tal manipulació de les relacions socials; que, dit en plata, només podrien ser políticament conceptualitzats com a conservadors o reaccionaris.³² Aquest seria el cas de contramoviments tals com el nord-americà *Wise Use Movement* ("Moviment per un Ús Assenyat"), que d'ençà el 1988 actua segons el propòsit de contrarestar la crítica contra les bases crematístiques de l'activitat econòmica, pròpia del moviment ecologista, i defensar solament una tènue política conservacionista en cap cas contrària als interessos de les empreses. Del naixement d'aquest moviment no se'n poden desvincular l'interès i la participació de les empreses econòmiques més directament afectades pel procés de mobilització ecologista.³³

4. ELS MOVIMENTS SOCIALS D'ORIENTACIÓ DEMOCRÀTICA

Aquest conjunt de consideracions (sintetitzades: la necessitat de desvincular les intencions polítiques de la investigació i evitar caure en l'error de fer passar el conjunt fenomènic dels moviments socials per un subconjunt específic d'aquests, els d'esquerra) m'obliguen a

³² *Ibid.*, p. 270.

³³ Sobre el contramoviment ecologista nord-americà podeu consultar J. Casquette (1994).

precisar encara més quina mena de moviments prenc de referència en aquesta tesi. Aprofito per aclarir, doncs, que m'interessen aquells que poden ser qualificats com d'*orientació democràtica*, és a dir, que es defineixen programàticament per pretendre radicalitzar el concepte i la pràctica de la democràcia, i que, al seu torn, operen en sistemes d'autoritat política caracteritzats per ser democràcies representatives consolidades.³⁴

Val a dir que darrerament la sociologia dels moviments socials ha estat considerant amb més deteniment la definició política dels agents mobilitzadors com a variable explicativa tant de la forma organitzativa com dels mètodes d'acció que qualifiquen els moviments objecte d'estudi. Això és particularment rellevant, perquè el sistema d'idees que inspira l'acció mobilitzadora provoca que existeixi una certa consistència entre els mitjans emprats i les finalitats perseguides. Com bé diu Dieter Rucht, fóra paradoxal l'existència d'un moviment d'inspiració feixista que alhora mostrés una estructura organitzativa

³⁴ Per democràcia representativa entenc allò que R. Dahl (1997, p.15) identifica com a règim poliàrquic: un sistema d'autoritat política substancialment liberalitzat i democratitzat on es fan efectius determinats drets que protegeixen a individus i grups davant d'actes arbitraris o il·legals comesos per l'estat o per tercers. A tal efecte es requereixen les següents garanties institucionals: llibertat d'associació, expressió i vot; elegibilitat per al servei públic; drets dels líders polítics per competir en recerca de suport; diversitat de fonts d'informació; eleccions lliures i imparcials; institucions que garanteixin que la política del govern depengui dels vots i demés formes d'expressar les preferències, és a dir, les pròpies de l'estat de dret: alguna mena de norma constitucional, escrita o consuetudinària, separació de poders i subordinació de l'exèrcit al poder civil. Una crítica amable sobre el procedir de les democràcies representatives la trobareu a S. Giner (1996b).

altament descentralitzada formada per grups conscienciadors.³⁵ Un major grau de concreció pel que fa a la definició política dels moviments el trobem seguint a Donatella della Porta i el mateix Rucht, quan parlen d'allò que anomenen una família específica de moviments socials, els *Left-libertarian Movements*, que podem traduir com a "moviments d'esquerra alternativa".³⁶ Rucht i della Porta prenen de referència la definició sobre una categoria de partits polítics de nova esquerra oferta per Herbert Kitschelt, els *Left-libertarian Parties*, que comencen a sorgir a Europa occidental a partir dels anys setanta del darrer segle.³⁷ Com en el cas d'aquests partits, els moviments socials d'esquerra alternativa coincidirien amb l'esquerra clàssica en la desconfiança vers l'autoregulació del mercat i la inversió privada, com també en el punt de mostrar-se a favor de desenvolupar polítiques redistributives igualitàries. El concepte de "llibertari" o, en la nostra traducció, "alternatiu", indica l'oposició a l'autoritat de les burocràcies civils o privades com a entitats colonitzadores i reguladores de la vida quotidiana. Jo, però, prefereixo la denominació més genèrica d'*orientació democràtica* perquè el concepte emprat per della Porta, Rucht i Kitschelt inclou solament aquells moviments emergents al redós de l'onada de mobilitzacions de finals dels anys seixanta, i no consideren d'altres moviments que, encara que més antics, o més "clàssics" des d'un punt de vista polític, han estat i són fonamentals per a l'aprofundiment de la democràcia.

³⁵ D. Rucht (1999), p. 273.

³⁶ D. della Porta i D. Rucht (1995), p. 231.

³⁷ H. Kitschelt (1990), p. 180.

Podem aproximar-nos al subconjunt o família específica de moviments que centren el meu interès efectuant una aproximació tipològica molt somera a les seves principals característiques polítiques genèriques. (a) Els moviments socials d'orientació democràtica *pretenen impactar sobre el sistema d'autoritat política al qual es refereixen volent modificar certs aspectes o el conjunt del seu funcionament seguint una orientació política de radicalització democràtica.* (b) *Les seves demandes prenen cos en la intenció d'un grup de minorar o neutralitzar una relació de poder estructuralment determinada, de la qual és objecte; aquestes demandes, però, són públicament presentades com una necessitat de millora universal de l'organització social i política.* (c) *Una de les seves bases creencials fonamentals és la referència a l'existència ideal de persones potencialment autònomes (que no aïllades), capacitades per conèixer (exercir la crítica) i associar-se amb d'altres per canviar aspectes concrets o més generals de l'ordre social (actuar en política), sense que les diferències culturals, de gènere o fenotípiques els sigui un impediment per actuar.* (d) *Detenten un sistema d'idees secular i unes característiques organitzatives relativament estables facilitadores de la participació dels components del moviment.* (Tindrè ocasió de proporcionar alguns exemples d'aquesta mena de moviments en el segon capítol).

5. LA TESI

L'objectiu general d'aquesta dissertació rau en aportar precisió al concepte de moviment social partint dels paràmetres d'estudi fixats en les pàgines precedents. L'objectiu concret radica en conceptualitzar el procés de mobilització propi dels moviments que interessin a aquesta tesi: els d'orientació democràtica.

Per tal de dur a terme aquesta tasca efectuaré dos exercicis bàsics: primer, descriuré les principals teories sociològiques contemporànies sobre la matèria objecte d'estudi; segon, discutiré alguns dels plantejaments centrals de les mateixes que em semblen *especialment problemàtics*. D'aquesta discussió pretenc extreure guies de treball per encarar posteriors investigacions empíriques. La tesi, per tant, es desenvolupa en el camp de la teoria sociològica. Està elaborada a partir d'una anàlisi dels continguts i marcs conceptuals de les obres referenciades. No segueix cap cas particular de moviment social, però utilitza exemples. Els exemples que il·lustren la línia argumental del redactat estan extrets dels mateixos treballs dels autors tractats i del seguiment de premsa d'alguns casos.

5.1. Pla de treball

A banda d'aquest primer capítol introductori, la tesi es compon de quatre capítols més i les conclusions.

El segon està dedicat exclusivament a l'acotació conceptual de la noció de moviment social. Aquí el meu propòsit és doble: primer, desbrossaré de la noció aquells fenòmens que no són moviments socials encara que sovint apareguin com a tals a ulls de científics socials poc rigorosos, com poden ser els casos de les modes, els moviments polítics o l'acció col·lectiva revolucionària; segon, raonaré per què els moviments socials són actors polítics i en tant que tals han de ser analíticament considerats.

Una vegada enllestit el problema de saber de què parlem quan ho fem de moviments socials, en els capítols tercer, quart i cinquè escometo tant la descripció com l'avaluació de les teories sociològiques contemporànies més importants sobre el fenomen desenvolupades a partir de la Segona Guerra Mundial a Europa i als EUA. Les agrupo en tres conjunts: el del *comportament col·lectiu*, el del *paradigma estratègic* i el dels *nous moviments socials*. Cadascun d'aquests contenen aproximacions teòriques diverses. No és el meu propòsit ni la finalitat d'aquesta tesi entrar a considerar-les exhaustivament una per una, sinó mostrar el mínim comú denominador que les uneix a cada conjunt. No obstant això, sí que explico distincions teòriques rellevants per al fil argumental de la tesi. Concretament, en la descripció de cada conjunt teòric distingeixo les aportacions que segueixen una perspectiva estructural d'aquelles altres que emfasitzen la dimensió intersubjectiva de les mobilitzacions.

Passo primer a explicar com desenvoluparé la tasca descriptiva. Posteriorment ho faré amb l'avaluativa.

5.1.1. Tasca descriptiva

El tercer capítol passa revista a les teories del *comportament col·lectiu* (que foren desenvolupades als EUA i prengueren una notable rellevància a partir de les dues dècades posteriors a la Segona Guerra Mundial). Les dues aportacions teòriques fonamentals que es contenen sota el seu rètol són: l'*estructural-funcionalisme*, que opera a un nivell macrosocial relacionant canvis estructurals amb l'emergència dels moviments socials³⁸; l'*interaccionisme simbòlic*, que s'interessa per l'estudi microsociològic de les interaccions entre individus com a motor de desenvolupament dels processos de mobilització.³⁹ El punt de connexió entre ambdues aportacions radica en situar l'emergència dels moviments com una reacció col·lectiva a les sensacions d'inseguretat normativa que els processos de canvi social poden generar entre les persones que els pateixen.

Ara bé, el gran increment i diversitat de les mobilitzacions socials de finals dels anys seixanta del segle XX en bona part de les democràcies tant dels EUA com d'Europa occidental fou un factor

³⁸ L'obra de referència d'aquesta perspectiva és la de N.J. Smelser (1963).

³⁹ Vegeu H. Blumer (1969), R. Turner i L. Killian (1987).

crucial per esmenar les teories del comportament col·lectiu, sobretot en la seva vessant estructural-funcionalista, com, també, l'anàlisi marxista ortodox de tota mena de conflicte social, inclòs el protagonitzat per moviments socials, en termes exclusius de classe, que fou hegemònic a Europa fins als anys setanta del darrer segle. En la nova conjuntura històrica de què parlem ja no podia afirmar-se que els mobilitzats fossin persones poc integrades en el sistema d'autoritat política de referència: bona part dels activistes eren individus que es trobaven lluny de la "perifèria" de les seves societats, com gràficament ens mostra el cas dels universitaris; tampoc el perfil socioeconòmic dels activistes s'ajustava al de la prototípica classe obrera industrial. En el cas dels EUA, el *paradigma estratègic* en l'estudi de l'acció col·lectiva, en bona mesura inicialment inspirat en l'obra cabdal de Mancur Olson, *The Logic of Collective Action* (publicada originalment el 1965), discutí de soca-rel les bases epistemològiques de les teories del comportament col·lectiu. Per altra banda, a Europa aparegué la perspectiva dels *nous moviments socials*, que fou la que esmenà de manera més explícita la visió unidimensional dels moviments socials en tant que producte de l'acció de classe, malgrat que alhora mantingué el to emancipador de la perspectiva marxista per a les noves formes de protesta emergents.⁴⁰

⁴⁰ El problema de les aportacions marxistes a la sociologia dels moviments socials és que es troben excessivament lligades a la posició original de Karl Marx respecte a la transcendència política del moviment obrer i l'encasellament d'aquest en la teoria materialista de la història. Això ha marcat a autors posteriors en el sentit de considerar tots els moviments socials sota l'ègida de l'obrer, desconsiderant d'aquesta manera el paper d'altres agents en el procés de desenvolupament de les democràcies representatives, o entenent els moviments en

Fins avui aquestes són les teories sociològiques contemporànies predominants sobre moviments socials. Val a dir, però, que hi ha algunes darreres aportacions a l'anàlisi del fenomen que fixen l'interès en els trets distintius d'una part significativa de les mobilitzacions ciutadanes hagudes des de la dècada dels noranta del segle anterior.⁴¹ Si prenem de referència les darreres publicacions sobre la matèria, dues d'aquestes mobilitzacions són les que s'enduen un major interès per part dels científics socials: (a) la dels anomenats "moviments per la solidaritat", que tindrien trets en comú amb la mena d'acció col·lectiva que duen a terme els grups d'interès, alhora que també mantindrien una connexió amb la dinàmica de mobilització pròpia dels moviments socials d'orientació política;⁴² (b) el cicle de mobilitzacions que s'endega a mitjans dels noranta amb les protestes que en bona part del planeta clamen per una alternativa a la globalització capitalista, que es caracteritzarien per ser un "moviment de moviments" amb una capacitat operativa transnacional.⁴³ En qualsevol cas, però, avui en dia encara s'està lluny d'oferir treballs satisfactoris que mostrin fins a quin

general com a simples epifenòmens del procés de transformació de la societat capitalista a la socialista. Aquesta és la manera de procedir de K. Eder (1985). Per a una crítica d'aquesta posició vegeu C. Calhoun (1995) i A. Melucci (1996), pp. 13-41. Val a dir, però, que treballs molt importants elaborats tant des del paradigma racional com de la perspectiva dels nous moviments socials inspiren bona part de la seva producció teòrica en el llegat de l'obra de Marx. Exemples d'aquesta connexió les trobareu a Ch. Tilly (1978), A. Touraine (1985) i D. McAdam (1982)].

⁴¹ S. Aguilar (2001b) defensa aquesta postura.

⁴² Aneu a P. Ibarra (1999), M. Revilla (ed.) (2002).

⁴³ Vegeu, per exemple, S. Tarrow (1999), J. Pastor (2002), C. Moreno i P. Ibarra (2002).

punt ens trobem davant de fenòmens essencialment diferents dels processos de mobilització anteriors als anys noranta del segle XX. Raó per la qual tampoc existeixen teories que qualifiquin de manera distintiva les mobilitzacions suara assenyalades. Aclarit aquest punt, segueixo amb la presentació del pla de treball.

En el quart capítol descriu les teories relacionades amb el *paradigma racional*. Tracta tres models que actualment estan en franca confluència: el de la *mobilització de recursos* (o *estructures de mobilització*), el del *procés polític* (o *oportunitats polítiques*), i les propostes inicialment inspirades en la dramaturgia d'Erving Goffman que s'inclouen en el rètol de *processos emmarcadors*.⁴⁴ El model de la mobilització de recursos es caracteritza per rebutjar l'èmfasi en els greuges i el descontent com a fonament dels processos de mobilització, tan propi de les teories del comportament col·lectiu. Argumenta que els moviments socials són el resultat d'un increment en la disponibilitat de recursos necessaris per impulsar l'acció col·lectiva. La idea essencial és que els promotors dels moviments, siguin grups en procés d'organització o organitzacions ja existents, aprofiten les oportunitats

⁴⁴ Aquesta confluència no ha estat sempre la mateixa. El model de la mobilització de recursos ha seguit una evolució que va des d'un principi economicista molt inspirat en M. Olson [vegeu M.N. Zald i R. Ash (1969)], contestat per autors seguidors del model del procés polític [aquest fou el cas de D. McAdam (1982), pp. 20-35], a la preocupació actual pel tractament de variables més clarament històriques i sociològiques. Avui en dia no hi ha discrepàncies significatives entre les diferents aportacions de la perspectiva racional, sinó que aquestes han sumat esforços per realitzar recerques més completes. La prova d'aquesta confluència la teniu a D. McAdam, J.D. McCarthy i M.N. Zald (1999), i a M.N. Zald (1992).

contextuals favorables a l'acció, fixen els objectius a assolir i adequen els mitjans de la mateixa manera que qualsevol altre actor de rellevància política.⁴⁵ El model del procés polític comparteix amb l'anterior aquestes mateixes premisses, però s'ajusta més a explicar l'emergència dels moviments socials a partir de tres factors fonamentals: les oportunitats polítiques com a condició estructural de crucial importància, l'existència d'organitzacions establertes amb anterioritat del procés de mobilització com a factor d'impuls dels moviments, i el desenvolupament d'argumentacions legitimadores de l'activitat de protesta.⁴⁶ Aquest darrer factor constitueix el focus d'interès de les aproximacions dramàtiques a les creences que promulguen els activistes.⁴⁷ Estudien com els integrants dels moviments utilitzen argumentacions seguint una orientació estratègica, és a dir, en funció d'assolir tant les fites d'un moviment com de sostenir la seva mateixa capacitat de mobilització.

Finalment, en el capítol cinquè exposo el conjunt teòric dels *nous moviments socials*. Malgrat la diversitat de treballs agrupats sota aquest enunciat, la majoria dels autors que s'inscriuen en aquesta línia d'investigació emfasitzen l'emergència d'una nova mena de moviments congruents amb un context estructuralment determinat pel model de desenvolupament anomenat postindustrial, o, darrerament,

⁴⁵ La compilació de treballs oferta per J.D. McCarthy i M.N. Zald (1987) proporciona una bona mostra representativa d'investigacions que segueixen aquesta orientació teòrica.

⁴⁶ Ch. Tilly (1978), D. McAdam (1982), S. Tarrow (1997).

informativa, i l'emergència de nous valors societaris que se'n deriva.⁴⁸ Resulta necessari indicar, però, que l'interès per estudiar la manera com els valors donen forma a la protesta política ha produït que, d'ençà la dècada dels vuitanta de l'anterior segle, prominents autors d'aquest conjunt teòric, com ara Antonio Melucci, hagin aplegat les eines epistemològiques pròpies del constructivisme social per fixar l'atenció en la construcció institucional dels moviments socials més que centrar-se en allò que els qualificaria com a "nous".⁴⁹

5.1.2. Tasca avaluativa

La vessant avaluativa de la tesi encara l'objectiu de desenvolupar una discussió teòrica partint de cada conjunt teòric descrit, amb la qual genèricament pretenc mostrar la necessitat d'estudiar la mena de moviments socials que són objecte d'interès d'aquesta tesi com un procés de construcció d'un sistema d'acció de resposta proactiva a les determinacions estructurals.⁵⁰ Sostindré la següent línia argumental:

⁴⁷ El primer article que tracta explícitament aquesta qüestió és el de D.A. Snow i altres (1986).

⁴⁸ A. Touraine (1985), C. Offe (1988).

⁴⁹ Vegeu A. Melucci (1996).

⁵⁰ Val la pena assenyalar una dificultat: que el concepte d'estructura social s'ajusta als requisits de congruència de cadascuna de les teories sobre moviments socials que he presentat. Així, des de la vessant estructural-funcionalista de les teories del comportament col·lectiu les estructures es conceben com el conjunt de components constitutius de l'ordre social sobre la base dels quals es desenvolupa l'acció humana que, al seu torn, tendeix a reproduir-les. La teoria dels nous moviments socials comparteix la visió macroestructural dels estructurals-funcionalistes, però hi oposa que les estructures són el punt de partida per a

Amb els tres conjunts teòrics presentats comparteixo la idea de base, més o menys explícita en cadascun, segons la qual els moviments socials són espais d'acció política no institucional on grups més o menys organitzats responen a determinades condicions estructurals i/o esdeveniments que els afecten en grau variable, això és, *constitueixen respostes a una situació donada que és viscuda problemàticament*. Difereixo, però, en els següents punts fonamentals:

En el capítol tercer analitzo les teories del comportament col·lectiu seguint la idea que els moviments socials no constitueixen simples reaccions arracionals a situacions que deixen en suspens les pautes convencionals de conducta, com ve a plantejar la perspectiva estructural-funcionalista, ni entitats propenses a l'endogàmia creadores

l'acció: les persones n'estan determinades però poden prendre distància crítica a fi d'esmenar-les o combatre-les. La noció d'estructura social pren una major precisió en els models de la mobilització de recursos i el procés polític: a un nivell microestructural, el primer fixa l'atenció en el tipus d'organització dels moviments i en la xarxa de relacions que estableixen amb els seus aliats i oponents; a un nivell meso i macroestructural, el model del procés polític parla d'estructures polítiques com a principals determinants tant de la forma com de l'evolució dels moviments. Finalment, les perspectives que dins de cada conjunt teòric se centren en l'acció d'individus normativament orientats (recordem: interaccionisme, acció dramàtica i constructivisme) es defineixen per afirmar que el procés de mobilització és font de constitució de nous valors i normes i, en el límit, d'un ordre social renovat o transformat, encara que els moviments mateixos no es puguin desvincular de les constriccions normatives o, el que és el mateix, de discursos definidors de la situació anterior que, o bé es combaten, o bé s'empren com a base de legitimació del procés de mobilització en curs. En resum, el desacord entre les diverses teories pel que fa a la definició de la noció d'estructura social és, si no absolut, sí important. Per tal d'acotar una postura pròpia al respecte treballaré la noció en el tercer capítol.

de noves orientacions de valor, postura que per regla general prenen els interaccionistes simbòlics. Aposto per la hipòtesi que tota dinàmica de mobilització s'edifica sobre la base d'un procés constant *d'encaix entre l'avaluació crítica de la situació, la projecció d'un escenari de futur desitjable i els mitjans apropiats per sostenir el procés de mobilització*. Sintetitzo el significat d'aquest procés amb la noció d'*articulació del dissens*, noció que em permet connectar dues dimensions bàsiques a considerar en tota dinàmica de mobilització: l'objectiva i la normativa. La primera es refereix al punt de partida estructural que delimita l'emergència dels moviments socials així com les seves línies d'acció; la segona fixa l'atenció sobre la capacitat dels mobilitzats per desenvolupar projeccions sobre escenaris futurs desitjables i, per tant, abstraure's de les condicions estructurals de partida. Mostraré que l'articulació del dissens és una característica ineludible d'aquells moviments que detenten una característica netament proactiva, això és, que no solament *responen a*, sinó que ho fan *apostant per*.

En el capítol quart avaluo el paradigma estratègic en el punt que l'enfocament adoptat tendeix a menystenir l'orientació normativa interna, o deontològica, dels moviments que expressen demandes polítiques substantives. Parteixo de la base que la definició política dels processos de mobilització *no constitueix tan sols una dada secundària a considerar, sinó que ha de tractar-se com una variable explicativa de primer ordre de la mena de moviment que s'investiga*. Per dos motius fonamentals. Primer, perquè la definició política d'un moviment

l'impel·leix a establir una relació de congruència entre les finalitats declarades i els mitjans emprats per assolir-les, d'entre els quals destaca la forma d'organització. Això genera en no poques ocasions tensions entre els requisits d'eficiència de l'acció col·lectiva reivindicativa i els preceptes ètics que els mobilitzats es donen. Segon, perquè les aproximacions dramàtiques al discurs dels moviments socials, que insisteixen en tractar les creences promulgades des d'aquests solament des d'una perspectiva estratègica, tendeixen a ocultar la dimensió deontològica dels moviments objecte d'estudi, és a dir, el compromís del col·lectiu mobilitzat entorn d'uns valors que reglamenten la seva pròpia conducta. La idea és que per als mobilitzats és important no només assolir els objectius que es marquen, sinó també *demostrar públicament la congruència normativa entre l'ha de ser cercat i la manera com es reglamenten les relacions entre els integrants del moviment que protagonitzen l'acció.*

En el capítol cinquè mostro la meva discrepància respecte del conjunt teòric dels nous moviments socials seguint dos punts bàsics. Primer, discuteixo la pretesa "radical novetat" del cicle de mobilitzacions encetat a les acaballes dels seixanta del darrer segle. Sostinc que ni tots els nous moviments socials poden ser conceptualitzats com a inequívocament "emancipadors", ni que la variable "identitat", a partir de la qual se suposa que sorgeixen les reivindicacions qualitatives, és exclusiva d'aquesta mena de moviments. Segon, contra el gir constructivista de la teoria defenso que els integrants dels moviments socials no "construeixen" subjectivament

els problemes que tracten, sinó que es desenvolupen considerant l'objectivitat de la seva existència. El tema no és baldí ni resoluble afirmant que tots els moviments consideren l'objectivitat de les problemàtiques que els motiven. Jo segueixo la hipòtesi que tant la viabilitat com la legitimitat dels moviments socials que prenc de referència depenen del fet *que aquests mostrin que el problema que identifiquen realment existeixen i que els procediments habituals de l'activitat política institucional no són suficients a fi de resoldre'ls.*

Finalment, conclouré amb els resultats conceptuals de la discussió teòrica duta a terme ens els capítols precedents i aprofitaré per apuntar algunes guies de treball que m'han de servir de cara a orientar ulteriors recerques.

CAPÍTOL SEGON. QUÈ ÉS I QUÈ NO ÉS UN MOVIMENT SOCIAL

0. INTRODUCCIÓ

El meu propòsit en aquest capítol és clarificar quins són els fenòmens semblants als moviments que no formen part o s'allunyen de la definició oferta en la introducció (pàg. 13), malgrat que hi guardin relació o en siguin components constitutius. Posteriorment, exposaré alguns exemples de la mena de moviments que prenc de referència en aquesta investigació i, finalment, acabaré defensant la seva dimensió política. Amb aquest exercici de clarificació conceptual pretenc fixar els termes a partir dels quals pivotaran tant l'exposició com l'avaluació de les teories en els tres capítols posteriors.

1. CAP A UNA ACOTACIÓ CONCEPTUAL

Primer. No són moviments socials però poden ser-ne indicadors o formar-ne part:

(a) *Les mobilitzacions i les protestes conjunturals.*

Neil J. Smelser parla d'accions com les "fugides" col·lectives conseqüència del sentiment de pànic front un esdeveniment inesperat, com ara un incendi o un bombardeig; el moments de "furor col·lectiu" que poden veure's quan determinades persones es dirigeixen atabaladament cap a quelcom que consideren gratificant, com pot ser el cas dels fans d'un conjunt musical; o els "esclats" hostils, que fan referència a aquelles accions que pretenen danyar a algú o alguna cosa en particular perquè se les considera responsables directes d'un greuge o situació problemàtica, com ha estat el cas històric del progrons contra les comunitats jueves.⁵¹ De la mateixa manera que Smelser, Sidney Tarrow també escriu sobre amotinaments, disturbis i concentracions espontànies, però clarifica una qüestió que aquí ens interessa retenir: que aquests fenòmens han de ser considerats com a indicadors del procés de gestació d'un moviment, o en tant que elements propis del procés de mobilització, més que moviments en si mateixos⁵², perquè el seu nul o baix nivell de planificació i, sobretot, la manca de perdurabilitat i d'orientació estratègica que aquestes accions mostren, no les fan candidates a ésser contingudes en el concepte de moviment social.

⁵¹ Abundants exemples d'aquesta mena d'accions les trobareu a N.J. Smelser (1963), pp. 131-269.

⁵² S. Tarrow (1997), p. 24.

(b) *Les pràctiques socials mancades d'una orientació expressament vinculada al canvi d'estructures socials rellevants.*

Expressions culturals com les *raves* o festes de música electrònica que se celebren en naus industrials abandonades, a les platges o a la muntanya sovint donen compte d'una voluntat de portar una vida alternativa per part d'aquells que les organitzen. De fet, existeix avui un seguit de comunitats que es dediquen a aquesta mena d'activitats; algunes d'aquestes són relativament nòmades, a la manera dels hippies dels anys seixanta i setanta del segle XX. Les persones que en formen part poden donar suport a determinades campanyes impulsades des dels moviments socials, però en cap cas les comunitats "techno" o d'altres per l'estil s'ajusten a la definició precedent de moviment social: no configuren la seva activitat en funció d'assolir determinats objectius d'impacte societari.⁵³ El mateix succeeix amb grups més

⁵³ Encara que implícitament puguin declarar aquesta intenció. Per exemple, el gener de 2001 al litoral de Badalona, prop de la central tèrmica del Besòs, se celebrà una festa que congregà unes 2000 persones en el decurs d'una setmana amb el pretext de celebrar l'any nou. Fins aquí no hi ha res d'extraordinari. El punt crucial és que aquesta mena de celebracions tenen la connotació de fugir del consumisme i el reguitzell d'obligacions propi de la vida quotidiana. Malgrat el risc d'intervenció policial que implica organitzar-les, donat que són il·legals, aquestes festes resten obertes a qualsevol que vulgui gaudir del ball lluny del circuit oficial de les discoteques. L'entrada és lliure, i el preu de les begudes pràcticament igual al cost. El nexa d'unió dels participants és fugir del sistema de vida convencional, amb el qual s'és crític. Com a botó de mostra fixem-nos en les declaracions d'una de les organitzadores de la festa: "El nostre és un moviment contracultural que té en la música techno el seu nexa d'unió (...). La música techno et proporciona el camí per alterar els estats de la consciència, que és el que cerquem". A aquestes declaracions un dels participants afegeix: "Si m'hagués quedat a Londres treballaria de nou a cinc, estaria pensant en comprar-me una casa, em passaria el dia veient la televisió i voldria comprar-me un vídeo (...). Però ara únicament

clarament definits en un sentit polític. Si un conjunt de persones decideixen viure plegades, dedicar-se a l'agricultura ecològica, saltar-se les normes de la monogàmia i cultivar les virtuts d'una vida natural, a priori no estan impulsant un moviment social, sinó un estil de vida coherent amb llur filosofia de vida. La idea a retenir dels dos exemples és que una activitat organitzada altruísticament a benefici o gaudi d'un determinat grup de persones pot donar compte d'un estil de vida o d'una relació social culturalment significativa, però tal activitat no equival a un moviment social.

(c) *Els públics o conjunts de persones que comparteixen una opinió.*

Determinats grups poden compartir posicionaments sobre temàtiques referides a qüestions socialment rellevants.⁵⁴ L'atenció pública generada al voltant d'aquestes pot nodrir o donar un suport nominal als moviments socials, si l'activitat d'aquests concorda amb l'opinió expressada pels grups. Els moviments mateixos sovint són generadors o catalitzadors d'estats d'opinió amb mires de dur a terme mobilitzacions políticament orientades. Ara bé, un conjunt de persones compartint una opinió no és un moviment social: com és sabut, es pot opinar sense mobilitzar-se.⁵⁵

penso que aquest ocell és molt bonic." Vegeu *La Vanguardia*, 12 de gener de 2001, p. 3 de la secció "Vivir en Barcelona".

⁵⁴ E. Laraña (1999), p. 107.

⁵⁵ Un exemple d'allò que pretenc assenyalar es troba en una enquesta sobre la Joventut de Catalunya i el servei militar, desenvolupada el 1991 pel *Centre*

(d) *Les associacions cíviques.*

Són entitats constituïdes per grups de persones que s'agrupen per desenvolupar una determinada activitat. Un casal o ateneu popular, una fundació que promogui les pràctiques democràtiques, una associació en defensa de l'etiquetatge comercial en català o del naturisme poden, naturalment, exercir pressió als centres políticament decisoris perquè les seves activitats siguin, com a mínim, respectades. El treball que desenvolupen, però, està bàsicament orientat al manteniment i/o la difusió social d'unes pràctiques en un sentit pedagògic i no a la mobilització de cara a la consecució de determinats objectius de

d'Estudis Dona i Societat. L'enquesta dona els següents resultats: el 93,6% dels joves està en contra del servei militar obligatori i planteja la seva transformació en servei voluntari o bé la seva simple supressió. Aquest rebuig dels enquestats es fonamenta en dues conviccions fonamentals: "l'estat no té dret a prendre't un any de la teva vida" i "el servei militar és una pèrdua de temps". Les dues afirmacions recullen l'acord de més del 85% dels enquestats. És més, el 84'3% dels joves que encara no han fet el servei militar es plantegen no fer-lo i cercar alternatives concretes al mateix. Els resultats de l'enquesta són contundents. És evident, però, que el moviment d'objectors insumisos de finals dels anys vuitanta i principis dels noranta no disposà d'un contingent activista de proporcions tan descomunals. Això mostra que el fet que un es declari més o menys favorable a un objectiu promogut per un moviment no equival a dotar-lo d'un suport explícit, encara que una base tan gran de potencials simpatitzants jugui un paper estratègic central per al desenvolupament del procés de mobilització: proporciona legitimitat al moviment social. I, també, malgrat que els moviments puguin ser expressions d'estats d'opinió, és important remarcar que de fet només controlen relativament la base social mobilitzada, no els estats d'opinió en si. [Aquests resultats poden comprovar-se a CEDIS, *La joventut a Catalunya i el servei militar*, Enquesta realitzada per encàrrec del Servei d'Informació per a l'Objecció de Consciència (SIOC-MOC), Barcelona, octubre de 1991. L'univers d'aquest estudi comprèn els joves que viuen a Catalunya i que tenen entre 15 i 29 anys (746.828 persones segons una estimació del Padró de 1986). La mostra per a un nivell de confiança del 95% i amb un error màxim del + - 5%, correspon a prop de 600 enquestes].

transcendència política. Això sí, aquesta mena d'entitats sovint suposen una sòlida base de suport per al procés de mobilització dels moviments socials.⁵⁶

(e) *Els grups d'interès.*

Els grups d'interès són organitzacions formals generalment comandades per personal professional qualificat i a sou de l'organització a què pertanyen, que cerquen el favor permanent o puntual dels centres políticament decisoris en benefici particular dels seus membres. Per regla general, els grups de pressió treballen d'acord amb les autoritats i segueixen els procediments institucionalment prescrits a fi d'assolir els seus objectius. Malgrat que els moviments socials també poden seguir aquestes vies, és habitual que aquests

⁵⁶ Un dels exemples més clars d'això l'ofereix el moviment per l'autodeterminació *Crida a la Solidaritat en Defensa de la Llengua, la Cultura i la Nació Catalanes*, el qual desenvolupà la seva activitat entre el 1981 i el 1993. Per exemple, en la convocatòria de la manifestació de l'onze de setembre de 1981, al redós de la polèmica sobre la LOAPA, La Crida rebé el suport d'una gran diversitat d'entitats: Òmnium Cultural, CIEMEN, Consells Populars de Cultura Catalana, Club Ramon Muntaner, Xarxa Cultural, Cercles Culturals dels Països Catalans, Grup del Llibre, Centre Comarcal Lleidatà, Institut de Projectió Exterior de la Cultura Catalana, Casal de Montserrat, Llibreria Joan Ballester Canals, Escola l'Esclat, Grup d'Ajut a la Llengua Catalana, Federació Sindical d'Artistes Plàstics de Catalunya, Centre Excursionista de Catalunya, Col·legi d'Aparelladors de Barcelona, Associació de Mestres Rosa Sensat, AHIMSA-Escola Catalana de Sistema General Cultiu Biològic, Mestral-Centre d'Estudis de la Llengua, Edicions de la Magrana, Coral Sant Jordi, Coordinadora d'Entitats Culturals dels Països Catalans, Coordinadora de Jubilats i Pensionistes de Vocalies d'Associacions de Veïns de Barcelona, Editorial-Llibreria Claret, Centre de Ioga Integral, Agrupació Cultural del Bages, Associació Internacional per la Defensa de les Llengües i les Cultures Amenaçades, A.C.F. Sabadell Sardanista, Associació per la Defensa i Protecció d'Animals de Companyia. Vegeu E. Monné i Ll. Serga (1991), p. 52.

utilitzin repertoris tàctics disruptius respecte dels procediments institucionalment regulats. Els grups d'interessos, en canvi, rarament reclamen el suport actiu de les seves bases: el seu mode d'operar habitual radica en una interacció continuada entre els dirigents dels grups en qüestió i els responsables oficials. Si el recurs més important dels grups de pressió és la seva accessibilitat als centres políticament decisoris, el recurs característic dels moviments és la seva capacitat per sumar persones i organitzacions en el marc d'un procés mobilitzador que segueix una lògica reivindicativa.⁵⁷

(f) *Els partits polítics en una democràcia liberal.*

Els partits polítics són organitzacions formals representatives dels objectius i interessos d'aquells ciutadans que comparteixen similars preferències polítiques. Tots els partits aspiren a participar en les institucions públiques, així com a exercir poder polític, disposin o no de representació parlamentària. Això fa que habitualment es proposin acumular un recurs particular per tal d'obtenir poder polític: els vots; i que, a fi d'aconseguir-los, se submergeixin en un marc competitiu únic: les eleccions.⁵⁸ Els partits extraparlamentaris que, sigui dit de passada,

⁵⁷ M. Schwartz i P. Shuva (1992), pp. 221-2. Val a dir, però, que E. Neveu [(2002), p. 43] considera que entre les categories de grups de pressió i moviment social hi ha elements de continuïtat o intersecció que no poden ser menyspreats. Diu que un moviment social que perduri i tingui èxit tendirà a prendre forma de grup de pressió, així com a disposar d'accessos rutinitzats als centres decisoris. I a la inversa, que quan un grup de pressió sigui insuficientment atès pels seus interlocutors, llavors tendirà a augmentar la seva base de suport mitjançant repertoris de mobilització propis dels moviments socials.

⁵⁸ H. Kitschelt (1990), p. 181.

generalment subsisteixen dins dels moviments socials, també tenen el mateix objectiu. Fallen, no obstant, les possibilitats reals de fer-se amb un espai electoral o, encara més, d'obtenir el poder per mitjans insurreccionals. Interessa destacar, però, que de la mateixa manera que els moviments socials els partits poden expressar demandes polítiques substantives o finalistes i mobilitzar la ciutadania. No podem oblidar que és característic de les democràcies representatives que les organitzacions partidàries actuïn simultàniament en les institucions polítiques i en la societat civil.⁵⁹ A diferència dels partits, però, és una característica bàsica dels moviments socials el fet que no pretenguin assolir quotes regulars d'intervenció política institucional ni, encara menys, submergir-se en competicions electorals, sinó incidir en política des de l'exterior dels àmbits parlamentari i governamental.

(g) *Les Organitzacions No Governamentals (ONG).*

Les ONG són organitzacions no lucratives la funció genèrica de les quals és prestar serveis sense ànim de lucre a col·lectivitats determinades. Les ONG més significatives avui en dia són les que operen en el camp de la solidaritat i la cooperació.⁶⁰ Aquestes elaboren i duen a terme projectes d'intervenció sobre grups que per una o altra raó presenten mancances que afecten la qualitat de vida dels seus membres. Generalment, les situacions tractades es refereixen a la

⁵⁹ Vegeu R. Heberle (1979) i D. Maguire (1995), p. 199.

⁶⁰ Segueixo en aquest punt els articles d'A. Ariño i J. Cucó (2001), i de P. Ibarra (1999).

pobresa o a la marginalitat i a les problemàtiques socials derivades de les mateixes. Ara bé, el punt important és que les ONG no poden ser qualificades de moviments socials perquè són organitzacions particulars, ben definides i formalitzades, que prioritzen la seva intervenció en la prestació de serveis, fins al punt que moltes es defineixen en tant que apolítiques: no acostumen a efectuar un qüestionament explícit dels valors dominants ni del sistema d'assignació i de distribució de recursos. Quan ho fan és amb la intenció de sensibilitzar sobre l'existència de les problemàtiques tractades, no d'intervenir directament en el procés polític.⁶¹ Dit en altres paraules, les ONG es caracteritzen per disminuir la seva dimensió disruptiva respecte de les estructures bàsiques de l'ordre social. En aquest sentit, mostren un clar interès perquè les seves demandes siguin promptament assumides per les institucions, segons l'objectiu d'esmenar els problemes socials que tracten. La mena de participant de les ONG s'ajusta a la figura del participant o del voluntari, que actua seguint preceptes morals, però que s'allunya de la figura del militant pròpia dels partits i els moviments socials, és a dir, d'aquella mena de participant que manté la seva acció associada a la consecució d'objectius polítics substantius. En ser organitzacions altruistes, però, es distancien dels grups de pressió alhora que

⁶¹ No obstant, M. Revilla (2002) assenyala que les ONG poden vincular-se a la política de manera més decisiva que no pas sembla en principi, sigui per les implicacions polítiques de les seves accions i la seva presència en determinats fòrums (en el cas espanyol, per exemple, diverses ONG han estat participant en el Consell d'Estat de Cooperació al Desenvolupament, o en els debats previs a la promulgació de lleis tals com la Llei de Voluntariat o la Llei de Cooperació), sigui per la seva contribució a l'hora d'articular espais de participació política ciutadana.

s'apropen als moviments socials. Raó per la qual en no poques ocasions les ONG participen en les dinàmiques pròpies d'aquests, com es pot comprovar en el cas de les actuals mobilitzacions crítiques amb la manera com es concreta el procés de globalització.

(h) *Els acords conjunturals i instrumentals entre diverses organitzacions per maximitzar els resultats de l'acció acordada.*⁶²

Per exemple, l'acord entre dues centrals sindicals per desencadenar un procés mobilitzador contrari a la política econòmica del govern no configura un moviment social, perquè una característica distintiva dels moviments socials és que transcendeixen les organitzacions que en formen part. Diverses entitats cíviques i culturals, partits polítics parlamentaris i extraparlamentaris, institucions polítiques, sindicats, organitzacions professionals i empreses poden donar suport conjuntural o permanent, promoure o desincentivar el procés mobilitzador d'un moviment, sense que la simple suma de totes aquestes organitzacions el constitueixin ni el defineixin. En conseqüència, un moviment social no es caracteritza per tenir una organització unificada, sinó que la seva capacitat mobilitzadora es fonamenta en la coordinació d'elements tan heterogenis com els suara esmentats. Pot simplificar-se la complexitat interna d'un moviment si a efectes analítics es redueix la seva composició a dues menes de components bàsics: (a) les xarxes de grups i organitzacions

⁶² Aquesta qüestió la tracta abastament M. Diani (1992), pp. 12-6.

mobilitzadores; (b) les persones que participen en les activitats de protesta o contribueixen a la seva realització aportant recursos, des de diners al seu propi temps passant per les habilitats de què disposa cadascú, sense que necessàriament hagin de pertànyer als grups o organitzacions integrants del moviment en qüestió.⁶³

Segon. No són moviments socials però en poden formar part:

(i) *Les accions col·lectives de "masses" derivades de situacions excepcionals.*

Estan caracteritzades per ser mobilitzacions discontinües mancades tant d'aparell organitzatiu estable com de direcció formal. Les formes organitzatives que puguin assolir prenen cos en el moment de la mobilització i després s'esvaeixen.⁶⁴ Les manifestacions contra l'anunciat assassinat del regidor del Partit Popular Miguel Àngel Blanco a mans d'ETA el juliol de 1997 és un exemple d'allò que es vol

⁶³ D. Rucht (1999), p. 264.

⁶⁴ Aquesta mena d'accions col·lectives les estudia S. Aguilar (2001b). Aguilar pren la noció d'acció de masses de la mà d'E. Hobsbawm (1974), quan fa referència a les "turbes" urbanes premodernes. Ara bé, la hipòtesi que guia el treball d'Aguilar és que aquest format institucional de mobilitzacions reapareix contemporàniament mostrant un contingut netament diferent del de la "turba". Diu que no (...) "mostra reivindicacions elementals sobre estàndards de vida per part de masses relativament amorfes, sinó reivindicacions sofisticades relatives a la ciutadania i a la qualitat de la vida política per part de masses amb alts nivells d'autoconsciència i preparació cultural. Les diferències fonamentals entre ambdues formes resideixen tant en el contingut de la protesta com en l'absència o presència de la variable estructural *ordre polític poliàrquic*" [(2001b), p. 49].

significar per accions col·lectives de masses. És discutible que aquestes manifestacions fossin completament espontànies degut al paper central que, en tant que agents mobilitzadors, dugueren a terme la majoria de mitjans de comunicació i el mateix govern espanyol. Aquest fet, però, no desmenteix ni desmereix l'existència objectiva d'una disponibilitat social a mobilitzar-se que, en el cas que ens ocupa, transcendí les organitzacions cíviques i polítiques que habitualment organitzen i canalitzen les mobilitzacions.⁶⁵ Un altre exemple en aquest mateix sentit és la reacció popular a la mort de Diana de Gal·les en un accident automobilístic. Les expressions massives de condol per part d'un segment significatiu de la ciutadania britànica s'exercitaren mitjançant

⁶⁵ E. Laraña (1999) sí considera que aquestes mobilitzacions contra ETA són un moviment social caracteritzat per la seva oposició al terrorisme. Discrepo de Laraña pels següents dos motius. Primer, és evident a Euskadi l'existència d'un moviment social contrari a la violència política, del qual les organitzacions típiques i històriques d'aquest són *Gesto por la Paz* i *Elkarri*. És cert que a partir de 1997 sorgiren altres entitats com el *Foro de Ermua* o *Basta Ya*, esperonades per les mobilitzacions del mateix any contra l'assassinat del regidor popular. Ara bé, les diferències polítiques i en les formes d'acció entre les entitats esmentades és abismal, fins al punt que pot afirmar-se l'existència de dos moviments socials contraris al terrorisme etarra: un, que cobreix l'espai de *Gesto* i *Elkarri*, defensa el dret inalienable a la vida alhora que una sortida negociada al conflicte; l'altre, la nau nodrissa del qual és el *Foro*, emfasitza l'objectiu unilateral de derrota del terrorisme i la idea, projectada pel govern espanyol, de connexió conceptual entre la violència i qualsevol forma de nacionalisme. Segon, Laraña confon una mobilització amb un moviment. Expressament afirma que les "(...) mobilitzacions contra l'assassinat de M.A. Blanco sorgiren de forma espontània i sense ser convocades pels partits polítics. Una de les primeres característiques és que constitueixen un cas de primacia dels moviments sobre els partits (...)" (*Ibid.*, p. 176). Afirmar que en aquestes mobilitzacions no tingueren res o molt poc a veure els partits, els mitjans de comunicació o les institucions polítiques és més que discutible. Però encara és més important precisar que un esdeveniment de mobilització no és un moviment i és possible que es desencadeni sense la intervenció directa d'aquest.

formes de manifestació pública que, en determinats casos, destil·laren crítiques a la imatge pública de la monarquia anglesa i, més particularment, a la manera com aquesta tractà en vida l'accidentada. Allò que cal remarcar de tot plegat és que els fenòmens d'aquesta mena requereixen d'investigacions abastades que els qualifiquin d'una manera clara, però aquí ens interessa retenir que aquests episodis de mobilització ciutadana no són moviments socials degut al fet que no depenen de la capacitat planificadora de les accions de cap organització de moviment social.⁶⁶

(j) *Els moviments (explícitament) polítics i la violència política organitzada.*

Són moviments polítics aquelles organitzacions o conjunt d'organitzacions relacionades i clarament definides per doctrines polítiques, la pretensió de les quals és intervenir directament en el govern dels estats, sia mitjançant el seu comandament directe o, en cas que aquest no sigui possible, la influència sobre els afers governamentals a través de l'oposició o la col·laboració amb

⁶⁶ Val a dir que S. Aguilar (2001b) ofereix altres exemples d'acció col·lectiva de masses que mostren més qualificació política que els exemples emprats aquí. En concret pren de referència l'onada de mobilitzacions dels anys seixanta que afectà bona part dels països nord-occidentals, les protestes ciutadanes massives que d'ençà el 1989 impulsaren la caiguda dels règims de l'Europa de l'Est, el cicle de mobilitzacions que es produïren a l'Estat espanyol entre 1986 i 1997 (com ara la protesta contra l'entrada de l'Estat a l'OTAN, la vaga general de 1988 o les mateixes manifestacions contra ETA arran de l'anunciat assassinat de Miguel Àngel Blanco), les vagues del sector públic i la protesta dels aturats de mitjans dels noranta a França.

condicions.⁶⁷ En poques paraules: aquest mena de moviments detenten la característica programàtica fonamental de pretendre obtenir i mantenir poder polític institucional. En són casos paradigmàtics el liberalisme, el socialisme o el feixisme, així com les organitzacions partidàries que hi estan associades.

Per la seva banda, la violència política organitzada constitueix un component d'un moviment polític més ampli. La República Federal Alemanya i la Itàlia dels anys setanta i vuitanta foren l'escenari de l'activitat de dues organitzacions polítiques armades: la *Fracció de L'Exèrcit Roig* (RAF) i les *Brigades Roges* (BR), ambdues associades a plantejament marxistes revolucionaris alhora que crítiques amb els partits comunistes convencionals, que provocaren greus problemes de "seguretat" en els seus respectius estats.⁶⁸ Ara bé, allò que ens interessa destacar és que, a diferència de la RAF o les BR, l'existència d'organitzacions polítiques armades potents relacionades amb els conflictes nacionals centre-perifèria condiciona de tal manera l'escenari polític del lloc on es donen, tant a un nivell institucional com cívic, que ni els mateixos moviments socials no directament vinculats a l'estratègia armada se'n poden desentendre. Això crea una particular situació política que escapa a les pretensions d'aquesta tesi. Per entendre la dinàmica d'aquests escenaris es requereix d'investigacions,

⁶⁷ Una definició similar l'ofereix V. Alba (1972), p. 16.

⁶⁸ Una exposició prou exhaustiva de les característiques d'aquestes organitzacions pot trobar-se a P. Aierbe (1989). Sobre l'especificitat de les relacions entre individus en organitzacions clandestines treballa D. della Porta (1998).

també, particulars, i, a poder ser, desapassionades, que donin compte del comportament dels moviments socials en tals contextos.

Per exemple, els dos casos d'organitzacions polítiques armades més perdurables, amb un significatiu suport civil i amb més capacitat operativa existents a Europa Occidental són l'*Irish Republican Army* (IRA) a Irlanda del Nord i *Euskadi Ta Askatasuna* (ETA) a Euskadi sud. L'IRA, nascut el 1918 en la guerra d'independència d'Irlanda, ha estat l'expressió armada més potent del moviment republicà nord-irlandès des de la dècada dels setanta fins al procés de pau iniciat el 1996, mentre que ETA juga, encara avui, un paper estratègicament central en l'anomenat "Moviment d'Alliberament Nacional Basc" des dels anys seixanta del segle anterior. Cal remarcar, però, la dificultat analítica que insisteixo en assenyalar: la dinàmica armada de l'IRA i d'ETA determina en un alt grau l'escenari polític en què actuen; alhora, ambdues organitzacions no són alienes a la influència -o a la relació- dels moviments socials.

El renaixement de l'IRA actual es produeix a finals de la dècada dels seixanta en resposta a una situació de discriminació pel que fa als drets civils i l'accés al treball per part de la comunitat catòlica nord-irlandesa. A fi d'esmenar aquesta situació, el 1967 es creà les *Notthern Ireland Civil Rights Associations* (NICRA), un moviment en pro dels drets civils a l'estil del nord-americà, sense una adscripció religiosa o política explícita. El moviment rebé l'oposició frontal i la repressió dels grups unionistes, la policia i l'exèrcit britànic. Tals esdeveniments

atorgaren una renovada legitimitat a l'estratègia armada de l'IRA i impulsaren el seu desenvolupament posterior. ETA, que emergí el 1959 sota la dictadura del general Franco, derivà en els anys seixanta cap a posicions marxistes anti-imperialistes a la llum de les guerres de Cuba, Argèlia i Vietnam, però també per influència del cicle de mobilitzacions socials de finals dels anys seixanta a Europa, els EUA i Iberoamèrica. I, si fixem l'atenció en la situació actual, trobem que mentre en el cas nord-irlandès pot dir-se que el conflicte polític ha quedat determinat gairebé en exclusiva per l'enfrontament armat i civil entre republicans i unionistes, en el basc la frustració de les expectatives sobiranistes en els debats constitucionals de la transició espanyola creà un potent espai de contestació en què s'inclogueren moviments socials alternatius propis de les democràcies avançades, com ara l'ecologista, fet que no té paral·lelisme amb el cas nord-irlandès.⁶⁹

(k) *L'acció col·lectiva revolucionària.*

Un exemple paradigmàtic de com aquesta es desenvolupa ens l'ofereix Lev Trotski en la seva *Història de la Revolució Russa* (1985). El fons argumental d'aquesta obra és que l'acció col·lectiva revolucionària pren sentit quan existeixen condicions objectives que la possibiliten, l'existència de les quals no depèn en exclusiva de la

⁶⁹ Aquesta qüestió la tracta amb el deteniment degut F. Letamendía (1997), pp. 264-5.

voluntat dels revolucionaris per a generar-les. Llavors, el científic social ha de procedir a una anàlisi estructural que doni compte de les causes i els processos dels fenòmens revolucionaris. Això no desmereix, però, el fet que determinats moviments socials (o més aviat alguns components dels mateixos) puguin declarar que persegueixen un objectiu revolucionari, això és: com a mínim pretendre derrocar l'estat i oferir una alternativa de poder. O que, en funció del context en què es trobin, determinats moviments tinguin o no transcendència revolucionària⁷⁰ (per exemple, un moviment pels drets humans a l'actual Argentina no suposa cap amenaça revolucionària, mentre que el mateix moviment a l'Afganistan dels talibans traspasa completament les bases constitutives del règim). Una altra cosa ben diferent és que aquests moviments es converteixin en processos revolucionaris per si sols o, encara més, que arribin a produir cap resultat revolucionari. Aquí la idea clau és que l'acció col·lectiva revolucionària i els esdeveniments als quals respon són fenòmens qualitativament diferents d'allò que aquí denominem moviments socials: d'entrada s'ha de donar alguna forma de dualitat de poders així com un resultat efectiu de transferència de poder.

Seguint la pista de Trotski, els treballs de Charles Tilly distingeixen analíticament entre dues dimensions d'un procés revolucionari. Primer, la situació revolucionària pròpiament dita: l'aparició de contendents o coalicions d'aquests amb aspiracions

⁷⁰ J.A. Goldstone (1998).

exclusives i incompatibles entre si pel que fa al control de l'estat; el suport d'aquestes aspiracions per part d'un segment important de la ciutadania; la incapacitat o manca de voluntat dels governants per blocar la coalició alternativa i/o el suport de la població a les seves aspiracions. Segon, el resultat revolucionari: les defeccions de membres de la comunitat política; l'adquisició d'un exèrcit per part de les coalicions revolucionàries; la neutralització o defecció de l'exèrcit del règim; finalment, el control de l'aparell de l'estat per part dels membres d'una coalició revolucionària.⁷¹ D'aquestes precisions s'ha d'extreure la conclusió que els moviments socials poden ser un component més d'un procés revolucionari que els sobrepassa, però no el procés revolucionari en si.

Fins aquí he desgranat fenòmens de mobilització que són propicis a ser confosos amb l'objecte d'estudi d'aquesta investigació. Algú, però, podria preguntar: llavors a quina mena de fenòmens reduïm els moviments socials? Raó per la qual ara toca abandonar les distincions analítiques per mostrar moviments socials prototípics. N'ofereixo a continuació cinc exemples generals que inspiren el desenvolupament del meu treball:

⁷¹ Ch. Tilly (1995a), p. 74. Un model clarificador del cicle revolucionari es troba a S. Giner (1996a), pp. 211-25.

(a) *El moviment obrer.*

La capacitat per organitzar la classe obrera a través de sindicats, mutualitats, corporacions, agrupacions i l'acció política mateixa és una constant històrica d'aquest moviment. La seva història ens mostra que els seus objectius han transcendit la reclamació de millores materials per a la classe obrera: ha estat crucial en el procés de democratització política dels segles XIX i XX. El seu impacte sobre el desenvolupament de la democràcia moderna radica en l'esmena que efectua al constitucionalisme liberal clàssic, els drets fonamentals i inalienables del qual només garantien el dret individual a la propietat privada però no a la igualtat política ni, encara menys, l'econòmica.⁷²

(b) *El moviment pels drets civils i contra la discriminació ètnica i/o cultural.*

Impulsat als EUA fonamentalment a partir de la segona meitat del segle XX, fou la base per reclamar un tractament d'igualtat per a col·lectius fenotípicament i cultural diferents als de la majoria de ciutadans d'un estat en particular o de les elits polítiques i econòmiques. El seu llegat es deixa sentir avui entre les dinàmiques de

⁷² Dos excel·lents treballs que tracten aquesta qüestió ens l'ofereixen G. Therborn (1977) i A. Domènech (2002). Haig de matisar que l'exemple que ofereixo s'adiu al moviment obrer que respon a la tradició plural del socialisme. Sóc conscient, però, que no tot el moviment obrer pot contenir-se en aquest corrent. Exemples no socialistes de moviment obrer els podeu trobar a M. Mann (2000).

mobilització antiracistes de resposta a les pressions de l'extrema dreta i les reaccions xenòfobes contra la immigració. Aquest moviment mostra com la desigualtat social no pot ser entesa unidimensionalment com el producte de diferències en la capacitat econòmica de les persones, sinó que també cal considerar la bateria de prejudicis negatius que aboquen determinats col·lectius a la marginalitat i/o l'exclusió social.⁷³

(c) *El moviment pacifista i antimilitarista.*

Els processos de mobilització exemplificats per la *Campaign for Nuclear Disarmament* (CND), iniciada a Anglaterra a les darreries dels anys cinquanta, i la *European Nuclear Disarmament* (END) de la dècada dels vuitanta del segle XX donaren volada al moviment antimilitarista contemporani. El seu desenvolupament es forja sobre la consciència dels perills que, per a la mateixa supervivència de l'espècie humana, tenia l'estratègia de dissuasió nuclear de la Guerra Freda.⁷⁴ Avui en dia aquest moviment s'expressa preferentment en l'estudi i la pràctica de metodologies orientades a la resolució pacífica del conflictes, l'objecció de consciència tant al servei militar com al

⁷³ Una interessant aproximació teòrica al racisme, des de la simple diferenciació a la voluntat política d'extermini, rau en M. Wieviorka (1992). Un treball clàssic sobre el desenvolupament del moviment pels drets civils nord-americà és el de D. McAdam (1982).

⁷⁴ Possiblement els millors treballs sobre el desenvolupament, els objectius i la bateria d'arguments del moviment per la pau europeu són els de l'historiador, a més d'activista de la CND i la END, E.P. Thompson (1980). Una bona compilació sobre el treball antimilitarista d'aquest historiador la trobareu a P. Baehr (2000).

pagament d'impostos destinats a despeses militars, i les campanyes internacionals contra el comerç d'armes.

(d) *El moviment feminista i el d'alliberament gai i lesbià.*

Des de finals dels anys seixanta del segle XX, aquests dos moviments junts desencadenen una esmena a la totalitat d'una de les estructures culturals més perseverants en la història de la humanitat: el patriarcalisme.⁷⁵ L'impacte més immediat de la política d'igualtat entre gèneres i la normalització social de l'homosexualitat és que substrauren centralitat a la institució familiar tradicional i, en conseqüència, provoca la disminució de la capacitat de poder de l'home heterosexual que s'estén de la privacitat als altres àmbits de l'organització social.

(e) *El moviment ecologista.*

És el responsable d'abocar tres grans temes de discussió que afecten l'organització de les societats contemporànies i la autoconcepció mateixa de la humanitat.⁷⁶ Primer, resitua l'economia com un subsistema dins del sistema més general de la biosfera en què les activitats econòmiques s'han de considerar dins els límits de la

⁷⁵ Una visió panoràmica d'aquesta mena de moviments es troba a M. Castells (1998a), pp. 159-269, i una exposició del feminisme contemporani a P. Madoo i J. Niebrugge-Brantley (1995).

⁷⁶ Algunes lectures profitoses per fer-se una idea d'aquest moviment són les de M. Sacristán (1987), pp. 9-17, C. Antunes i altres (1990), J. Riechmann i F. Fernández Buey (1995), pp. 103-175 i M. Castells (1998a), pp. 135-58.

sostenibilitat dels processos naturals. Segon, cultiva una ètica social de llarg terme que s'oposa al productivisme i l'individualisme possessiu perquè són manifestament cecs respecte la satisfacció tant de les necessitats més peremptòries com de la qualitat de vida de les generacions futures. Tercer, esmena la creença antropocèntrica pròpia de la modernitat perquè expressa una falta de sensibilitat moral en relació als éssers no humans.

(f) *El moviment transnacional de resistència als efectes de la globalització capitalista.*

Aquest és, fonamentalment, un conglomerat dels moviments precedents i d'altres. Planteja que el desenvolupament del capitalisme contemporani agreuja les diferències de desenvolupament econòmic, les desigualtats socials i els problemes ecològics. El tema de conjunt que unifica el moviment és que les condicions estructurals de la globalització fan que no sigui possible exercir una política purament nacional i/o local, sinó global, sobre les problemàtiques precedentment enunciades. El moviment identifica d'aquesta manera una qüestió de gran calat: la necessitat de redefinir el concepte de ciutadania, en el sentit que ha de deixar de ser exclusivament nacional per prendre una dimensió universal.⁷⁷

⁷⁷ Una aproximació prou reeixida a aquesta mena de moviments la podeu trobar a N. Klein (2001), especialment si llegiu les pp. 329-503. Una visió panoràmica la teniu a J. Pastor (2002), i a C. Moreno i P. Ibarra (2002).

2. LA DIMENSIÓ POLÍTICA DELS MOVIMENTS SOCIALS

La mena de moviments precedentment assenyalats problematitzen en positiu aspectes concrets o el conjunt de la democràcia "realment existent", això és, aquella forma de govern centrada en l'estat nació, relativament inspirada en la filosofia política liberal i unida al capitalisme en l'esfera econòmica. Sostenen l'objectiu general de modificar substancialment els drets i les obligacions entre les institucions polítiques i la ciutadania. Justifiquen aquesta pretensió defensant una major o més completa equidistribució del poder de decisió sobre aspectes rellevants de l'organització social.⁷⁸ Mostren el fet que el desenvolupament històric de la democràcia moderna posa persistentment de relleu: que aquesta no pot ser considerada simplement com una forma de govern limitada a les institucions polítiques i legitimada pel sufragi universal, sinó també com un ideal regulatiu de les relacions socials mitjançant el qual les persones poden

⁷⁸ Sobre els quals, podríem afegir, s'aboca atenció política. J. Habermas [(1998), pp. 603-4] assenyala que aquesta és la raó de ser original del socialisme. Els dos principals mentors socialistes, K. Marx i F. Engels, s'esforcen per prendre de l'economia política els arguments amb els quals denunciar l'ordre polític de la burgesia en tant que expressió jurídica de relacions de producció generatives de desigualtat social. Amplien d'aquesta manera l'àmbit mateix de la política: no és solament sobre l'organització de l'estat que s'ha de decidir, sinó sobre l'organització de la societat en el seu conjunt. Aquest canvi de perspectiva respecte de la democràcia burgesa emfasitza la connexió funcional entre estructura de classes i sistema jurídic; denuncia, per tant, l'existència de desigualtats materials en marcs jurídics que expressen igualtat de drets.

testar la realitat i descobrir que és insuficientment democràtica.⁷⁹ D'aquí que la idea abstracta de democràcia constitueixi una font d'inspiració normativa per la mena de moviments esmentats. Emergeixen així qüestions de disputa pública sobre si ha de considerar-se democràtica una societat que permeti una gran disparitat en la distribució social de la riquesa, o que contingui prejudicis i pràctiques discriminadores pel que fa a les diferències de gènere, opcions sexuals o sobre minories ètniques i culturals, o que no consideri el benestar de les generacions futures, entre d'altres qüestions de similar interès.

D'aquí que els moviments socials participin en grau variable del conflicte polític⁸⁰, malgrat que determinats autors insisteixin en distingir entre aquells moviments que tenen un orientació política explícita d'aquells altres que s'orienten a esmenar o canviar

⁷⁹ Per exemple, A. Rosenberg [(1981), pp. 216-22] assenyala que una població pot gaudir de sufragi universal i alhora restar controlada políticament i intel·lectual. En aitals condicions la democràcia perd el seu valor revolucionari original. En conseqüència, Rosenberg defensa que la democràcia no ha de ser identificada unívocament amb la fórmula parlamentària liberal, sinó abans que res com un moviment continu de renovació política que no dubta, si és precís, trencar amb la legalitat constituïda a fi d'ampliar la capacitat d'autogovern popular. Aquest mateix plantejament centra el treball d'A. Arblaster (1992).

⁸⁰ Segons Ch. Tilly [(1998), pp. 30] "el conflicte polític inclou totes les ocasions 1) en què algun grup de persones realitza reivindicacions col·lectives públiques visibles sobre d'altres actors --reivindicacions que si s'acomplissin afectarien els interessos d'aquests darrers-- i 2) en què al menys una de les parts afectades per reivindicacions, incloent les terceres parts, és un govern.". De manera congruent amb Tilly, J.L. Lorenzo [(2001), p. 12] indica el punt bàsic que qualifica políticament els moviments: el fet que participen d'una interacció contenciosa amb d'altres actors i que, en conseqüència, els seus integrants comparteixen orientacions cognitives, s'organitzen per a la mobilització i pretenen accomplir expectatives de millora, de defensa de l'estat de coses existent, o mitjançant l'acció proposen formes alternatives d'organització social i política.

determinats registres culturals. Per exemple, Dieter Rucht identifica dues lògiques d'acció corresponents a dos tipus ideals d'estratègia dels moviments: la *lògica instrumental* implicaria una estratègia orientada al poder preocupada pels resultats de la presa de decisions polítiques i/o la distribució del poder polític; la *lògica expressiva* s'orientaria a construir i mantenir la identitat del grup i apuntaria a desafiar els codis culturals dominants.⁸¹ Per la seva banda, Joseph Gusfield també categoritza de manera similar dos tipus generals de moviment: per una banda, trobem aquells que es refereixen a les institucions i pretenen canviar normes i procediments institucionalment prescrits; per l'altra, hi ha aquells altres que s'orienten a la vida quotidiana i suposen un intent de prescindir de les institucions, d'evitar que aquestes interfereixin en la vida de les persones.⁸² La idea a retenir és que allò que els moviments culturalment orientats problematitzarien no és tan una desigual distribució del poder i/o de béns econòmics, sinó les maneres d'interpretar la realitat. En paraules de Melucci, els moviments serien, des d'aquesta perspectiva, un fi en si mateixos sense que necessàriament hagin de tenir una relació estructurada amb el sistema d'autoritat política.⁸³

Ara bé, interessa destacar que malgrat que la distinció analítica que marca les diferències entre les orientacions polítiques i les culturals

⁸¹ D. Rucht (1990), p. 163. No obstant, la denominació d' "expressius" per significar els moviments culturalment orientats la utilitza molt abans H. Blumer (1969), pp. 23-7.

⁸² J. Gusfield (1994), pp. 101-2.

⁸³ A. Melucci (1996), 187.

té virtuts heurístiques, a la vegada tendeix a enfosquir el fet que tots els moviments socials plantegen objectius i demandes que tenen, al menys en potència, transcendència política.⁸⁴ Perquè, com bé indica Immanuel Wallerstein, fer política és abans que res tractar de canviar les relacions de poder en un sentit més favorable als interessos –i, podem afegir, les preferències de valor-- d'algú o alguns en particular per d'aquesta manera reorientar els processos socials.⁸⁵ I encara cal afegir a això que en condicions modernes els processos de canvi social induïts per moviments socials no són plenament realitzables sense la intervenció, en algun grau, de sistema d'autoritat política⁸⁶, per la senzilla raó que

⁸⁴ Això no equival a considerar tots els moviments com a políticament transcendents en la mateixa mesura. Alguns, com el moviment d'objectors per la insubmissió, són més explícitament polítics que d'altres, com el cas de la "campanya de l'aigua" que, des de 1991, inicià principalment el moviment veïnal per protestar contra la inclusió de tributs i taxes en el rebut de l'aigua a Barcelona i la seva àrea metropolitana. A primer cop de vista és de sentit comú concloure que actuar contra l'exèrcit no és el mateix que demanar una modificació del rebut de l'aigua. No obstant, si seguim a E. Neveu [(2002), p. 33] veurem que ambdós exemples de moviments tenen càrrega política malgrat que a nivells variables: tant l'un com l'altre es refereixen a les autoritats polítiques per tal que aportin, mitjançant una intervenció pública, la resposta a les reivindicacions formulades.

⁸⁵ I. Wallerstein (1989), p. 37. Val a dir que Wallerstein ens remet a una noció objectiva d'interessos. Seguint a Marx, Wallerstein indica que els interessos són preferències d'individus o grups no desvinculables de la posició que ostenten en una determinada disposició estructural, disposició que distribueix asimètricament recursos socialment valuats i, en conseqüència, constitueix el punt de partida del conflicte social. Sobre la noció d'interès s'ha escrit molt i no és objecte d'aquesta tesi tractar aquesta qüestió. No obstant, una bona aproximació al concepte en la sociologia la trobareu a S. Aguilar (2001), pp. 186-8, i una crítica a la noció a S. Giner (1997a).

⁸⁶ J.C. Jenkins (1981), (1995). Sobre aquesta mateixa qüestió aneu a Ch. Tilly (1995b). Aquí la idea subjacent és que la dimensió política dels moviments corre paral·lela a l'esdevenir històric de dos processos de gran impacte estructural, (a) la "nacionalització" de la vida política, és a dir, la unificació administrativa del territori, el reforçament del paper de l'estat i la progressiva implantació del sufragi universal; i (b) la revolució industrial, que implica el desarrelament de les

aquest emet decisions vinculants per al conjunt de l'organització social que també afecten les parcel·les culturals o expressives de la vida social.

3. RECAPITULACIÓ

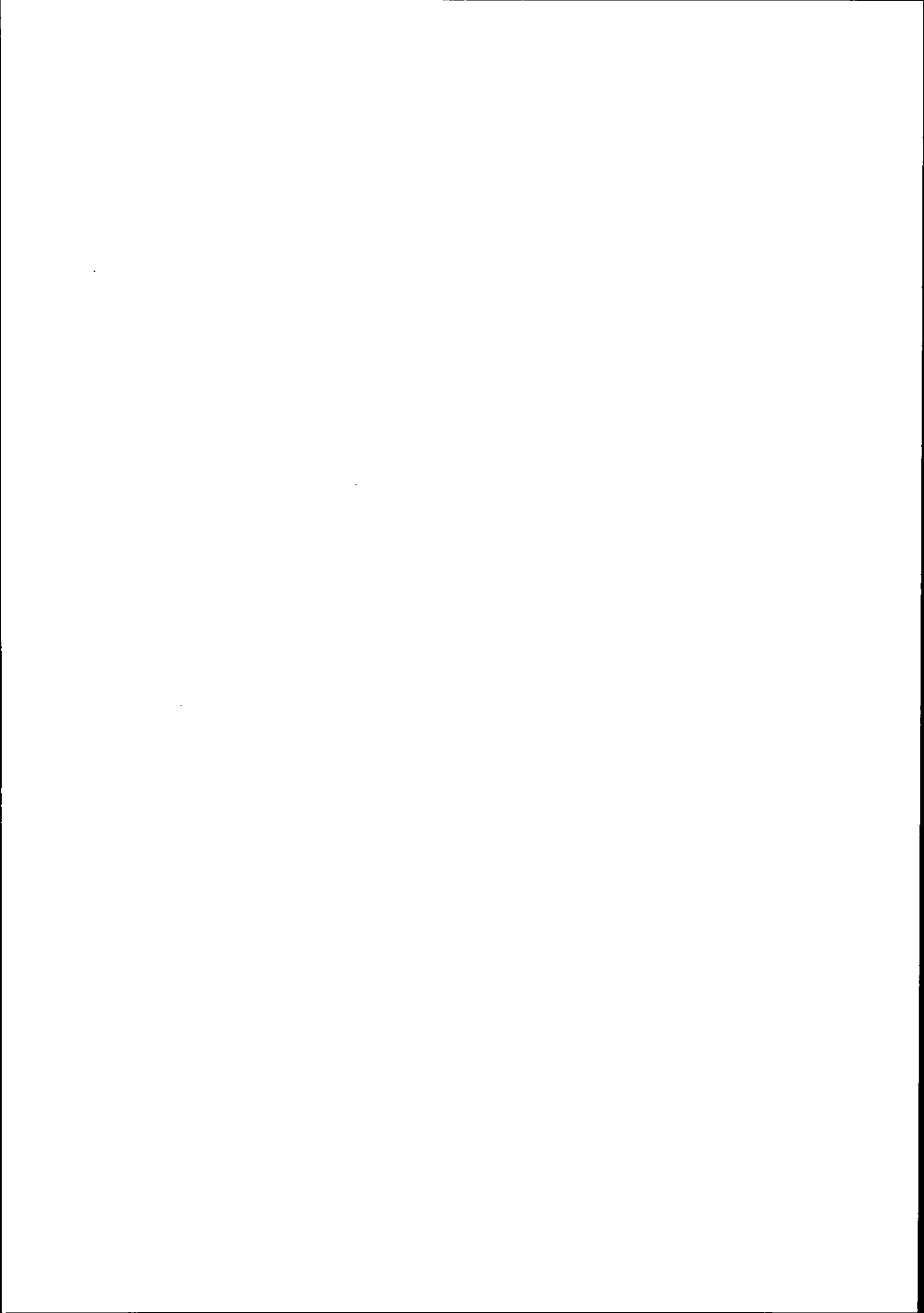
Arribats a aquest punt és molt important retenir de tot plegat la característica definitòria per excel·lència dels moviments socials: que, malgrat detentar una rellevància política indiscutible, *no constitueixen un format institucional d'acció col·lectiva adequat per intentar la conquesta dels centres políticament decisoris*. Com queda prou clar d'allò exposat fins ara, això en cap cas vol dir que els moviments es desinteressin per la direcció que prenen les institucions polítiques o per la gestió que desenvolupen, sinó que no aspiren a assumir com a pròpies les tasques de direcció i gestió d'un sistema d'autoritat política. Els moviments socials serveixen per organitzar persones desorganitzades i coordinar organitzacions a priori no necessàriament coordinades per tal d'escometre processos de mobilització que segueixen una lògica reivindicativa, no per comandar -o participar de- les institucions polítiques. I no s'organitzen ni mobilitzen de manera regular i sempre segons una capacitat de combat similar: els moviments

comunitats locals i situa les activitats econòmiques sota els mecanismes abstractes del mercat. Ambdós processos afavoreixen que els moviments socials moderns s'organitzin de manera sistemàtica i formulin les seves demandes prenent de referència l'estat. Aconseguireu una bona sistematització de la dimensió política dels moviments socials si llegiu l'article de M.L. Rollón (1997).

que perduren tenen pics i baixes d'activitat en funció de fets, esdeveniments o casos socialment rellevants que poden ser transformats en causes, siguin la demanda de disminució de la jornada laboral a vuit hores diàries, la necessitat de garantir drets socials universals, la denúncia de l'apartheid i d'altres pràctiques racistes, la superació del sistema de lleves, la sortida de l'OTAN i el desmantellament de les bases militars americanes, els canvis jurídics necessaris per "normalitzar" i dotar de drets les parelles de fet heterosexuals i/o homosexuals, la resposta a l'estacionament d'armes nuclears tàctiques en sòl europeu, entre molts d'altres.

Altra qüestió és que des dels moviments socials puguin forjar-se organitzacions específicament polítiques en el sentit que s'orientin a la presa dels centres políticament decisoris, o que pretenguin participar regularment de la gestió dels mateixos. Des del moviment obrer d'orientació socialista emergeixen els partits socialdemòcrates i comunistes o, en el camp de la producció, els sindicats de classe. Des del moviment ecologista i antimilitarista sorgeixen els partits verds que, en alguns casos, esdevenen actors polítics crucials de les democràcies contemporànies, com prova el cas alemany. El punt important, però, és que ni els *Die Grünen* són *el* moviment ecologista a Alemanya ni, posem per cas, el Partit Socialista Unificat de Catalunya, la Lliga Comunista Revolucionària, Comissions Obreres o la Unió General de Treballadors constitueixen, en conjunt, *el* moviment obrer català. Els moviments socials als què aquestes organitzacions partidàries i sindicats es refereixen tenen l'efecte de transcendir-les malgrat la

debilitat conjuntural que puguin mostrar front les organitzacions esmentades. El fet és que els moviments socials contenen en el seu si una panòpia de polítiques possibles, i com a màxim només poden oferir un mínim comú denominador per desenvolupar processos de mobilització al voltant de temàtiques d'interès polític més aviat puntuals.

CAPÍTOL TERCER. LES TEORIES DEL COMPORTAMENT COL·LECTIU

0. INTRODUCCIÓ

Sota l'enunciat de *teories del comportament col·lectiu* trobem agrupades les teories estructural-funcionalista i interaccionista, malgrat les seves radicals diferències. Això és degut al fet que ambdues perspectives convergeixen en dos punts essencials. Primer, tant estructural-funcionalistes com interaccionistes teoritzen sobre el comportament de grups socials en general (tals com els episodis de pànic col·lectiu o les modes), essent la forma de moviment social una variant d'aquest comportament (variant que emfasitza la divergència organitzada respecte de les normes socials establertes). Segon, també connecten en el punt de considerar l'emergència dels moviments socials com una resposta col·lectiva a les sensacions d'inseguretat normativa i greuge que els processos de canvi social poden generar entre les persones que els pateixen, malgrat que l'interaccionisme destaquí per damunt de l'estructural-funcionalisme en emfasitzar la capacitat d'iniciativa dels individus que actuen en el si de moviments socials.

En allò que segueix, però, desgranaré per separat ambdues aportacions teòriques a fi de remarcar les seves diferències. Per al cas

de l'estructural-funcionalisme prendré de referència bàsica una obra crucial en la sociologia dels moviments socials: la *Theory of Collective Behavior*, de Neil J. Smelser (1963); per al de l'interaccionisme treballaré sobre la base del text *Social Movements* (1969), d'Herbert Blumer. Posteriorment seguirà una avaluació de les dues perspectives en què prendré de referència teòrica la necessitat sociològica de considerar la dimensió estructural que constitueix el punt de partida per a l'acció. Adopto la perspectiva que les persones no són simples agents reproductors d'estructures: tenen la capacitat de modificar a través de l'acció les constriccions estructurals del conjunt de l'ordre social en què viuen, o de institucions particulars del mateix.⁸⁷

⁸⁷ Per escometre aquesta discussió prenc de referència intel·lectual els treballs de clàssics com ara K. Marx (1968, 1970), A. Tocqueville (1995) i M. Weber (1994) que amb obres tals com *La guerra civil a França el 1871* o *El 18 Brumari de Lluís Bonaparte*, *La democràcia a Amèrica* i *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, respectivament, comparteixen la idea que la història humana està feta de l'efecte acumulat dels esforços productius i reproductius de les persones, escomesos en las condicions estructurals que constitueixen el punt de partida per a la acció. S. Giner [(1997a), p. 38, nota a peu de pàgina] insisteix en recordar-nos que la sociologia és fonamentalment així. Diu: "Entenc per tradició sociològica (...) principal aquella que pren en consideració la subjectivitat (informació i inferències sobre estats anímics) alhora que estudia dades externes a la consciència. Aquesta *mainstream sociology* ha estat posada en dubte per conductivistes, positivistes, estructuralistes, fenomenòlegs, i membres d'altres persuasions, a més d'aquells que —en el decurs dels anys seixanta i setanta— així la varen denominar despectivament en nom d'una presumpta "sociologia crítica", com si la sociologia, a seques, no ho fos."

1. L'ESTRUCTURAL-FUNCIONALISME

Les teories estructural-funcionalistes sostenen que *els moviments socials són una forma d'acció col·lectiva no institucionalitzada, producte de la incapacitat de les institucions i els mecanismes de control que n'estan associats per reproduir la cohesió social*. Quan les institucions i els mecanismes de control fallen, els moviments tenen la funció d'assenyalar la necessitat de restituir l'ordre sobre bases normatives i de valor modificades o completament noves. Els moviments socials reaccionen front les situacions problematitzades desenvolupant determinades *creences* sobre què és allò que cal ser reformat, restituït o canviat. Aquestes creences constitueixen el punt de partida mitjançant el qual es fonamenten noves bases normatives per a la integració en l'ordre social.⁸⁸

Abans que res, és necessari esclarir que l'estructural-funcionalisme estudia els moviments socials partint de dues premisses bàsiques que condicionen crucialment l'acotació conceptual de l'objecte d'estudi. La primera és que l'interès analític de partida se centra en el sistema d'acció resultant de la interacció normativament pautaada entre dos o més actors. Les unitats d'anàlisi, doncs, en cap cas prenen en consideració les intencions d'individus particulars, sinó l'acció resultant de l'exercici dels *rols socials* desenvolupats per aquests en marcs institucionals més o menys formalitzats.⁸⁹ De manera

⁸⁸ N.J. Smelser (1963), T. Parsons (1969).

⁸⁹ N.J. Smelser (1963), p. 24.

congruent amb aquesta primera premissa, la segona condueix a una distinció entre dues formes de comportament bàsiques: el *comportament convencional* i el *comportament col·lectiu*. El primer és la realització de les expectatives establertes entre els actors i el conjunt del sistema social. Un individu o grup es comporta de manera convencional quan està integrat en el sistema de valors institucionalment prescrits i, en conseqüència, la seva conducta s'ajusta a les normes valorativament orientades que regulen les relacions socials contingudes en marcs institucionals, tals com la família, l'empresa, el partit o el sistema d'autoritat política. El comportament col·lectiu, en canvi, constitueix un intent d'esmenar una situació crítica o normativament ambigua per part dels actors que la pateixen. Aquestes situacions són el producte de processos de canvi o esdeveniments que generen tensió estructural.⁹⁰ La noció de comportament col·lectiu, doncs, implica una mobilització social no institucionalitzada fonamentada en una creença que redefineix les pautes convencionals de l'acció social.

De comportament col·lectiu, però, n'hi ha de dues menes: la primera fa referència a aquells fenòmens qualificats d' "esclats col·lectius", tals com el temor pànic o els disturbis espontanis, que són de tipus conjuntural i poc o gens organitzats. Ha quedat prou clar en els capítols precedents que aquesta mena de comportament no ens interessa de cara a línia argumental de la tesi, degut al fet que les

⁹⁰ *Ibid.*, p. 23.

accions desorganitzades i conjunturals que el caracteritzen no constitueixen un moviment social. En canvi, el segon tipus de comportament col·lectiu sí ens és interessant: tracta de mobilitzacions sostingudes i relativament organitzades que persegueixen la consecució de determinats objectius relacionats amb l'ordre social en general, o aspectes concrets del mateix, trencant així amb les pautes convencionals de conducta. Aquesta mena de comportament col·lectiu sí s'aproxima a la noció de moviment social de què he parlat en els capítols precedents.

Fixem-nos ara en quines funcions tenen els moviments en relació a l'ordre social.

Tota vegada que un moviment social existeix, la qüestió és saber sobre què opera. Si, segons Smelser, la funció dels moviments és *modificar normes i valors*, això vol dir que *redefineixen el conjunt o els diferents nivells dels components de l'acció social* d'una societat determinada. Smelser afirma que els components de l'acció social són els quatre que segueixen. (a) Els *valors suprems*, o les fonts de legitimitat d'un sistema social, que proveeixen de sentit les orientacions més generals del comportament. Valors com la llibertat, la igualtat o la solidaritat caurien en aquest primer component de l'acció social. (b) Les *normes*, o els procediments reguladors de la interacció social, que governen la recerca dels valors, com pot ser l'articulació jurídicopolítica d'una societat determinada. (c) La *mobilització de la motivació individual* per a l'acció social organitzada en papers en un marc

normatiu definit, com seria el cas de les relacions socials ajustades a posicions jeràrquicament escalonades i ocupacions dins d'una organització. (d) *Les facilitats de la situació*, o la informació sobre l'entorn i la predictibilitat de les conseqüències de l'acció, les aptituds i les eines que l'actor utilitza en tant que mitjans d'assolir objectius concrets. Caurien en aquest darrer component els coneixements i instruments tècnics necessaris per executar tasques concretes.⁹¹

Dels valors a les facilitats de la situació segueix un ordre de major abstracció i integració en l'ordre social, a una més concreta definició de les tasques a realitzar pels actors i una menor necessitat d'integració. En conseqüència, tota redefinició d'un component de l'acció social reajusta aquells que es troben per sota, però no necessàriament els que se situen per damunt del component objecte de redefinició.⁹² La demanda d'un augment salarial té per finalitat variar les facilitats de la situació, però no modifica el paper del treballador en el marc de les relacions socials de l'empresa, ni el fet que aquesta estigui sancionada per les lleis de propietat; tampoc modifica el sentit donat al valor de la llibertat propi de la filosofia política liberal, que falca la figura del propietari. A la inversa: un canvi en el valor de la lliure empresa al socialisme necessàriament modifica les lleis referents a la propietat, així com l'organització de l'autoritat i el control en les empreses. Fins i tot l'element més "tècnic" i menys "polític" es veu

⁹¹ *Ibid.*, pp. 24-5.

⁹² *Ibid.*, p. 33.

aquí afectat: l'adquisició de facilitats per a la producció (tecnologia i coneixement) deixa de ser un assumpte del capital privat, per passar a ser responsabilitat del control públic dels recursos de capital.

Per altra banda, el fet que es reformulin o no tots o algun dels components de l'acció social depèn dels següents quatre elements *determinants* per al desenvolupament d'un moviment social. (a) La *conductivitat estructural*⁹³, que permet cert registre d'acció en relació al context. El sindicalisme de classe i el moviment obrer d'orientació socialista constitueixen fórmules organitzatives i projectes normatius coherents amb la composició estructural del mode de producció capitalista. (b) La *tensió estructural*, que implica lesió de la relació entre els components de l'acció social o funcionament inadequat dels mateixos. El conflicte distributiu és característic de les relacions entre capital i treball, podent mostrar una contradicció entre una realitat de greus mancances materials entre els treballadors i un nord valoratiu favorable a la igualtat d'oportunitats. (c) El sorgiment i difusió d'una

⁹³ Per conductivitat estructural s'ha d'entendre de quina manera les estructures socials faciliten o compliquen l'acció concertada. Per exemple, la industrialització i el sistema de fàbrica connecten individus de manera que els facilita actuar conjuntament en favor d'alguna causa o reivindicació. Altres condicions estructurals complicarien l'acció concertada. La idea es capta millor si repassem el següent passatge de K. Marx [(1968), p. 145], on s'explica perquè el sistema agrari francès dificulta que el camperolat esdevingui una "classe-per-a-si": "En la mesura que milions de famílies viuen sota condicions econòmiques d'existència que les distingeixen per la seva manera de viure, els seus interessos i la seva cultura d'altres classes, i les oposen a aquestes d'una manera hostil, aquelles formen una classe. En tant que existeix entre els camperols parcel·laris una articulació purament local i la identitat dels seus interessos no engendra entre ells cap comunitat, cap unió nacional ni cap organització política, no formen una classe."

creença generalitzada, que torna significativa la tensió estructural per als actors socials i els permet prendre atenció sobre la mateixa. Els treballadors socialistes consideren cert i provat que es troben sotmesos a unes condicions d'exploració que consideren injustes. (d) La *capacitat de contenció de la protesta*, que es mesura per la capacitat coactiva i persuasiva de les agències de control social.⁹⁴ Els mecanismes de control poden prevenir el potencial de conflicte derivat de la conductivitat i la tensió estructurals, per exemple, a través d'una política governamental i empresarial afavoridora dels sindicats d'empresa a la vegada que punitiva amb el sindicalisme de classe; o ser mobilitzats a posteriori de l'inici d'un episodi col·lectiu de protesta, com podria ser el cas de les amenaces d'acomiadament per als vaguistes o la repressió policial del moviment de vaga.

Als components i determinants de l'acció social que delimiten el marc d'operacions dels moviments se'ls ha d'afegir tres importants consideracions. La primera fa referència al *valor agregat* dels determinants precedents: cadascun per separat no és condició suficient per provocar l'emergència d'un moviment social. Exemples: és possible que existeixi conductivitat estructural però no cap tensió d'intensitat suficient com perquè es doni una reacció social; o el sistema d'idees àmpliament compartit per un grup pot "santificar" relacions de poder que bloquin episodis de protesta col·lectiva. La segona consideració és que cal atorgar la importància que es mereixen

⁹⁴ N.J. Smelser (1963), p. 384.

a aquells *esdeveniments* l'efecte dels quals és servir d'espoleta a la mobilització. Una crisi econòmica que impliqui el tancament d'un nombre significatiu d'empreses probablement esperonaria el pas a l'acció d'aquells que es troben en posicions laborals subordinades i en risc de perdre la feina. Esdeveniments com el suara assenyalat són productes de lògiques estructurals que tenen l'efecte de suspendre la dinàmica "normal" de la vida quotidiana i, en conseqüència, incrementen l'atenció de les persones sobre allò que succeeix al seu voltant afectant-les en grau variable.⁹⁵ Finalment, la tercera consideració és que Smelser opta per prendre la *classe de creença* per la qual es mobilitzen les persones com la característica definitòria de les mobilitzacions. Les creences que articulen el procés de mobilització poden orientar-se a les normes o als valors donant lloc a dos tipus generals de moviments socials: els *normatius* i els *valoratius*.⁹⁶ Aquí, la qüestió crucial és que el comportament col·lectiu que dona compte de moviments normatius o valoratius es desenvolupa en períodes llargs de temps i tendeix a tenir un impacte en les formes d'organització social. El grup que actua, per tant, s'organitza en funció d'assolir objectius que transcendeixen el curt terme.

Els moviments normatius constitueixen esforços col·lectius per restaurar, protegir, modificar o crear normes en nom d'una creença generalitzada sobre com s'ha de regularitzar la interacció dels papers

⁹⁵ R.K. Nisbet (1993), p. 35.

⁹⁶ N.J. Smelser (1963), pp. 109-130 per a la mena de creences, i pp. 270-381 per als moviments que en resulten.

en determinades institucions i/o en el sistema de relacions del complex institucional que conté qualsevol ordre social. La característica definitiva dels moviments normatius és que la seva acció no qüestiona les bases de valor dels marcs institucionals de referència, sinó la manera com aquestes prenen concreció normativa, és a dir, reglamenten efectivament conductes. Els defensors dels drets humans a Xile no discuteixen que el govern actual està compromès amb les llibertats civils i polítiques, però reclamen que aquest compromís impliqui la penalització d'aquells que les conculcaren en el període de la dictadura.

Els moviments valoratius, per la seva banda, es caracteritzen per cercar canvis constitutius de la interacció social en institucions i/o en el sistema de relacions del complex institucional de referència: són esforços col·lectius per restaurar, protegir, modificar o crear valors en nom d'una creença generalitzada sobre quin sistema axiològic de valors ha de configurar-se com el nord de referència d'un determinat sistema social.⁹⁷ Aquesta mena de moviments segueixen alguna mena d'utopia o societat "perfecta" imaginada que, en cas d'assolir-se, s'assegura

⁹⁷ La distinció entre regles regulatives i constitutives que ofereix M. Hollis [(1998), p. 168] és útil per esclarir la diferència d'objectius entre moviments valoratius i normatius en relació a l'ordre social. Diu: "Les regles constitutives creen el joc definint el seu propòsit, les seves jugades legítimes i les facultats de les seves peces. Sense tals regles no hi ha joc, de la mateixa manera que sense regles gramaticals no hi ha llenguatge. Les regles regulatives, per la seva banda, governen l'elecció entre les jugades legítimes (...). La distinció no és sempre clara, però la diferència (...) és que si es trenquen les regles regulatives no s'està jugant bé o adequadament al joc, mentre que, si es trenquen les regles constitutives, no s'està jugant en absolut."

resoldria completament els problemes objecte d'atenció. La categoria, però, admet dos casos extrems: les agregacions de persones que s'esforcen per aïllar-se de la dinàmica habitual de la seva societat, com ara determinades sectes, i els moviments revolucionaris, els quals pretenen afavorir un procés de canvi radical de l'ordre social en el què es troben. No ens interessen fenòmens tals com les sectes. En canvi, sí que ens són interessants els moviments revolucionaris. Amb independència dels efectes que puguin tenir sobre la societat de referència, el fet és que els seus integrants es caracteritzen per creure en la possibilitat i la necessitat d'organitzar un ordre social alternatiu a l'existent en temps present. És evident que aquesta creença impregna un nombre significatiu de moviments socials contemporanis, hagin o no afavorit processos revolucionaris. Per exemple, el Moviment d'Objecció de Consciència (MOC), un dels motors del moviment antimilitarista a l'Estat espanyol en el decurs dels anys vuitanta i noranta del segle anterior, declarà reiteradament no pretendre solament la superació del sistema de lleves, sinó la seva voluntat de participar, des de l'antimilitarisme, d'una estratègia revolucionària de conjunt orientada a soscavar les bases econòmiques i polítiques del capitalisme.⁹⁸

⁹⁸ En el II Congrés del MOC, celebrat a Madrid el maig de 1986, aquest es defineix com "(...) un moviment polític, radical i alternatiu, dedicat específicament al treball antimilitarista, i que participa solidàriament del desenvolupament d'altres lluites revolucionàries" [citat a J. García i altres (1989), p. 136. La cursiva és meva].

Ara bé, més enllà del pes de la mena de creences en la formació d'aquestes dues menes generals de moviments, Smelser insisteix en la importància sociològica de considerar les condicions estructurals que delimiten la seva acció. Això no vol dir que s'hagin de desmerèixer les definicions que els propis moviments es donen i les declaracions programàtiques que efectuen, sinó que cal comparar-les amb les seves pràctiques, i que aquestes no poden desenvolupar-se ignorant les constriccions estructurals de partida. Així, Smelser afirma que els moviments normatius es desenvolupen preferentment en condicions de conductivitat estructural obertes a la possibilitat de demandar modificacions de normes sense pretendre, al mateix temps, una modificació més fonamental de valors. Per dir-ho amb paraules de Dahl, els moviments normatius serien característics de les democràcies representatives capitalistes o poliarquies.⁹⁹ En tals condicions

⁹⁹ D'aquí que l'estructural-funcionalisme tendeixi a complementar-se amb la perspectiva pluralista de la ciència política, de la què el mateix R. Dahl (1997) n'és un autor destacat. El pluralisme parteix d'un cert enlluernament front el sistema polític nord-americà: el considera clarament obert al lliure accés de potencials competidors i, per aquest motiu, capaç d'evitar la dominació d'una minoria al mateix temps que resultar sensible a les insatisfaccions o al canvi de necessitats dels seus ciutadans. Emfasitza que una estructura social plural, això és, derivada fonamentalment de l'economia de mercat, i un consens bàsic a l'entorn de la democràcia constitucional constitueixen factors d'estabilització de les democràcies representatives nord-occidentals i el model al qual els sistemes polítics no pluralistes haurien de tendir. El pluralisme ha rebut crítiques de gran calat, essent-ne les dues següents les més importants: (a) l'existència d'un diferencial d'accés de les persones i els grups al sistema polític degut, precisament, a les desigualtats pròpies de l'estructura social capitalista; (b) la capacitat de les institucions polítiques per limitar l'acció política ciutadana, generalment com a conseqüència d'ocultar determinades decisions, accions o informacions al coneixement del públic. Per fer-vos amb un bon lot de crítiques fonamentades aneu al ja sociòleg clàssic Ch.W. Mills (1970) i també a S. Lukes (1985). D'entre els autors sobre

estructurals tant l'articulació (grups de pressió, partits, moviments socials, sindicats) com l'agregació d'interessos (el govern i la relació entre els poders de l'estat) es diferenciï donant lloc a una major possibilitat de reforma d'aspectes parcials o generals del sistema, a diferència de l'escàs marge de maniobra que ofereixen els règims dictatorials.

Què succeeix, però, si un moviment normatiu opera en condicions de conductivitat que bloquegen qualsevol possibilitat de reforma? Que probablement es convertirà en un moviment valoratiu o en un agregat d'una mobilització social més àmplia de caràcter revolucionari. Què vol dir això des del prisma estructural-funcionalista? Que els integrants dels moviments no són intencionalment "reformistes" o "revolucionaris", sinó que actuen d'una manera o altra en relació a les condicions estructurals que constitueixen el punt de partida per a l'acció. Així, podem trobar-nos amb moviments que es declaren revolucionaris que, no obstant això, treballen per assolir reformes político-jurídiques. Un exemple en aquest sentit el tornem a trobar en el moviment antimilitarista a l'Estat espanyol, que ha estat decisiu en la desaparició de la conscripció encara que, com és sabut, ni ha iniciat ni ha clos cap procés revolucionari. O també poden donar-se moviments originalment reformistes que deriven en revolucionaris degut al bloqueig sistemàtic de les seves demandes per part de les institucions

moviments socials que discuteixen aquesta qüestió s'han de destacar les aportacions de W. Gamson (1990), pp. 9-13 i D. McAdam (1982), pp. 5-19.

polítiques. Les dones afganes feministes, agrupades a l'entorn de l'Associació Revolucionària de Dones Afganes, només consideren la possibilitat d'un canvi radical de sistema polític i de creences culturals per tal que les seves demandes puguin materialitzar-se. Tant els uns com els altres actuen segons els marge de possibilitats que els "atorguen" les condicions estructurals pròpies de l'ordre social del qual formen part, en siguin o no conscients de tals condicionaments.

La connexió fenomenològica entre els moviments normatius i els valoratius és que ambdós són el producte de la reacció front una situació de tensió estructural que no es pot gestionar dins del marc d'acció social existent. La seva funció és reduir l'ambigüitat creada per les condicions de la tensió estructural i preparar els individus per a l'acció col·lectiva, a fi i efecte de restaurar alguns components, o tots, de l'acció social. Aquesta darrera consideració ens condueix a una característica fonamental de les propostes estructural-funcionalistes: la utilització de variables sociopsicològiques com a indicadors de tensions estructurals.¹⁰⁰ Seguirem ara un exemple de Talcott Parsons per veure això amb més claredat.¹⁰¹

¹⁰⁰ Aquest interès per l'estudi de la *sociogènesi del greuge* connecta amb la teoria de la privació relativa, originària de la psicologia social i política [T.R. Gurr (1979); J.C. Davies, (1962)]. La teoria fixa la seva atenció en la discrepància que les persones perceben entre les expectatives de valor, o aquells béns i condicions de vida als quals aquestes creuen que tenen dret, i les capacitats de valor, o els béns i condicions que esperen obtenir o mantenir donats els mitjans socials a la seva disposició. El nucli argumental d'aquesta proposta és que la gent *percep* que té dret a determinats nivells de satisfacció que en temps present no gaudeix. D'aquesta percepció en resulta la idea d'injustícia, fonamentada en comprovar que determinats grups tenen allò que en justícia el propi també hauria de poder tenir.

Parsons proposa la tesi que el moviment polític feixista d'Europa apareix correlativament a la generalització social d'una situació d'anòmia, conseqüència del procés de racionalització. La racionalització ve a ser el "vehicle" de la modernització occidental. És el procés mitjançant el qual les societats s'organitzen sobre la base de principis abstractes, normes impersonals, eficàcia tècnica, maximització de la producció, beneficis o resultats i minimització de costos.¹⁰² Segons Parsons, el procés de racionalització es concreta en: el desenvolupament científico-tecnològic; les relacions socials orientades cap a objectius relativament específics i determinades per l'ús generalitzat del diner i l'extensió de les relacions de mercat; la codificació dels drets i les llibertats individuals que reforcen la moderna institució del propietari; la definició de papers sobre la seva funció específica segregada d'altres elements de l'estatus social de la persona que els desenvolupa.

En alguns casos el procés de racionalització no té perquè generar conflicte de gran calat, en cas que es concreti de manera progressiva en el decurs del temps. Ara bé, el ràpid procés del seu desenvolupament

La teoria de la privació pren, així, dues dimensions: la relativa a aspiracions justificades, i la injustícia relativa a allò que d'altres gaudeixen.

¹⁰¹ Seguim ara a T. Parsons (1969), pp. 82-97.

¹⁰² Per a un acurat desenvolupament del concepte weberian en la teoria sociològica veure S. Giner i altres (1998), p. 627. Val a dir, a més, que l'estructural-funcionalisme acostuma a trobar les causes dels moviments socials en les tensions estructurals vinculades al procés de modernització. Per a la relació entre procés de modernització i moviments socials, aneu a S.N. Eisenstadt (1968).

en curts períodes de temps pot no donar oportunitat a una reorientació normativa i valorativa de les societats on es produeix. Casos com els dels Estats alemany o italià, d'unificació tardana (1871 i 1859, respectivament) i ràpid procés industrialitzador, són els que Parsons té al cap. És llavors quan l'anomia pot estendre's, com a conseqüència del debilitament dels lligams socials tradicionals (manca de definició de les normes de conducta a seguir) i la confusió normativa resultant de la producció de normes de conducta contradictòries.¹⁰³ En aquestes condicions, les persones que són víctimes de la situació anòmica poden desenvolupar creences útils per a la diagnosi de la situació i com a punts de partida per a l'acció restauradora de l'ordre.

Vegem això darrer amb més deteniment. El procés de canvi social de societats premodernitzades a modernitzades és normativament justificat sobre la base de valors que emfasitzen la llibertat sobre la tirania, la il·lustració damunt la ignorància i la superstició, la igualtat i la justícia front el privilegi, la llibertat d'empresa contra el monopoli i les restriccions del costum. No obstant, allò que en principi és declarat com a nord de referència regulativa de les relacions socials és possible que no concordi amb la realitat de la vida quotidiana: les relacions jeràrquiques i d'explotació dins la fàbrica o la concentració del poder polític en els estats organitzats burocràticament poden constituir sengles contradiccions respecte de les orientacions de valor. A parer de

¹⁰³ Sobre el concepte d'anomia veure E. Durkheim (1992), R.K. Merton (1992), pp. 209-239, i S. Lukes (1977), pp. 74-95.

Parsons, quan això succeeix poden donar-se dos tipus fonamentals de creences oposidores al procés de racionalització, organitzades en forma de moviment social. La primera se situa a l'esquerra de l'espectre polític, donant lloc, fonamentalment, al moviment polític comunista. Val a dir que aquesta oposició no s'enfronta a la racionalització en si, sinó que critica i combat concretament la forma capitalista d'aquesta com a estadi anterior i qualitativament inferior al socialisme. La segona oposició se situa a la dreta de l'espectre polític i reacciona contra la racionalització en si. Considera que la forma d'organització social capitalista i els seus opositors d'esquerra no són genuïns antagonistes, sinó que convergeixen en incentivar processos de racionalització que han de ser frenats.

Les creences, però, no operen soles sinó que depenen de tres variables interrelacionades: els estats psicològics, les situacions socials concretes i les estructures institucionals. En el primer cas es pot manifestar o no l'anòmia com a condició per al desenvolupament d'una creença d'oposició. En el segon, interessa analitzar com diverses categories socials responen a la racionalització, en particular aquelles més vulnerables a la reacció contra aquesta. Pel que fa a les estructures institucionals, poden coexistir de tradicionals i racionalitzades amb un nivell similar d'incidència en l'organització social.¹⁰⁴ Quan el procés racionalitzador avança en societats en crisi (pensem en l'Europa

¹⁰⁴ Els treballs de sociologia històrica de B. Moore (1976) mostren la connexió entre la conjunció d'estructures premodernitzades i modernitzades i l'emergència del feixisme en el cas alemany.

posterior a la Primera Guerra Mundial) en les què coexisteixen normes i estructures socials modernitzades amb d'altres de tradicionals, poden succeir-se diverses reaccions d'oposició. Determinats estaments privilegiats d'origen feudal, com serien els casos dels *Junker* alemanys o la noblesa terratinent i la jerarquia eclesial d'Itàlia i Espanya, accentuaran l'activitat política per defensar les seves posicions estamentals front l'efecte "dissolvent" de la racionalització. Sectors com la petita burgesia, el funcionariat o els mateixos industrials tendiran a adquirir posicions contrarevolucionàries en oposició a l'augment de força dels revolucionaris socials.¹⁰⁵ Els privilegis estamentals dels uns, la defensa de les posicions socioeconòmiques dels altres, la sensació d'inseguretat econòmica, político-normativa i el temor als revolucionaris socials obren un marc de possibilitats per al desenvolupament de creences favorables a la mobilització feixista: la "fermesa" d'un ideari centrat en els valors de l'autoritat, la disciplina, la violència i la comunitat nacional contra la "incertesa" dels potencials preceptes democràtics relacionats amb el procés racionalitzador.

Els plantejaments de Parsons sobre el desenvolupament del moviment feixista connecten parcialment amb les teories polítiques de

¹⁰⁵ Aquests van ser el casos d'Itàlia, amb un període revolucionari que tingué el seu auge amb l'ocupació de fàbriques de 1920, d'Alemanya, fonamentalment amb la revolució espartaquista de 1918, i d'Espanya, on l'alçament militar del 1936 es produí per combatre les forces progressistes i revolucionàries. Vuit excel·lents i esclaridors treballs sobre el feixisme són els de G.L. Mosse (1973), A. Rosenberg (1976), A. Tasca (1983), P. Preston (1986), Z. Sternhell (1994), L. Trotsky (1997), M. Neocleous (1997) i E. Hobsbawm (1998), pp. 116-81.

la "societat massa".¹⁰⁶ Aquestes teories vénen a reforçar la concepció de les societats pluralistes modernitzades com a estadi d'estabilització de les relacions socials, polítiques i econòmiques. S'afirma que un moviment de masses tan sols pot donar-se en societats poc o gens pluralistes en procés de modernització, en què entre els centres de decisió política i el conjunt de la població no hi hagi cap xarxa associativa autònoma que faci de mitjancera entre les elits i les no elits. En un context semblant, els individus es troben isolats, pobrament inserits en la dinàmica política quotidiana i disponibles per a ser mobilitzats per les elits establertes o potencials. Al seu torn, aquestes darreres són influenciables pel comportament de massa fins al punt que el seu quefer institucional depèn excessivament dels estats d'ànim de la població.

¹⁰⁶ Una bona sistematització d'aquestes teories es troba a W. Kornhauser (1959). Val a dir que en el seu treball Kornhauser cita amb certa profusió un destacat filòsof espanyol, J. Ortega y Gasset, que elaborà un dels millors textos publicats al voltant d'aquest tema: *La rebelión de las masas* (1927). Gasset planteja que una de les característiques distintives de la vida en condicions modernes, la irrupció de les *muchedumbres* (és a dir, conjunts de persones que tenen en comú no disposar de cap qualificació especial) en l'escenari públic té l'efecte de minar la capacitat generadora i rectora de l'ordre social pròpia de les minories excel·lents i, amb això, restar camp d'acció a dos elements clau de la tradició liberal europea: la llibertat i el pluralisme. Per altra banda, una interessant contratesi a la tesi segons la qual les condicions estructurals de la societat massa abonen l'emergència dels "extremismes" polítics, la trobem a J.R. Gusfield (1962). L'autor planteja que determinades característiques constitutives de la societat massa, particularment l'extensió dels mitjans de comunicació de masses, les institucions burocràtiques i valors com el de la igualtat, permeten una millor inclusió de la ciutadania en el sistema polític i un major consens amb el pluralisme. Per a una crítica de profunditat al conjunt de les teories de la societat massa aneu a S. Giner (1979).

Segons William Kornhauser, la societat massa conté les condicions estructurals necessàries per al desenvolupament de moviments com el feixista o el comunista. Tant l'un com l'altre són indistintament fonamentats en el comportament irracional i gregari de grans quantitats de persones seguint acríticament elits mobilitzadores, en la prescripció d'objectius abstractes difícilment assolibles i en una concepció no democràtica de la política. Aquesta tesi la sosté Parsons (1992b) en reflexionar sobre la funcionalitat del comunisme com a factor de modernització. D'aquí que tant l'estructural-funcionalisme com la perspectiva de la societat massa prenguin atenció preferent per moviments polítics disruptius respecte del sistema de valors de les democràcies representatives occidentals, com els suara assenyalats. No podem oblidar que els anys d'esplendor dels dos models teòrics, les dues dècades posteriors a la Segona Guerra Mundial, coincideixen amb la consolidació del bloc d'influència soviètica a l'Europa de l'Est i les qüestions obertes sobre el perquè dels feixismes.

2. L' INTERACCIONISME SIMBÒLIC

L'enfocament interaccionista de les teories del comportament col·lectiu fixa l'atenció en *els actors individuals en interacció dins el marc d'un moviment social*. Es referma així una característica clau en l'interaccionisme: l'interès per la centralitat de la producció de significats en les dinàmiques grupals que, s'afirma, detenta efectes reformadors o transformadors de les bases de l'ordre social. La idea de

fons que il·lumina l'aposta teòrica interaccionista és que tota societat humana se sosté gràcies a un procés continuat d'encaix de les activitats dels seus membres; que, si és pertinent parlar d'estructures socials, cal referir-se primer a les relacions socials derivades de la manera en què les persones actuen recíprocament.¹⁰⁷

Conseqüentment, els moviments socials són considerats com un objecte d'estudi en si mateix que no pot ser explicat solament pel marc en què sorgeixen. Els interaccionistes els veuen en tant que espais de reflexió i acció on es produeixen controvèrsies sobre un estat de coses determinat, la legitimitat i sentit normatiu del qual no estaven subjectes a discussió amb anterioritat a l'organització de la protesta, i posen l'accent en els processos de definició col·lectiva dels problemes socials que motiven la participació en les mobilitzacions.¹⁰⁸ En això podem veure que la diferència fonamental entre les aportacions interaccionista i estructural-funcionalista de les teories del comportament col·lectiu radica en un punt crucial: mentre que els interaccionistes parteixen de pressupòsits conflictivistes i tracten els moviments en tant que espais institucionals on determinades persones es comprometen deliberadament en favor del canvi social mitjançant la producció de noves normes i nous valors societaris, els estructural-funcionalistes parteixen de pressupòsits integracionistes i els tracten com a fenòmens

¹⁰⁷ H. Blumer (1982), p. 5.

¹⁰⁸ Vegeu H. Blumer (1969), R. Turner i L. Killian (1972), especialment pp. 242-3, en què els autors tracten el concepte de "norma emergent", i J. Gusfield (1994).

de reacció a tensions estructurals que produeixen desordre a un nivell sistèmic.

Ara bé, si seguim els treballs de prohoms interaccionistes de la sociologia dels moviments socials, tals com Ralph Turner i Lewis Killian (1972), comprovem de seguida que no és que l'interaccionisme desconsideri a priori el marc contextual que delimita el punt de partida per a la mobilització: de fet sovint s'explica l'emergència de moviments com una resposta col·lectiva a les sensacions d'inseguretat normativa que els processos de canvi social poden generar entre les persones que els pateixen. Per tant, en el fons de treballs com els dels autors assenyalats hi ha latent la preocupació d'intentar connectar les dimensions estructural i subjectiva que convergeixen en el desenvolupament de l'acció social. L'inspirador de l'interaccionisme simbòlic, George H. Mead, marca el punt d'arrencada d'aquesta preocupació epistemològica. Detinguem-nos un moment sobre la noció del "si mateix" (*self*) per donar llum sobre aquesta qüestió.

Segons els plantejaments de Mead se segueix que el mecanisme que permet connectar les dimensions estructural i subjectiva de la realitat social és la reflexivitat o, en paraules del propi autor, el "si mateix".¹⁰⁹ La idea bàsica del "si mateix" és que l'ésser humà es un organisme conscient dels seus propis actes en la mesura que incorpora les normes socials a la pròpia conducta. Proporciona la base d'allò que

¹⁰⁹ G.H. Mead (1982), p. 168.

Mead denomina, a un nivell més alt d'abstracció, l'*altre generalitzat*, això és, l'assimilació de l'àmbit social (fonamentalment creences, valors i normes) per part de l'individu gràcies al procés de socialització.¹¹⁰

Si la línia argumental de Mead s'esgotés aquí les persones no serien més que agents complidors de normes socials. No és aquest el cas. La capacitat reflexiva pròpia del "si mateix" implica que la persona ha d'interpretar el món que l'envolta, afrontar les situacions en les què es induïda a actuar alhora que interpretar el significat dels actes aliens i planejar l'acció conforme a la interpretació efectuada. És així que la persona "segrega" societat, podent modificar valors i normes existents així com produir-ne d'altres. Tal creativitat és possible mitjançant l'acció concreta dels individus, gràcies a que el "si mateix" conté dos elements que mantenen una relació dialèctica: el "jo" (*I*) i el "mi" (*me*). Les actituds dels altres que l'individu té interioritzades constitueixen el "mi" organitzat: l'element social que correspon a l'*altre generalitzat* i implica una actitud culturalment determinada. L'individu, però, pot reaccionar front les actituds interioritzades en el moment d'actuar. El "jo" és l'acció de l'individu front a la situació social que existeix dins la seva pròpia conducta. El "jo" actua seguint un deure prescrit pel "mi" i llavors contempla allò fet. L'acció del "jo", no obstant, és força indeterminada, podent conferir elements de novetat

¹¹⁰ *Ibid.*, pp. 180-4.

a la realitat social.¹¹¹ La idea és que si les persones són capaces de planificar l'acció, també ho són per analitzar críticament, reformar o canviar completament constriccions estructurals.

Això sí: tota vegada que un moviment social es desenvolupa els interaccionistes tendeixen a autonomitzar-lo del seu context per passar a tractar-lo com un microcosmos social en si mateix. Centren llavors l'interès analític en el "transcórrer" dels moviments socials, en el tipus de col·laboracions interindividuals que permeten sostenir l'activisme. Desconsideren, per altra banda, tant el perquè de la seva emergència com els impactes societaris que les seves accions provoquen. L'èmfasi en el "transcórrer" dels moviments pretén remarcar que tant la dinàmica d'un procés de mobilització com, en determinats casos, la seva emergència estan infradeterminades. Les persones participants d'un moviment social poden actuar de manera relativament espontània, generant esdeveniments determinants de cara a un ulterior desenvolupament del moviment. Igualment, un esdeveniment imprevist pot ser el factor desencadenant d'un procés de mobilització.¹¹² El desembre de 1955, la ciutadana negra nord-americana Rosa Parks decideix no cedir el seu seient en un autobús públic de Montgomery (Alabama). El gest en si (relativament espontani), i el boicot d'autobusos públics que en serà conseqüència, seran determinants de cara al desenvolupament posterior del moviment en favor dels drets

¹¹¹ *Ibid.*, pp. 196-205.

¹¹² L. Killian (1984).

civils als EUA. El juny de 1969 la policia de Nova York efectua una intervenció rutinària en el bar d'homosexuals *Stonewall*, de Greenwich Village, però és imprevistament atacada per aquells que havien de ser detinguts. Durant les tres nits següents es viu en el barri un ambient pròxim a la guerrilla urbana. Des de llavors, el 25 de juny és el Dia Internacional de l'Orgull Gai. Els successos de Greenwich Village són el detonador de l'ulterior desenvolupament del moviment gai i lesbià.

La raó que s'esgrimeix per donar compte de la infradeterminació de la dinàmica dels moviments socials és que només de l'adaptació recíproca de les línies d'acció dels distints individus del grup en sorgeix l'acció conjunta. Aquesta cal entendre-la com una organització comunitària del comportament fonamentada en els diferents actes dels diversos participants. L'acció conjunta és distinta dels actes particulars, però no ha d'oblidar-se que requereix d'un procés de formació que no s'esgota i que continuament es renova. Això és degut al fet que en la vida del grup sorgeixen sempre situacions problemàtiques davant les quals les normes en funcionament existents resulten inadequades, havent de ser reformulades. El gest de Rosa Parks dóna ales al desenvolupament de la desobediència civil entre els activistes afroamericans. Els fets de Greenwich Village constitueixen el llindar que marca el pas de l'ocultació de l'homosexual a la clara i diàfana expressió de la seva orientació sexual, i la formulació de reivindicacions de drets vinculada a aquesta. Els interaccionistes afirmen que, encara que l'acció conjunta aparegui com a reiterativa i

estable, continua essent fruit d'un procés d'interpretació constant per part dels individus que la componen.¹¹³

No obstant, malgrat que insistentment els interaccionistes atenguin la dimensió processal interna dels moviments, això no els impossibilita per perfilar-ne distincions taxonòmiques que mostren estructures constitutives diferents. És prenent aquest repte que Herbert Blumer s'aventura a identificar dues menes bàsiques de moviments: els generals i els específics.¹¹⁴

Els moviments socials generals són fruit de l'emergència d'un nou conjunt de valors, tals com l'extensió del sufragi, l'emancipació obrera o de les dones. El desenvolupament de nous valors en societat comporta canvis psicològics en els individus que els proveeixen de motivació per a la mobilització reivindicativa. Succeeix que les persones adopten unes concepcions sobre elles mateixes que no s'ajusten ni conformen amb les posicions que ocupen en l'ordre social i, en conseqüència, senten l'experiència de la insatisfacció. Aquesta mena de moviments s'orienten al canvi seguint els patrons de valor que

¹¹³ H. Blumer (1982), pp. 13-5.

¹¹⁴ H. Blumer també ofereix un tercer tipus de moviment: la dels expressius [(1969), pp. 23-7]. Es diferencien dels generals i els específics en el fet que no s'orienten canviar, ni parcialment ni totalment, les institucions de l'ordre social de referència. (En aquesta categoria Blumer inclou experiències de mobilització tals com les religioses o les que segueixen alguna moda). Raó per la qual els moviments expressius, tal com aquí es presenten, no m'interessen ni es recullen com a moviments socials en la delimitació conceptual de la noció oferta en el segon capítol.

els inspiren sense detentar, però, objectius precisos. Tampoc disposen d'estructures organitzatives estables. Per exemple, a un nivell genèric el moviment obrer no té *una* organització, sinó que en el seu si existeixen de ben variades, tant en la forma com en el contingut. Finalment, el lideratge es presenta de forma difusa: els líders més aviat són individus de referència pública que inspiren l'acció més que comandar-la.

Per la seva banda, els moviments socials específics disposen d'un conjunt de valors o principis elaborat i d'objectius polítics delimitats l'assoliment dels quals es presenta com a tangible. Aquesta mena de moviments mostren estructures organitzatives complexes en què les persones mobilitzades ocupen diverses posicions i responsabilitats. En el seu si el lideratge és reconegut i acceptat, sigui carismàtic, intel·lectual o fonamentat en habilitats organitzatives, i acaba d'ajustar els límits identitaris del grup mobilitzat. De manera similar a la distinció entre moviments normatius i valoratius de la tipologia smelseriana, en la categoria dels específics se'n troben de reformistes o revolucionaris segons la seva definició política i el grau d'impacte que pretenguin tenir sobre les regles procedimentals i constitutives de l'ordre social.

3. RECAPITULACIÓ

L'estructural-funcionalisme opera partint de l'anàlisi de comportaments que s'expliquen per desajustaments estructurals a un nivell sistèmic, que trenquen amb una prèvia situació d'ordre. De les tensions estructurals en resulta una situació de conflicte que afecta la validesa dels components de l'acció social referents a les normes i els valors. Les persones perceben aquestes disfuncions sistèmiques. Llavors, és probable que s'agrupin en un moviment social tot generant creences restitutives d'un ordre social ideal. Aquest és possiblement el llegat més important de l'estructural-funcionalisme a les teories sociològiques contemporànies dels moviments socials: la necessitat de tot moviment de seguir una orientació normativa que permeti als seus integrants prendre posició front els problemes als quals responen i, al mateix temps, visualitzar un escenari de futur desitjable. Recordem, però, que tals creences són generades tan sols en funció de la incapacitat de les institucions i els mecanismes de control social per garantir la cohesió. Els moviments no són agents de canvi, sinó *reaccions al canvi en recerca de l'ordre perdut*.

Els interaccionistes segueixen el supòsit que el conflicte és la nota característica de la dinàmica social. La seva natural existència, però, no implica l'absència de normes, sinó la seva reformulació i rectificació constants mitjançant la interacció entre actors individuals en marcs normativament definits. S'assumeix així l'existència de persones que poden desviar-se d'una definició compartida de la situació, o que

poden plantejar discrepàncies entre les seves pròpies definicions i aquelles altres compartides col·lectivament, no ja des dels moviments en relació al seu entorn, sinó també en l'interior d'aquests mateixos. Els moviments socials són reiteratives *agències* de canvi social i creativitat cultural.

4. AVALUACIÓ

4.1. Crítica de l'acció per reacció en el cas de l'estructural-funcionalisme

El principal problema de l'estructural-funcionalisme a l'anàlisi dels moviments socials rau en la seva més clara aportació: el supòsit que aquests són reaccions a les falles estructurals que són conseqüència o efecte de processos de canvi. Així, no ens trobaríem davant intents conscients per incidir de manera racional¹¹⁵ sobre el curs dels esdeveniments: si els moviments són un efecte dels processos de desorganització social, també ho són l'increment en els índexs de suïcidi, criminalitat, o d'altres. El punt de connexió de tots aquests fenòmens és la manca d'integració normativa en l'ordre social de les persones que els provoquen.

¹¹⁵ Prenc de referència a J. Elster [(1991), p. 50] per entendre la conducta racional com aquella que és conseqüencialista, orientada al futur i instrumentalment eficient.

La línia argumental precedent sosté, doncs, que la motivació per a la participació en un moviment no es fonamenta tant en aconseguir objectius definits com en cobrir la funció de “gestionar” les tensions psicològiques derivades d’un context de tensió estructural. Noti’s que la dinàmica dels moviments socials pren en lògica conseqüència una dimensió arracional.¹¹⁶ Perquè les persones integrants d’un moviment actuen sempre per reacció a tensions estructurals que “noten”, que “pateixen” en forma de greuge; és una qüestió secundària si són o no coneixedores de les condicions que provoquen aquesta sensació i patiment, i si es preocupen per dissenyar un mètode d’acció adequat al tractament del problema al qual es respon. La prova d’aquesta manera de percebre el comportament dels integrants dels moviments la tenim en com són tractades des de l’òptica estructural-funcionalista les creences que menen a l’acció. Vegem-ho.

Hem vist amb Smelser que els moviments socials es desenvolupen gràcies a la formulació de creences generalitzades la funció genèrica de les quals és respondre a una situació viscuda com a problemàtica. En un context de tensió estructural, tals creences contenen un diagnòstic de les forces i dels agents que estan propiciant un fracàs de la regulació normativa o bloquen un canvi de valors. Llavors els integrants dels

¹¹⁶ Es diu que una conducta és irracional quan l’actor és conscient de les circumstàncies que converteixen un curs d’acció en menys prometedor que una altre i, no obstant això, segueix l’alternativa menys prometedora. En canvi, una conducta és arracional quan l’actor actua basant-se en el costum o les normes socials. Sobre el particular vegeu J. Elster (1991), pp. 119-177, i J. Casquete (1998), p. 161, nota a peu de pàgina.

moviments socials desenvolupen alguna classe de programa d'actuació mitjançant el qual es pretén controlar, lesionar o castigar l'agent o agents responsables de la situació indesitjada.

Les funcions de les creences generalitzades poden sintetitzar-se en dues. Primer, reduir l'ambigüitat normativa creada per les condicions de la tensió estructural diagnosticant que ha succeït i que succeeix alhora que pronosticant que succeirà. La diagnosi de la situació i el pronòstic de la mateixa impliquen un projecte de restitució a un estadi anterior o canvi a un estadi posterior d'un estat de coses problematitzat. Tendeixen, però, a desconsiderar la complexitat de la realitat a la què es refereixen i es caracteritzen per la seva relativa simplicitat argumental. Perquè la segona funció de les creences generalitzades és proporcionar bases normatives i de valor per als membres del grup a fi d'abocar-los i sostenir-los en l'acció, més que assegurar-los que actuen correctament per assolir els objectius que cerquen considerant el marge contextual de possibilitats. En aquest punt s'ha de concloure que l'estructural-funcionalisme mostra una curiosa sintonia amb autors com Gustave Le Bon i el nietzschia George Sorel. I és que d'acord amb els plantejaments d'ambdós, l'eficàcia de les creences en la protesta política s'ha de mesurar per la capacitat mobilitzadora que són capaces de generar, i en cap cas per la seva dimensió analítica o grau de correspondència amb la realitat de la què la protesta emergeix.¹¹⁷ Vol dir-se amb això que les creences, per ser

¹¹⁷ Vegeu G. Le Bon (1995), p. 43, G. Sorel (1961), (1976).

efectives en el procés de mobilització, han de reduir la complexitat contextual a la simplicitat d'un conjunt de consignes que actuïn com a far de l'acció. És més o menys el que Smelser anomena *short-circuiting process* (que podem traduir per "procés de drecera"), a partir del qual les creences generalitzades tenen l'efecte de reestructurar una situació ambigua fent un "salt" des d'alts nivells de generalitat i abstracció cap a les situacions concretes.¹¹⁸

El punt crucial a retenir aquí és que el comportament arracional propi dels moviments socials els diferencia dels grups que actuen habitualment i racional en el marc del sistema d'autoritat política, és a dir, que es comporten seguint els procediments legalment instituïts i intenten assolir objectius concrets en un procés d'intercanvi amb d'altres grups considerant el marge contextual de possibilitats. Això es tant com afirmar que, en períodes de crisi i desestabilització de l'ordre social, la resposta a la situació que surti dels marges procedimentals del sistema d'autoritat política és, en bona part, necessàriament arracional. I que la racionalitat en l'activitat cívico-política solament es pot donar en condicions d'estabilitat del sistema i mitjançant el seguiment de les regles procedimentals instituïdes.¹¹⁹

¹¹⁸ N.J. Smelser (1963), p. 82.

¹¹⁹ Sobre aquesta qüestió hi ha qui diu que el tractament estructural-funcionalista dels moviments socials amaga judicis de valor no declarats. En aquest sentit, la crítica més important és afirmar que els estructural-funcionalistes es nodreixen d'un dels "postulats perniciosos" que Ch. Tilly [(1991), pp. 22, 27] jutja propis del llegat intel·lectual del segle XIX: que l'estabilitat estructural de l'ordre social en condicions de modernització depèn del balanç i encaix entre els processos de diferenciació i els d'integració i control. Aquest postulat manté la tesi que un procés de diferenciació excessivament ràpid és probable que generi episodis de

Implícites a aquesta línia argumental, doncs, hi ha dues idees característiques de l'estructural-funcionalisme: primer, que els integrants dels moviments socials actuen sempre per reacció a determinismes estructurals i ho fan a empentes i rodolons o de manera gens planificada, impel·lits per sensacions d'angoixa, frustració, ira o impaciència; segon, i conseqüència lògica de la primera idea, que les institucions polítiques detenten la possibilitat de fer el primer pas per esmorteir o neutralitzar un conflicte social perquè els integrants d'aquestes sí disposen d'una relativa capacitat de planificació dels esdeveniments. Ambdues idees convergeixen en el punt d'estimar que els activistes dels moviments socials ostenten una capacitat crítica disminuïda perquè no són plenament conscients de la complexitat dels problemes als quals responen. Detinguem-nos un moment en dos exemples per veure-ho tot plegat amb més precisió.

desordre social manifestats en forma de comportaments desviats, tals com la criminalitat, les conductes anòmiques o els comportaments disruptius respecte de les convencions. Implícita a aquest postulat trobem la idea que el sistema d'autoritat política és *el* responsable d'assignar valors a una societat i d'assolir que la majoria dels seus membres acceptin aquestes assignacions com a obligatòries. Aquesta suposició implica per derivació lògica una distinció acientífica entre formes "ilegítimes" i "legítimes" de conflicte que es generen a partir de processos essencialment diferents: processos de canvi i desordre, per una banda, i processos d'integració i control, per l'altra. Òbviament, en sociologia l'origen d'aquesta posició refractària al conflicte rau fonamentalment en E. Durkheim. Dit de manera sintètica, el seu plantejament és que la persistència en el temps d'un determinat ordre social és possible pel fet que s'estructura en un complex institucional funcionalment travat. La funcionalitat de les institucions en relació a l'ordre social és doble: per una banda, asseguren la seva permanència i coherència de conjunt; per l'altra, constitueixen el camp de la integració moral de les persones.

Per il·lustrar com opera la primera idea, la de la simple reacció a determinismes i processos estructurals, prenc de referència un article periodístic d'Ignacio Sotelo, titulat *La verdadera revolución del siglo XX*.¹²⁰ En l'article s'afirma que cap de les revolucions socials i polítiques hagudes en l'anterior segle tingueren èxit en la consecució dels objectius declarats pels revolucionaris; que l'única revolució del segle passat en procés de materialització efectiva és de tipus cultural i apunta a la superació del patriarcalisme. Segons Sotelo, però, l'emancipació de la dona de les estructures patriarcals no prové de la pressió efectuada pel moviment feminista, sinó dels canvis socials que ha anat imposant el desenvolupament industrial, científic i tecnològic. En concret, es distingeixen quatre etapes d'aquests canvis pel que fa al seu impacte sobre la relació entre gèneres: (a) la introducció de la profilaxi antisèptica per Ignaz Semmelweis el 1848 que acabà amb les febres puerperals, causa principal de l'alta mortalitat femenina de l'època; (b) l'ocupació de les dones dels llocs de treball dels homes reclutats pels exèrcits durant les dues guerres mundials, fet que facilità que aquestes adquirissin una autonomia econòmica de la què no gaudien limitant-se al treball domèstic; (c) la comercialització de la píndola anticonceptiva sintetitzada per Carl Djerassi el 1951, fet que ajudà a desvincular l'activitat sexual de la reproducció; (d) els avenços científics i tècnics en l'àmbit de la reproducció des de 1978, any en què neix el primer nadó havent utilitzat per a la seva concepció la tècnica de la reproducció in vitro desenvolupada per Patrick Steptoe i Robert

¹²⁰ Aneu a *El País*, dijous 29 de juliol de 1999, pp. 11-2.

Edward, fet que avui permet que la reproducció deixi d'estar necessàriament vinculada a la relació sexual.

L'anàlisi desenvolupat en l'article dona llum pel que fa a la localització dels esdeveniments i condicions estructurals sobre les que el patriarcalisme és esmenat. A la vegada, però, ens mostra un problema: la inexistència, en l'anàlisi, de persones amb intencions respecte de la problemàtica qüestió de la relació entre gèneres. Sotelo ve a dir-nos que la superació del patriarcalisme és *només* possible perquè existeixen condicions objectives generades per la industrialització que atorguen autonomia a les dones. Expressament afirma que la influència del "voluntarisme" feminista en la disminució de la submissió de les dones respecte dels seus congèneres masculins és residual. Defensa la tesi que un procés de canvi estructural a un nivell macro, l'avenç de la industrialització i, amb aquesta, el desenvolupament científico-tecnològic, impacta sobre una de les estructures culturals de gran tradició en la història de la humanitat, el patriarcalisme, fent trontollar les seves bases creencials constitutives.¹²¹

¹²¹ Val a dir que aquesta línia argumental casa a la perfecció amb el llegat més radical de l'holisme durkheimià. Dit molt sintèticament, Durkheim vindria a defensar que les estructures socials constitueixen entitats que operen sobre la voluntat dels individus, i que l'evolució d'aquestes és independent de les accions particulars que generen. En conseqüència, les persones creuen de determinada manera en funció del marc estructural en què es troben: són agents reproductors d'estructures que no disposen d'intencions reflexionades sobre la possibilitat de modificar les condicions estructurals de les que parteixen. Durkheim es despreocupa sobre si al principi persones concretes varen ser els elements actius, conscients o no, de la sociogènesi de les estructures; per a ell la qüestió epistemològicament rellevant és que, un cop les estructures es consoliden, la seva

Les persones que prenen decisions econòmiques i polítiques afavoridores del desenvolupament industrial són estratègicament cegues respecte de la incidència que poden tenir tals decisions sobre la relació entre gèneres. Els científics que ideen productes i operacions que faciliten el control de la dona sobre el seu cos són, igualment, agents de l'avenç científico-tecnològic en el marc de l'industrialisme. Les dones mateixes entren majoritàriament en l'àmbit del treball assalariat fonamentalment com a conseqüència de dos grans esdeveniments bèl·lics concatenats, i no tant per una voluntat d'adquirir suficiència econòmica o exercir una vocació professional al marge de la vida marital.

No pretenc discutir que tot aquest seguit de processos de canvi estructural, així com el reguitzell d'esdeveniments que els puntegen, són importants a l'hora d'explicar les condicions de possibilitat de la igualtat entre gèneres. El problema d'aquest exemple d'anàlisi estructural és que les persones no tenen marge de maniobra per modificar de manera deliberada pautes de relacions socials.¹²² La

existència és objectiva i pren un caràcter coactiu sobre l'acció humana. Vegeu E. Durkheim (1991).

¹²² Aprofito per matisar: subratllar que allò estructural implica pautaació de les relacions socials no equival a sostenir una concepció estructuralista de la sociologia. El sociòleg no pot operar sense conèixer el marc estructural en el què se situa el seu objecte d'estudi i els individus que el componen, sia aquest un moviment social, una minoria cultural o un procés de negociació del conveni col·lectiu. La perspectiva estructuralista, en canvi, es caracteritza per pretendre explicar la dinàmica social mitjançant relacions entre estructures que existeixen i evolucionen fora del procés històric concret, i en les què no compten, o amb prou feines compten, les intencions de les persones. El problema fonamental dels estructuralistes és que no poden afrontar l'explicació de com es forgen les

posició de Sotelo és contundent: afirmar que el moviment feminista no ha influït ni influeix substancialment en la democratització de la relació entre gèneres és tant com dir que el socialisme no influï ni influeix a penes en la millora de les condicions de treball de la classe obrera. La idea derivada de l'article que interessa destacar aquí és que els moviments socials no controlen les forces impersonals que els determinen. Les mobilitzacions socials políticament orientades constitueixen més indicadors de processos de transformació organitzativa de la societat que factors involucrats en la direcció que pugui prendre el canvi social. Ras i curt: les decisions i les pràctiques dels moviments sempre són posteriors a un canvi de situació sobre el qual no disposen de control. Que les intencions de les persones a penes comptin constitueix una perspectiva teòrica que trenca amb les nostres més profundes constatacions. I més encara quan parlem de qüestions de significació política, en els què hom sovint es veu abocat a prendre posició sobre problemàtiques diverses relacionades amb l'ordre social de referència i, si s'escau, a actuar per tal d'esmenar-les o ratificar-les.

Ara fixem l'atenció en la segona idea latent de l'estructural-funcionalisme: que el sistema d'autoritat política té a disposició efectuar el primer pas per esmorteir o neutralitzar un conflicte social. Prenc d'exemple el procés de mobilització dels insubmisos de l'Estat

estructures. L'anàlisi estructural que pretengui il·luminar un procés de canvi ha de desvincular-se de l'estructuralisme, situar-se històricament i no pot ometre l'acció concertada de grup que implica intencionalitat per part d'aquells que la practiquen. Dues bones aproximacions crítiques a aquesta distinció són les de S. Giner (1974), pp. 97-175 i A. Giddens (1990), pp. 254-89.

espanyol des de la dècada dels vuitanta de l'anterior segle, i formulo un cas hipotètic. Si seguíssim plantejaments estructural-funcionalistes, hauríem d'admetre que el moviment d'objectors insumisos és producte de la incapacitat del govern i de l'exèrcit espanyols per mantenir el consens social en torn als valors de la "solidaritat" i el "patriotisme" com a elements vertebradors de les tasques de la "defensa nacional". Els objectors insumisos, però, són persones relativament informades, amb un nivell formatiu notable, que s'agrupen per a l'acció disruptiva respecte les normes que certifiquen l'organització en sistema de lleves de l'exèrcit. Justifiquen llurs actuacions assenyalant una clara contradicció entre el valor de la llibertat individual, sancionat pels drets civils i polítics recollits en la mateixa Constitució de 1978, i la realitat coactiva del sistema de lleves.

El problema, però, és que ni el govern ni l'estament militar espanyols han sabut corregir aquestes incongruències amb anterioritat a l'esclat de la protesta antimilitarista. El moviment d'objectors insumisos emergeix com a conseqüència d'un desajust entre el sistema d'autoritat política i determinats canvis en l'estructura social que afecten especialment la categoria dels joves: democratització i augment del nivell educatiu que fa més probable el desenvolupament d'actituds crítiques, la materialització de carreres professionals qualificades que requereixen de continuïtat i les dificultats per accedir al treball, mantenir-lo i emancipar-se de la llar paterna. La conscripció ensopega amb aquesta realitat essent, llavors, un factor disfuncional per a la "carrera de vida" del jove. La base potencial per a la protesta està

servida. Ara bé, els responsables del sistema d'autoritat política haguessin pogut efectuar un diagnòstic de la situació anterior a la materialització de la protesta. S'hagués obert així la possibilitat de reorientar normativament i organitzativa les condicions de sosteniment de l'aparell de defensa de l'estat, evitant d'aquesta manera la probabilitat de desenvolupament del moviment d'objectors insubmisos. Per exemple, si a nivell d'Europa occidental des dels anys vuitanta del segle XX es discuteix sobre la necessitat de professionalitzar les forces armades per fer-les més eficients, la decisió sobre la seva voluntarietat i/o professionalització en la dècada dels vuitanta hauria deixat sense base, real ni justificativa, al moviment d'objectors insubmisos que per aquelles dates començava a despuntar.

A la llum de l'exemple precedent cal concloure que l'estructural-funcionalisme desconsidera dues qüestions essencials de la protesta política:

Primera: que el fet que el sistema d'autoritat política pugui tenir la capacitat de neutralitzar un procés de mobilització específic no implica necessàriament la neutralització dels activistes que l'integren. Les investigacions centrades en l'anàlisi de xarxes mostren diàfanament que entre els membres dels moviments socials és habitual trobar-se amb "multimilitants", és a dir, activistes que són capaços d'actuar en un ventall de moviments políticament afins o de crear-ne de nous.¹²³

¹²³ Sobre l'anàlisi de xarxes aneu, per exemple, a M. Diani (1998).

Ens trobem, doncs, davant de persones que presenten un grau elevat de definició política, des de la qual són capaces de fonamentar una crítica de conjunt sobre l'ordre social de referència. Aquesta capacitat permet que, segons com es presenti la conjuntura, els activistes puguin considerar el desenvolupament de línies d'acció diverses per intentar generar processos de canvi adequats a les preferències polítiques que professen.

Segona: que els desajustos (en un altre llenguatge, contradiccions) existents entre les institucions que sostenen l'ordre en societats complexes genera suficient indeterminació sistèmica com perquè l'acció col·lectiva en general, i els moviments socials en particular, se n'aprofitin generant deliberadament més indeterminació com a condició per afavorir la consecució dels seus propòsits.¹²⁴ Per exemple, els abolicionistes britànics varen ser capaços de provocar un canvi en l'opinió pública en favor de l'abolició de l'esclavitud seguint el procediment d'accentuar una situació d'indeterminació sistèmica.¹²⁵ Generaren conflicte contrastant el manteniment de la pràctica de l'esclavatge amb el discurs universalista favorable a la llibertat humana propi de la Il·lustració, el valor de la benvolença de la religió i les apostes pel lliure mercat efectuades per economistes com Adam Smith, que denunciaven com a contraris a la natura els intercanvis fonamentats en la coerció o el mercantilisme estatal. Així, els abolicionistes

¹²⁴ E.S. Clemens (1998), p. 112.

¹²⁵ *Ibid.*, p. 118-9.

laminaren la creença en la possibilitat de conjugar la prosperitat econòmica i un ordre polític estable amb el manteniment de l'esclavitud.

4.1.1. La dimensió proactiva dels moviments socials

De les consideracions precedents se n'ha d'extreure la següent idea fonamental: que l'estructural-funcionalisme entén els moviments socials com a reaccions arracionals a desajustos sistèmics sobre els que no disposen de control. La meua crítica principal és que aquesta manera de concebre els moviments enfosqueix la dimensió deliberadament proactiva dels moviments socials moderns i, en concret, la d'aquells que constitueixen l'objecte d'interès d'aquesta tesi: els que segueixen una orientació política de radicalització democràtica. Al meu parer, la dimensió proactiva dels moviments socials es reconeix per dues característiques fonamentals: l'una és el projecte normatiu declarat en el procés de mobilització, i que s'expressa sobre un conjunt relativament ordenat i justificat de creences sobre com organitzar una determinada parcel·la o el conjunt de l'ordre social; l'altra es refereix al mètode d'acció, o allò que és generalment denominat pels activistes com a "campanya", que segueix una lògica ofensiva en relació al problema tractat i als oponents actuals o potencials a la dinàmica de mobilització.

El projecte normatiu dels moviments socials mostra la intenció declarada d'aquests (expressada en llenguatge i conductes constatables) de generar i implantar normes alternatives (reguladores o constitutives d'ordre social) en resposta a les existents. Les creences que configuren el projecte normatiu no són reduïbles a simple discurs ideològic. L'esforç dels moviments socials per desenvolupar i assajar escenaris futurs d'organització social és un exercici reflexiu complex, en què tant es troben valors sobre com haurien de ser les coses com coneixements per justificar la plausibilitat o la necessitat d'aquest "ha de ser". Una pista de la complexitat d'aquest procés ens la proporciona George Rudé en efectuar una distinció entre dues menes de sistemes de creences presents en els processos de mobilització: aquelles que es fonamenten en l'experiència directa, la tradició oral o la memòria col·lectiva, que l'autor denomina com a "ideologia inherent" (exemples: que els camperols creguin tenir un dret natural a la terra o que el petit consumidor cregui tenir dret a comprar pa pagant un preu "just" segons determini l'experiència o el costum), d'aquelles altres estructurades en sistemes complexos d'idees que sovint es presenten com a teories, denominades per Rudé com a "ideologia derivada" (exemples: les idees polítiques o filosòfiques).¹²⁶ El punt important és que aquest segon conjunt de creences mostra un alt nivell de complexitat argumentativa, i tendeix a autonomitzar-se dels àmbits de la tradició i el sentit comú en què es desenvolupa la ideologia inherent. La ideologia derivada, doncs, constituïria el fonament creencial sobre

¹²⁶ G. Rudé (1981), p. 34.

el qual configurar alternatives normatives complexes a una situació donada. Prenguem atenció als següents dos exemples:

Mary Astell, una de les primeres inspiradores del feminisme modern, digué en la dècada de 1690:

“Si tots els homes neixen lliures, per què les dones neixen esclaves? No tenen que ser-ho, si el fet d'estar subjecte a la voluntat inconstant, incerta, ignota, arbitraria dels homes és la perfecta condició de l'esclavatge? No tenen que ser-ho si l'essència de la llibertat consisteix, com asseguren els nostres amos, en posseir uns principis rectors permanents i en viure d'acord amb aquests?”¹²⁷

Què té de particular tal declaració? D'entrada que no l'expressa cap estructura ni procés de canvi estructural, sinó una persona concreta: Mary Astell. I més encara: que Astell l'efectua en un context històric en què, malgrat l'ègida liberal de la Revolució anglesa, no s'albira la neutralització del patriarcalisme. Si Astell s'hagués de regir únicament pel marge de possibilitats contextuais no se li hauria pas acudit parlar en to irònicament reivindicatiu i voluntat emancipadora de la condició de les dones en relació als seus congèneres masculins. La seva capacitat per pensar escenaris de futur transcendia, doncs, les limitacions tant materials com culturals de la situació en què vivia.

¹²⁷ Citat a P. Pettit (1999), p. 185.

Prenguem atenció ara sobre què expressa el Karl Marx militant en una entrevista que concedí poc després dels fet de la Comuna de París. A la pregunta de si els dirigents de l'Associació Internacional de Treballadors havien hagut de crear una filosofia adient al moviment a més d'una associació orientada al combat sindical i polític, Marx contesta:

“Exactament. És poc probable, per exemple, que poguéssim tenir la *menor esperança de prosperar* en la nostra lluita contra el capital si derivéssim les nostres tàctiques de la política econòmica de Mill, per citar a algú. Ell ha seguit la pista a una mena de relació entre capital i treball. Nosaltres esperem *demonstrar* que és possible establir-ne una altra.”¹²⁸

D'acord que el socialisme de Marx no surt de cap buit doctrinal ni històric: és ben sabut que les arrels del socialisme científic que propugnà radiquen en el llegat filosòfic hegelian, l'economia política anglesa, la teoria i pràctica dels socialistes utòpics i l'experiència històrica del desenvolupament capitalista. Però la idea que interessa retenir aquí és que la proposta socialista marxista és fonamentalment original: és un abans i un després en la història del socialisme. Preciso: dels exemples d'Astell i Marx pretenc remarcar que des d'una perspectiva únicament estructural no pot explicar-se com és possible que determinades persones aboquin al pensament humà nous

¹²⁸ Vegeu l'entrevista a K. Marx titulada “Carlos Marx, cerebro socialista” a *El País*, 14 de desembre de 1997, p. 148 (originalment publicada al periòdic de Nova York *The World*, el 18 de juliol de 1871). La cursiva és meva.

“artefactes” culturals de conseqüències pràctiques tant colossals per a la història política de la humanitat, com ha estat el cas del socialisme o el feminisme en les seves diverses vessants. I és en la construcció d’aquesta mena de projectes normatius que els moviments socials han estat i són actors proactius: no solament *responen a*, sinó que ho fan *apostant per*. D’aquí que la sociologia dels moviments socials hagi de fixar l’atenció sobre les característiques de les apostes normatives que efectuen. Perquè en moments crucials de la història les idees poden assumir un paper relativament autònom a les condicions estructurals que constitueixen el punt de partida de la protesta, i llavors incidir-hi fent-les variar.

Una línia argumental clara sobre la potència generadora de realitat social atribuïble als “artefactes” culturals ens la dóna Antonio Gramsci. Aquest afirma que la Revolució Socialista Russa es produeix contradient *El Capital*, encara que no al seu autor, perquè, a parer de Gramsci, la Revolució Russa es produí contra *El Capital* gràcies, precisament, a l’existència de l’obra de Marx. Vegem-ho amb les seves paraules:

“La prèdica socialista ha creat la voluntat social del poble rus. Per què havia d’esperar a que es renovés a Rússia una burgesia, que se suscités la lluita de classes i que arribés finalment la catàstrofe del món capitalista?”¹²⁹

¹²⁹ A. Gramsci (1970), p. 36.

Què hi ha expressat en el fons d'aquesta declaració? Doncs que els individus poden utilitzar "artefactes" culturals amb relativa autonomia respecte de les condicions estructurals que determinen la seva experiència. Gramsci considera la dimensió normativa del socialisme que, en la conjuntura russa, esdevé motor de la revolució. Ve a dir que l'obra de Marx a mans dels revolucionaris russos es converteix en una eina de combat destinada a accelerar esdeveniments en una direcció socialista, malgrat que a priori les condicions objectives de la Rússia de 1917 no afavorissin el socialisme. Convé remarcar, però, que en cap cas Gramsci desconsidera la vessant estructural com a factor explicatiu de la revolució. No seguiria els preceptes de Marx, si aquest fos el cas. La Primera Guerra Mundial, afirma, proporciona les condicions favorables al socialisme que substitueixen el desenvolupament de la indústria capitalista.¹³⁰ D'aquesta manera, però, Gramsci únicament remarca que, donades determinades condicions objectives favorables al cicle revolucionari, és possible fer ús de

¹³⁰ Dit en les seves pròpies paraules [(1970), pp. 47-8]: "A la Rússia patriarcal no podien produir-se aquelles concentracions d'individus que es produeixen en un país industrialitzat i que són la condició necessària perquè els proletaris es coneguin entre ells, s'organitzin i prenguin consciència de la seva pròpia força de classe (...). Un país d'agricultura extensiva aïlla als individus, fa impossible una consciència uniforme i difusa, impossibilita les unitats socials proletàries, la consciència concreta de classe que dóna la mesura de les pròpies forces i la voluntat d'instaurar un règim permanentment legitimitat per aquesta força. La guerra, però, (...) és la concentració màxima de l'activitat econòmica en mans de pocs (els dirigents de l'estat), i li correspon la concentració màxima dels individus en les casernes i a les trinxeres. (...) Les condicions artificialment suscidades per la immensa potència de l'estat despòtic han produït les condicions necessàries: les grans masses d'individus socialment solitaris, una vegada concentrades en un reduït espai geogràfic, han desenvolupat sentiments nous, han desenvolupat una solidaritat humana inaudita."

plantejaments socialistes i així escurçar el trànsit del capitalisme al socialisme. La idea és que de la mateixa manera que el procés d'industrialització rus no segueix el mateix camí que l'anglès, sinó que aprofita la disponibilitat tècnica del moment, tampoc el poble rus haurà de passar per les fases de maduració del socialisme: ja disposa de la teoria.

Dirigim-nos ara a la segona de les característiques de la dimensió proactiva dels moviments socials: l'ús de mètodes d'acció que es concreten seguint una lògica ofensiva. En aquests casos, l'organització de les mobilitzacions és el resultat de la pròpia iniciativa dels contendents, no requerint-se a priori d'esdeveniments dramàtics que mostrin diàfanament el greuge del qual és objecte un grup. Per tant, per lògica ofensiva no s'ha d'entendre l'expressió clara de la dissidència i la realització d'actes de protesta il·legals, sinó l'habilitat de dur la iniciativa en la generació d'un conflicte i en la planificació dels passos a seguir en el mateix, determinant, així, tant la capacitat de resposta com el marge de maniobra dels oponents al menys durant un període de temps.

La lògica ofensiva en l'acció guarda una estreta relació amb el grau de desenvolupament d'un projecte normatiu: quan més elaborat està aquest, més capacitat té l'agent mobilitzador de determinar els passos a seguir en un conflicte. Això es mostra clarament en aquells

casos en què s'exercita la desobediència civil. La defineixo:¹³¹ per desobediència civil s'entén (a) aquelles accions conscients, deliberades i col·lectivament organitzades el resultat de les quals és la violació d'alguna llei, política governamental o ordre de l'autoritat que és considerada en tant que immoral, injusta o il·legítima per part dels qui s'hi oposen desobeint-la. El propòsit de la desobediència civil és provocar una revisió, reforma, canvi o derogació de les normes o les mesures polítiques objecte de contestació. (b) La justificació de la desobediència es vincula a una millora positiva del conjunt de l'organització social. Llavors la protesta pren necessàriament una dimensió pública, i els desobedients són conscients de les conseqüències legals que comporta la transgressió a la norma. Pretenen així pressionar les autoritats i persuadir la ciutadania sobre la necessitat de considerar els problemes causants de la desobediència.¹³² (c) La

¹³¹ Per allò que segueix prenc de referència els textos de J. Rawls (1979), pp. 404-433, E. Garzón (1981), J.A. Estévez (1984), B. Russell (1984), J. Habermas (1988), pp. 51-71, J. C. Acinas (1990), R. Herranz (1993), R. Dworkin (1995), 304-26.

¹³² Això fa que, des d'una perspectiva normativa, autors com J. Rawls (1979), J. Habermas (1988) i R. Dworkin (1995) vegin en la desobediència una actitud lleial amb els valors expressats en el marc constitucional alhora que crítica amb l'exercici de determinades lleis. Aquesta fidelitat s'expressa empíricament per la natura pública i no violenta de l'acte, així com per la voluntat d'acceptar les conseqüències legals de la conducta. S'intenta d'aquesta manera diferenciar el desobedient del resistent, o el combatent, que posa en qüestió l'ordenament jurídic-polític en el seu conjunt. Per exemple, Martin Luther King s'oposava a les violacions dels drets humans recorrent a principis constitucionals vàlids, mentre que les Forces Armades Revolucionàries de Colòmbia escometen l'Estat colombià en la seva totalitat. La distinció entre desobediència civil i resistència o combat a gran escala cal fer-la, però és discutible que la desobediència civil s'efectuï o s'hagi d'efectuar en els marges d'acceptació de marc jurídic-polític. És possible fer un ús tàctic de la mateixa. Determinades organitzacions i moviments socials la poden haver desenvolupat com a substitutiu de la impossibilitat d'escometre

desobediència civil generalment emergeix en condicions contextuals en què resulta impossible, molt costós o extremadament lent utilitzar els mitjans convencionals de participació política i, alhora, el problema causant de la desobediència és percebut com a crucial i necessitat de desblocament urgent.¹³³

Amb això vull assenyalar que l'exercici de la desobediència civil constitueix un indicador de la vessant normativa i innovadora de la protesta. Perquè tant des d'un punt de vista substantiu com pràctic se situa en el pol oposat a l'acció desesperada o a la fonamentada en creences poc meditades. Perquè per sostenir-la els desobedients han de planificar les seves accions i posseir bones i suficients raons per justificar-les. Aporto quatre exemples de desobediència civil per donar llum sobre això. Primer, les campanyes de les sufragistes angleses a principis de segle anterior. Les seves activistes aspiraven a canvis

transformacions radicals de l'ordre social. Per exemple, segurament aquests són els casos de la insubmissió al servei militar i l'ocupació de cases.

¹³³ B. Russell [(1964), p. 65] ho expressa clarament en posicionar-se contra les armes nuclears: "Quan es fa difícil esbrinar la veritat [sobre la probabilitat i les conseqüències d'una guerra nuclear], existeix una tendència natural a creure en allò que afirmen les autoritats oficials. (...) Els més importants mitjans de comunicació es consideren a si mateixos part del *establishment* i es mostren molt refractaris a procedir de manera que desagradi al *establishment*. Una llarga i frustrada experiència ens ha demostrat a aquells que hem intentat donar a conèixer fets desagradables que els mètodes ortodoxes per si sols resulten insuficients. Mitjançant de desobediència civil un cert tipus de publicitat és possible". I, pel que fa a la urgència del cas: "Una altra raó per intentar difondre el reconeixement sobre la guerra nuclear és la immanència extrema del perill. Els mètodes legals de divulgació resulten massa lents, i creiem, en base a l'experiència, que solament la mena de mètodes que hem adoptat [la desobediència civil] poden estendre el coneixement necessari abans que sigui massa tard."

substancials de l'ordenament político-jurídic utilitzant per aquest motiu actes il·legals públics i no violents. Com a mostra un botó: el 1913 més de 1.000 sufragistes havien ingressat a la presó, i centenars d'elles realitzaren vagues de fam. Segon, els casos d'objecció de consciència selectiva. Un objecta selectivament quan es nega a participar de l'exèrcit i/o els serveis de policia a partir d'una discrepància sobre el conflicte en el què es combat, i no per un rebuig de conjunt contra aquestes institucions i les seves funcions genèriques. Casos rellevants d'objecció selectiva foren els dels reservistes francesos que havien d'anar a lluitar a Algèria a partir de 1955, la dels ciutadans blancs sud-africans contraris a la segregació racial, la resistència al reclutament forçós als EUA en el marc de la guerra del Vietnam, o l'objecció a servir en l'exèrcit hebreu en els territoris sota mandat de l'Autoritat Nacional Palestina.¹³⁴ Un tercer exemple ens el proporciona l'organització pacifista britànica *The Hundreds' Committee*, de la qual Bertrand Russell en fou president, que propugnava la desobediència civil no violenta i a gran escala per tal d'induir el govern britànic a

¹³⁴ El setembre de 1955 400 soldats de l'aviació francesa es negaren a prendre el tren en direcció a Lyon per embarcar a l'avió que els havia de dur a Algèria. El 1956 apareix un grup organitzat, *Jeune Resistance*, que crida a la insubordinació i la deserció, i en coordina els casos. El 27 d'agost de 1967, 23 blancs sud-africans varen fer pública a Ciutat del Cap la seva negativa a participar en les Forces de Defensa Sud-africanes, assumint les possibilitats de presó i exili. L'hivern de 1967 es crea als EUA l'associació *American Servicemen's Union*, que reuneix als soldats contra l'imperialisme i el militarisme (8.000). Val a dir que el 1970 unes 25.000 persones estan empresonades per actes d'insubordinació relacionats amb la guerra del Vietnam. A Israel actualment es dona el cas dels *refuseniks*, el grup d'uns 460 oficials de l'exèrcit hebreu que es neguen a servir en els territoris ocupats. Exemples d'aquesta mena, així com una definició més precisa d'objecció selectiva, es troben a X. Rius (1988), pp. 47-56, i (1993), pp. 35-6.

abandonar les armes nuclears. Les importants manifestacions que aquesta organització convocà els mesos d'abril i setembre de 1961 acabaren, en la segona de les manifestacions, amb la detenció de 1.314 persones, d'entre les quals figurava el mateix Russell. Finalment, les *sit-in* o assegudes pròpies de la protesta estudiantil negra nord-americana, com la de Greensboro de l'1 de febrer de 1960, que s'estengueren ràpidament per combatre la discriminació racial i foren la base sobre la què s'edificà, el mes d'abril del mateix any, la *Student Non-Violent Coordinating Committee* (SNCC), que fou una peça clau en la intensificació de la desobediència civil afro-americana contra el segregacionisme. Aquest darrer cas és especialment evident per tothom perquè sembla notòria la relació causal entre l'exercici de la desobediència civil i la promoció d'una legislació més justa. Per exemple, ningú pot afirmar que no existeixi una relació causalment significativa entre els disturbis de Birmingham i la *Civil Rights Act* presentada al Congrés dels EUA el 1963.

4.2. Crítica de la descontextualització en l'interaccionisme simbòlic

A diferència del que acabem de veure amb l'estructural-funcionalisme, l'interaccionisme abona la idea que els integrants dels moviments són persones reflexives i creatives que defineixen el seu entorn, l'objecte de la seva acció, la finalitat i els mitjans que han de conduir a la mateixa, així com la seva pròpia identitat de grup en un

procés de conjunt que arrela en les relacions interindividuais. Des d'aquesta perspectiva, s'assumeix com a punt de partida l'existència de persones que poden "desviar-se", discrepar o rebel·lar-se contra una situació i/o una definició compartida de la situació. Amb això els interaccionistes indiquen un element característic dels moviments socials que aquí ens interessen: la seva dimensió normativa en *resposta a* que s'expressa i es porta a la pràctica en termes proactius.

Les insuficiències de l'interaccionisme radiquen en el mateix principi de considerar els moviments socials com un objecte d'estudi en si mateix, perquè així es tendeix a tractar-los de manera desvinculada de les condicions estructurals que constitueixen el punt de partida de la seva emergència. Imaginem-nos, per exemple, que abordem l'anàlisi del desenvolupament d'una assemblea que ha de decidir el disseny i la posta en marxa d'una determinada campanya o acció. Primer, caldria seguir el procés de deliberació que dissenya l'activitat a fi de conèixer els mecanismes d'interrelació d'intervencions que cimenten les creences col·lectives i fan possible la presa conjunta de decisions. També hauria de ser possible localitzar persones o grups amb funcions específiques determinants per al desenvolupament assembleari. Qui o quins el lideren o el dinamitzen? En què es basa aquest lideratge o dinamització?, en el control d'informació rellevant o en una inherent capacitat de treball, empenedora, imaginativa i influent? Ens trobem davant una persona que detenta aquesta qualitat tan intangible com és el carisma? I aquells altres que gairebé mai intervenen, però que són fonamentals a l'hora de

concretar a la pràctica les decisions preses? Poden ser individus amb habilitats tècniques i capacitat organitzativa fonamentals per al desenvolupament del moviment, encara que amb una menor capacitat o voluntat d'intervenir en l'àgora.

Indubtablement, desentrellar el desenvolupament intern d'un moviment és un exercici analític interessant. Ara bé, la pregunta pertinent és si, més enllà d'estudiar les carreres dels moviments atenent a la configuració de l'acció conjunta que es desenvolupa en el seu si, els interaccionistes poden donar compte de a què respon un moviment en qüestió, del perquè de la seva existència. La resposta és negativa: l'estratègia analítica interaccionista acaba considerant els moviments en tant que entitats tendencialment endogàmiques productores de nous valors i normes, i no tant com a espais institucionals en què els seus membres es veuen impel·lits a respondre a les condicions contextuais havent-les, primer, avaluat en algun grau, per, després, ajustar-ne una línia d'acció adequada a l'assoliment dels objectius que declaren pretendre. En síntesi: des de l'interaccionisme és possible estudiar la base deliberativa dels moviments, els objectius que es marquen i els mètodes d'acció que empren, però no el focus de la seva emergència: les causes estructurals i les relacions de poder que se'n deriven.¹³⁵

No obstant, és de rigor tornar a assenyalar (ja ho he fet en la secció segona del capítol) que no tot l'interaccionisme opera mostrant

¹³⁵ P. Bagguley (1992).

una desvinculació tan extrema del context en què s'insereixen les dinàmiques de mobilització. Aquí tornen a ser rellevants les característiques del "si mateix" de Mead (1982), perquè desmenteixen el plantejament de què Blumer (1982) en força ocasions ha fet ostentació, segons el qual les persones fan i refan les pautes de relació social de manera continuada, reiterativa, com si no disposessin de memòria.¹³⁶ Si els individus només poden adquirir un "si mateix" mitjançant l'existència prèvia de relacions socials pautades dins les quals s'han socialitzat, llavors el concepte ens és interessant perquè implícitament conté dues característiques útils per a la sociologia dels moviments socials.

Primera: és fins i tot contrari al sentit comú que les persones estiguin permanentment refent d'arrel les bases normatives de la interacció social. Si un va a comprar i paga amb diner no refà reflexivament la convenció social del diner, senzillament paga. Si una s'inscriu en una organització d'ajuda als refugiats no discutirà reiterativament els estatuts de l'entitat cada cop que hi participi. Per tant, el concepte de "si mateix" opera entre la integració normativa, *areflexiva*, de l'individu en l'ordre social, i la seva capacitat de prendre atenció crítica, *reflexiva*, sobre las pautes normativitzades de conducta en les què es troba immers. Aquella pràctica o creença que en principi no es motiu d'atenció per part de qui actua, és possible que arribi a ser

¹³⁶ Una crítica prou reeixida de l'interaccionisme "radical" la trobareu a J. Alexander (1989), pp. 161-193.

objecte d'interès pel mateix actor en una situació diferent: la relació amb d'altres o determinats esdeveniments poden tenir l'efecte d'incrementar la seva atenció sobre pautes de relació social anteriorment donades per descomptat. Preguntar-se el perquè de quelcom fins llavors no problematitzat implica un exercici reflexiu. Si les persones fossin simples agents reproductors de pautes normativitzades de conducta, avui en dia no s'estaria discutint sobre si les relacions entre gèneres són igualitàries o el tracte legal a donar a l'homosexualitat.

Segona: el "si mateix" traslladat a l'acció concertada de grup pot identificar-se amb la base deliberativa dels moviments socials perquè la noció capta la possibilitat de construir el dissens respecte de la situació que és objecte d'esmena. La idea és que si s'és capaç d'actuar críticament en el món, s'està igualment capacitat per associar-se amb d'altres segons la finalitat de perseguir objectius compartits en el marc d'un grup. Tant la definició dels objectius i l'argumentació del perquè aquests són correctes, com la manera o mètode a seguir per a realitzar-los emergeixen de l'avaluació de la situació que constitueix el punt de partida per a l'acció. Per avaluació de la situació hem d'entendre un exercici reflexiu que protagonitzen els individus en interacció dins espais estructuralment determinats, i que es fonamenta en l'experiència viscuda i/o en l'empatia d'uns respecte l'experiència d'altres. De quina manera els moviments socials podrien arribar a ser efectius en relació als propòsits que es marquen, si no és expressant el dissens sobre la situació que és problematitzada? Per desencadenar un procés de

mobilització resulta imprescindible que aquells que l'escometen prenguin atenció crítica sobre la situació que delimita el problema objecte d'intervenció política. La pista d'aquest complex mecanisme generador de dissens ens la proporciona Edward P. Thompson en la seva tant citada declaració de rebuig al concepte estructuralista de classe. Jo aquí la prenc com a base per destacar les insuficiències de l'interaccionisme. Diu:

“(...) les classes no existeixen en tant que entitats separades, que miren al voltant, troben una classe enemiga i llavors comencen a lluitar. Ben al contrari, les persones es troben en una societat en modes determinats (crucialment, però no en exclusiva, en modes de producció), experimenten l'explotació (o la necessitat de mantenir el poder sobre els explotats), identifiquen punts d'interès antagònic, comencen a lluitar per aquestes qüestions i en el procés de lluita es descobreixen com a classe, i arriben a conèixer aquest descobriment com a consciència de classe. La classe i la consciència de classe són sempre les últimes, no les primeres, fases del procés històric real.”¹³⁷

La línia argumental de Thompson és clara: la història política dels grups de posicions socioeconòmiques desiguals no és reduïble a una dinàmica de classes socials que es confronten en bloc les unes contra les altres, modes de producció que se succeeixen consecutivament seguint una llei històrica immutable, o institucions i estructures de tota mena que operen amb voluntat pròpia i sempre per damunt de la de les

¹³⁷ E.P. Thompson (1984), p. 37.

persones. Ben al contrari, Thompson treballa amb material històric per provar que les persones mai són el simple subproducte d'una situació donada, sinó que més aviat "metabolitzen" les situacions mitjançant l'experiència viscuda. Ens indica així una qüestió fonamental: que mentre l'experiència que les persones perceben està estructuralment determinada, la seva consciència, en canvi, no ho està en la mateixa mesura. Aquesta darrera, però, arrela en l'experiència i s'expressa en termes culturals, com ara la tradició, els valors o les formes institucionals.

Resumeixo: d'allò dit fins ara concloc que la situació es compon de dues dimensions bàsiques: (a) el marc estructural en un temps i un lloc determinats i els esdeveniments socials que el puntegen. Cal estar amatents als esdeveniments perquè són productes de lògiques estructurals que tenen l'efecte de suspendre la dinàmica "normal" de la vida quotidiana.¹³⁸ Generen així un increment de l'atenció sobre els afers socials. Per exemple, una crisi econòmica que impliqui el tancament d'un nombre significatiu d'empreses probablement aguditzarà l'atenció sobre aquesta mena de fets per part dels qui treballen en posicions subordinades. Per la seva banda, (b) els individus posicionats en disposicions estructurals experimenten les situacions que viuen o tenen l'empatia suficient per copsar les experiències d'altres. Finalment, (c) que una situació sigui avaluada i problematitzada pels actors que la viuen implica que aquests prenen en

¹³⁸ R. Nisbet (1993), p. 35.

algun moment consciència crítica sobre la situació que els determina. Les accions de protesta que poden sorgir de la presa de consciència sobre la pròpia situació indiquen el camp on els pols de l'estructura i la subjectivitat es fonen: aquells que actuen parteixen d'un *és* i transiten normativament cap a un *ha de ser*.¹³⁹ El problema és com conjugar les dimensions estructural i agencial que constitueixen la condició de possibilitat de la protesta. Perquè la causa d'aquesta arrela en les disposicions estructurals, però que la protesta finalment es doni depèn d'una conquesta agencial que només pot presentar-se en termes probabilístics.¹⁴⁰ En allò que segueix intentaré il·lustrar el procés de pas de les estructures a l'acció conscient sobre les mateixes.

4.2.1. Les estructures socials com a punt de partida per a l'acció

Començo per constatar un problema epistemològic en relació a la noció sociològica d'estructura: que es poc precisa. Fàcilment es pot estar d'acord amb Raymond Boudon quan afirma que la imprecisió de la noció d'estructura en sociologia es deguda al fet que no pot ser el resultat d'una definició inductiva. En les seves paraules:

¹³⁹ Segueixo en aquest punt a S. Giner (1997a).

¹⁴⁰ En aquest punt es fa avinent recordar la tradició metodològica weberiana que ens indica que l'explicació sociològica d'un fenomen pressuposa l'establiment de relacions regulars entre fenòmens. L'explicació no pren la forma "A fa que B sigui inevitable", sinó que "A és favorable a B".

“(…) si existeixen gossos empírics independentment de les definicions que puguem donar del concepte de gos, no passa el mateix amb les *estructures*, que no existeixen més que a partir del moment que són definides. Una anàlisi de les definicions de la noció d’estructura proposada pels economistes, sociòlegs, psicòlegs, pot, doncs, informar sobre aquestes definicions, però no produir, per l’abstracció i la comparació dels seus elements comuns, una definició de *la* noció d’estructura.”¹⁴¹

Malgrat que imprecisa, però, la noció d’estructura social resulta imprescindible a la sociologia per dos motius fonamentals: primer, perquè la nostra disciplina es caracteritza per elaborar abstraccions partint de conjunts de comportaments individuals que impliquen a dues o més persones simultàniament; segon, perquè la noció d’estructura ens indica la tendència de les relacions socials pautades a ser reproduïdes, fins quan les persones que n’estan vinculades en són conscients i desitjarien que no es reproduïssin.¹⁴²

El fet és que des dels inicis de la sociologia en nom de les estructures socials es parla d’una gran varietat de fenòmens: des dels components constitutius d’institucions o constel·lacions institucionals

¹⁴¹ R. Boudon (1973), p. 6. Sigui dit de passada, aquesta posició epistemològica no difereix substancialment de la de T. Parsons quan afirma que l’estructura d’un sistema “(…) és el conjunt de propietats de les seves parts components i de les relacions i combinacions entre aquestes que, per a un conjunt particular de propòsits analítics, poden tractar-se lògicament i empíricament en tant que constants dins de límits definibles” [(1992), p. 84, la cursiva és meua]. El missatge és clar: resulta imprescindible precisar la significació de la noció d’estructura quan s’encara la investigació sociològica.

¹⁴² Ch. Tilly (1991), p. 44, i W. Sewell (1992), p. 3.

amb graus variables de formalització, com és el cas d'organitzacions en particular o de l'organització econòmica i política de les societats, a valors, normes, creences i coneixements compartits entre un grup o societat. Per això Robert K. Merton (1992) s'esmerça a distingir entre estructures socials i estructures culturals o normatives. Les primeres prenen un caràcter objectiu: es refereixen a la desigual distribució de recursos, tals com la riquesa i els mitjans per produir-la, la informació o el control polític. Les relacions de poder derivades de la desigual distribució d'aquests recursos estructuren de determinada manera les relacions socials en el marc d'un grup, associació, organització o societat. Les segones se expressen subjectivament: destaquen els elements de valor relativament comuns a una societat, organització, associació o grup, i les aspiracions que nodreixen les creences i orienten la conducta de les persones.

Rellevant per a l'ordre social és que el punt de connexió entre ambdós tipus ideals d'estructura radica en la definició, regulació i control de les maneres admissibles que persones i grups tenen d'assolir els seus objectius, es a dir, en la pautaació de la conducta dins de marcs *normativament definits que prenen forma d'institucions més o menys reglamentades*.¹⁴³ En conseqüència, la distinció analítica entre estructures socials i culturals dista de ser nítida tant des d'un punt de vista conceptual com pràctic.¹⁴⁴ Les desigualtats en la distribució i el

¹⁴³ R.K. Merton (1992), pp. 210-11, 241.

¹⁴⁴ Aquesta dificultat la capta bé M^a.T. Bretones (2001), pp. 295-7.

control de recursos entre diferents segments d'una mateixa població no és el resultat de cap fatalitat natural, sinó de formes d'organització social ben concretes i històricament delimitades "cimentades" amb justificacions normatives relativament hegemòniques que sancionen en tant que suportables, admissibles o necessàries aquestes desigualtats. Per exemple, a ningú se li pot escapar que l'individualisme possessiu guarda una estreta relació amb la justificació política de l'estat liberal, la sanció positiva de la maximització de beneficis capitalista i el persistent cultiu de la creença que la força de treball es una mercaderia subjecta, com totes les altres, a les oscil·lacions de l'oferta i la demanda en el mercat.¹⁴⁵

D'aquí les importants funcions normatives de les institucions polítiques: per una banda regulen la distribució de poder, autoritat i recursos; per l'altra construeixen un marc de consens social sobre la bondat de tal regulació, és a dir, es preocupen per dotar de legitimitat l'ordre social. Aquest exercici, però, dista de ser fàcil. Per dir-ho a la manera de Gramsci, la política ha de moure's dins una realitat efectiva que resulta històricament dinàmica i conflictiva donat que és el punt de trobada entre agrupacions de persones amb diferents interessos i valors. Raó per la qual la política també s'ocupa de l' *ha de ser*, això és, no es limita a complir funcions regulatives de l'organització social, sinó que també proporciona un nord de valor a tal regulació; no només gestiona realitats havent, primer, de respondre a aquestes, sinó que

¹⁴⁵ Vegeu C.B. McPherson (1970).

s'ocupa de justificar-les i fins les genera. Això és igualment vàlid tant per a les institucions polítiques com per als actors que actuen en o fora d'aquestes oposant-s'hi o sent-ne crítics. Perquè mitjançant l'activitat política tant és possible generar conformitat o consens com expressar i organitzar dissens. I en aquesta disputa els contendents busquen crear noves correlacions de forces favorables a les posicions relatives de cadascun. És per aquest motiu que han de disposar de projectes normatius que fonamentin les posicions preses sense fer abstracció absoluta de les condicions estructurals.¹⁴⁶ Karl Polanyi (1997) ho indica clarament quan parla de dos grans principis organitzadors d'ordre social en processos de modernització capitalista: el del liberalisme econòmic i el que genèricament s'expressa en el socialisme. El primer presenta l'objectiu d'establir un mercat autoregulator, es recolzat per les classes comerciants i segueix el mètode de la desregulació de les relacions econòmiques; el segon presenta l'objectiu

¹⁴⁶ Vegeu A. Gramsci (1968), pp. 86-7. Aquesta concepció dinàmica i conflictiva de la política la capta perfectament el concepte d'hegemonia. El bloc de forces que en un context històric exerceix l'hegemonia comanda l'ordre social. Ho fa guiant els aliats i menant amb ells una acció de força contra els oponents. El bloc que exerceix la direcció d'una societat dividida en classes antagòniques regeix en la mesura que aconsegueix de mantenir-se unit generant consens social en torn els principis professats. Només així és capaç de contenir les contradiccions entre l'exercici del domini i la ideologia que el nega. Per la seva banda, el bloc opositor o revolucionari ha d'arribar a superar l'heterogeneïtat "compactada" del dominant per establir una alternativa de conjunt al sistema. Aquí la importància del partit és cabdal: en la seva vessant més pràctica la seva funció és sumar en favor del bloc revolucionari noves forces socials; en la vessant normativa disposa d'una teoria, la socialista, amb la qual proporciona als mobilitzats l'adquisició de consciència sobre la situació que viuen i alhora un alternativa d'ordre social futur. Lectures molt esclaridores sobre el pensament polític de Gramsci i el concepte d'hegemonia són les de M. Sacristan (1983), pp. 62-84, en A. Gramsci (1968) la introducció de J. Solé Tura (1968), pp. 5-25, i M.L. Salvadori (1977).

de protegir tant l'individu com l'organització de la producció, obté el suport dels grups socials afectats per l'acció desestructurant del mercat i adopta el mètode de la legislació protectora sobre la força de treball. El conflicte de classes mediatitza aquests dos principis organitzadors donant-los de dinàmica en el temps. Aquí resulta rellevant l'activitat política: és l'eina a partir de la qual s'intenten afavorir o blocar processos de redistribució de recursos.

D'allò vist fins aquí dues són les idees a retenir. Una és que els actors es posicionen desigualment en una estructura social objectiva que delimita a priori el seu marge d'actuació. Seguim un exemple: l'explotació (que el fruit del propi treball se l'apropiï una altra persona en benefici propi), la desigualtat econòmica (restar confinat a l'execució de treballs poc o gens agradables, mal pagats o, inclòs, veure's impossibilitat l'accés al treball assalariat), i la privació (negació d'un nivell de vida material adequat) constitueixen experiències habituals d'aquells que pateixen la desigualtat social derivada de l'estructura econòmica i política del capitalisme.¹⁴⁷ D'aquesta disposició estructural de conjunt en deriva un complex sistema de dominació, és a dir, una constel·lació d'institucions, creences i pràctiques que capacita un grup per assolir poder i mantenir-lo mitjançant el control d'un altre grup o d'altres.¹⁴⁸ La segona idea és

¹⁴⁷ Segueixo l'exemple de N. Fraser (2000), p. 129.

¹⁴⁸ R. Blauner, citat a A. Morris (1992), p. 362. Les nocions de poder i dominació que usa Blauner s'ajusten a les treballades per M. Weber (1993), pp. 682, 696.

que si prenem la disputa política sobre les formes d'organitzar i governar l'ordre social com un indicador de la possibilitat de canviar les estructures socials, llavors cal concloure que la consciència sobre la situació és un prerequisit tant de l'activitat política reivindicativa en general com dels processos de mobilització que aquí ens interessen, perquè aquests s'orienten a la minorització o neutralització de relacions de poder específiques que arrelen en disposicions estructurals. La dimensió proactiva dels moviments socials, tant en la seva vessant normativa com pràctica, fóra impossible de concretar si aquests no fossin capaços d'avaluar la situació de la què emergeixen i a la qual responen. Conseqüentment: la dimensió conscient de l'acció no es defineix en abstracte, sinó que es manifesta en el decurs de l'acció col·lectiva mitjançant la declaració dels objectius que es persegueixen, que expressa consciència de la finalitat, i les decisions dels participants en quant a la manera d'assolir-los, o consciència sobre els mitjans a emprar per tal de conquerir els objectius declarats.

La consciència de la finalitat implica la definició d'un projecte normatiu que inclou el disseny d'un trànsit entre l'*és* i l'*ha de ser*. Si l'exploració, la desigualtat econòmica o la privació són respostes per aquells que les experimenten, llavors ens trobem davant una afirmació sobre la injustícia de la situació. Percebre que una situació és injusta en alguns significa el desengany, l'apatia o el fatalisme. A d'altres, però, els motiva una activitat reivindicativa que expressa un projecte normatiu alternatiu de resposta a les condicions existents. Aquests darrers no és que necessàriament gaudeixin d'una major predisposició

psicològica per a l'acció, encara que aquesta s'hagi de tenir en compte. Un dels llegats més importants del marxisme científic és que determinades condicions estructurals poden incentivar l'acció conscient sobre les mateixes. Ho veurem amb Thompson i després amb Marx mateix.

Thompson, en el seu treball sobre la formació de la classe obrera britànica¹⁴⁹, correlaciona la capacitat d'actuar d'alguns dels seus integrants amb l'existència d'estructures socials de nivell mitjà o mesoestructures, tals com el veïnatge amb el seu ventall d'institucions, les empreses, o les organitzacions que els mateixos obrers es donen. Aquestes estructures socials tenen en comú que posen en relació categories de persones en espais definits.¹⁵⁰ El punt sociològicament important és que proporcionen el marc on és possible prendre atenció en torn a problemàtiques tan complexes com són l'explotació o els drets dels treballadors. Constitueixen la base sobre la què els obrers prenen consciència sobre la pròpia situació, cosa que els capacita per, primer, formar-se una mapa de l'ordre social en el qual estan inclosos que transcendeixi l'experiència que viuen quotidianament, i, segon, desenvolupar una identitat d'interessos de la classe obrera en oposició a les altres classes. És sobre el fonament de les mesoestructures que els actors maduren un complex sistema normatiu de resposta a les

¹⁴⁹ E.P. Thompson (1989).

¹⁵⁰ Constituirien, a parer de Ch. Tilly [(1991), pp. 45-6], *catnets*: poblacions els membres de les quals constitueixen una categoria perquè comparteixen una característica que els diferencia dels demés i, a més, estan relacionats pel mateix vincle social.

condicions de vida existents. El fet és que històricament les organitzacions obreres han estat demanant algun tipus de reestructuració econòmica i política que impliqui major equitat distributiva. Les alternatives formulades han estat variades: han consistit en la redistribució de la renda escomesa per l'estat del benestar, en la reorganització de la divisió del treball segons la finalitat d'augmentar el preu dels treballs més durs, en el sotmetiment de les inversions a la presa democràtica de decisions, o en la transformació de les estructures bàsiques de l'economia seguint una orientació socialista. El punt de partida per a tots aquests projectes és l'existència del tramata estructural propi del mode de producció capitalista i l'estat contemporani. Dins d'aquest conjunt sistèmic juguen un paper fonamental les mesoestructures perquè constitueixen l'escenari on es desenvolupa l'acció. És en el treball de Marx que trobem la importància d'aquest nivell estructural per a l'explicació de la protesta política. Penso que val la pena estendre's una mica en els seus plantejaments a fi de donar llum sobre aquest punt.

La complexitat de la teoria marxista pel que fa a aquesta qüestió la capta bé Piotr Sztompka.¹⁵¹ Sztompka afirma que Marx treballa sobre la base de tres nivells diferents d'anàlisi: l'històrico-mundial en el nivell superior; el socioestructural en l'intermedi; el de l'acció individual en l'inferior. Des d'aquesta distinció analítica tripartida s'elaboren tres teories interrelacionades constitutives del materialisme

¹⁵¹ P. Sztompka (1995), pp. 186-204.

històric: la de les formacions socioeconòmiques en el nivell superior; la de la lluita de classes en l'intermedi; la de l'acció humana en l'inferior. Veiem d'entrada que en els dos primers nivells Marx fixa la seva atenció en les estructures: macroestructures en el cas del primer nivell, mesoestructures en el segon (com són la classe o les institucions en què es dona relació entre classes, com ara les empreses). En el nivell històric-mundial Marx afirma un contundent determinisme: el procés històric general és vist com a irreversible, passant per estadis definits de diferents formacions socioeconòmiques consecutives.¹⁵² En el nivell socioestructural aquest determinisme comença a esvair-se: les classes emprenen l'acció col·lectiva a condició que els seus membres siguin capaços d'observar i defensar els seus interessos en tant que classe. Finalment, en el nivell de l'acció individual pren força el voluntarisme, la lliure elecció i l'espontaneïtat: aquí les accions estan, en principi, infradeterminades, degut al fet que cada persona pot actuar contra els seus interessos com a conseqüència de la manipulació ideològica a la què pugui estar sotmesa, o al manteniment de creences falses sobre la seva posició social real.

El punt crucial d'aquesta distinció analítica tripartida és partir de la base que Marx concep la realitat social en tant que pràctica, com a àmbit mitjancer entre la vessant estructural i la capacitat d'elecció de les persones. La seva unitat d'anàlisi bàsica de l'estructura social, la classe, és una categoria estructural derivada de la lògica sistèmica de

¹⁵² D'aquí la qualificació d'historicista a Marx per part de K. Popper (1996).

conjunt pròpia del capitalisme. Les relacions de classe són estructurals i objectives, però, almenys en els seus treballs d'història, Marx les estudia com a determinants dels interessos que les persones que componen la classe han de defensar o cercar conscientment.¹⁵³ Aquí opera un nexa d'unió entre allò estructural o objectiu i l'acció concreta o allò subjectiu que és capaç de transformar deliberadament els determinants socials. Marx insisteix en assenyalar-nos, però, que aquesta tasca de transformació dista de ser fàcil, perquè l'individu a priori no aporta res de nou a la societat: se la troba feta.¹⁵⁴ Particularment, les persones es troben objectivament incloses en diferents classes socials segons el lloc que ocupen en les relacions de producció. D'aquí que Marx sostingui que és l'individu qui fa la història però que la fa en el marc de la classe. La idea de "classe-per-a-si" recull el significat d'aital declaració. No hi ha acció social en tant que classe si no es dóna una *presa de consciència* de constituir una classe per part dels subjectes que la componen, perquè només d'aquesta manera aquests poden identificar i defensar els seus interessos comuns.¹⁵⁵ Alhora, la base substantiva d'aquesta presa de

¹⁵³ Veure, per exemple, K. Marx (1968, 1970). Molt bones aproximacions als treballs de Marx, on es fonen estructura i acció, es troben a M. Sacristán (1983), D. Porpora (1987), pp. 109-12, P. Sztompka (1995), pp. 186-204, i J. Sempere (2001), pp. 63-85.

¹⁵⁴ Dit en les seves paraules [(1968), p. 11]: "Els homes fan la seva pròpia història, però no la fan arbitràriament, sota circumstàncies elegides per ells mateixos, sinó sota circumstàncies directament donades i heretades del passat. La tradició de totes les generacions mortes oprimeix com un malson el cervell dels vius."

¹⁵⁵ Veieu, per exemple, com K. Marx i F. Engels descriuen en el *Manifest Comunista* l'emergència del proletariat com a classe en l'acció política [(1979), pp. 32-44].

consciència no és el resultat d'individualitats brillants que breguen amb les idees, sinó el producte de l'experiència col·lectiva que proporciona la classe.¹⁵⁶ Ara bé, que el proletariat constitueixi una classe revolucionària, acceleradora conscient de canvis socials¹⁵⁷, depèn d'una *conquesta agencial* que no és a priori determinable: les estructures no prenen decisions.

Tota vegada que s'inicia l'acció col·lectiva, però, entra en joc la variable organització. Quan es dona ens trobem davant la consciència dels organitzats sobre els mitjans a emprar per tal de conquerir els objectius declarats, perquè l'organització constitueix un dels productes intencionals de l'acció.¹⁵⁸ Això és analíticament discernible si es pren atenció sobre: (a) les decisions preses en el procés de mobilització que impliquen la prioritització d'uns objectius sobre uns altres, o la necessitat d'assolir objectius intermedis que preparin el terreny per a la consecució dels objectius definits com a finalistes; (b) la revisió relativa, si s'escau, dels objectius intermedis i/o finalistes considerant les possibilitats reals d'assolir-los o no o fins i tot la seva adequació a les intencions originals promotores del procés de mobilització; (c) l'organització dels mitjans disponibles a fi d'assolir el conjunt d'objectius així com els requisits de sosteniment del propi entramat

¹⁵⁶ Aquesta és la tesi de fons que K. Marx i F. Engels defensen en *La ideologia alemanya* (1987).

¹⁵⁷ És allò que A. Gramsci [(1970), p. 41] vol significar en parlar de "consciència de la necessitat". O, dit d'una altra manera: que a l'hora d'actuar cal preguntar-se quines tendències del present estan destinades a desenvolupar-se, i no platejar-se simplement allò que un desitja que s'esdevingui.

¹⁵⁸ S. Aguilar (2001a), p.199.

organitzatiu que sosté l'acció. En síntesi, la consciència dels participants en l'acció es mostra a l'observador en el programa d'actuació propi del procés d'acció col·lectiva i en els mitjans a disposició que activen el desenvolupament del programa. Seguint amb l'exemple de Marx, aquí radica la importància dels comunistes: la seva funció és dotar la classe obrera d'una orientació estratègica revolucionària i d'una flexibilitat tàctica que permeti adequar l'acció a les possibilitats polítiques del moment.¹⁵⁹ Fixem-nos, si no, com caracteritza el Marx militant la 1era Associació Internacional de Treballadors. La defineix com

“(...) una xarxa de societats afiliades que s'estén per tot el món del treball. En cada part es posa de relleu algun aspecte especial del problema, i els treballadors implicats l'estudien a la seva manera. Les interaccions entre treballadors no poden ser absolutament idèntiques fins al darrer detall a Newcastle i a Barcelona, a Londres i a Berlín. (...) La Internacional no té la presumpció d'emetre dictàmens al respecte; pràcticament no dóna ni consells, encara que sí ofereix a cada moviment el seu suport dins dels límits que dicten les seves lleis. (...) Una de les formes més comunes del moviment d'emancipació són les vagues. Anys enrere, quan es produïa una vaga en un país, aquesta era derrotada per la importació de treballadors d'un altre país. La Internacional gairebé ha posat fi a això. Rep informació sobre la vaga

¹⁵⁹ Aquest és el missatge de la part del *Manifest Comunista* destinada a definir qui són, precisament, els comunistes i, de passada, quin és el seu programa en un context històric de revolucions democràtiques [K. Marx i F. Engels (1979), pp. 45-63]. Una presa de posició semblant també es troba en *La Ideologia alemanya*, on s'afirma que la finalitat dels comunistes és escometre pràcticament l'estat de coses existent a fi i efecte de transformar-lo [K. Marx i F. Engels (1987), p. 57].

proposada i distribueix aquesta informació entre tots els seus membres, que veuen immediatament que per a ells el territori de lluita ha de ser terreny prohibit. Així, es deixa que els patrons s'enfrontin sols a les demandes dels seus homes. En la majoria dels casos, els treballadors no requereixen més ajuda que aquesta. Les seves pròpies quotes, o les de les societats a les què estan directament afiliats, els abasten de fons, però, cas que la pressió a la què es veuen sotmesos arribi a ser excessiva, i si la vaga gaudeix de l'aprovació de l'Associació, es cobreixen les necessitats amb la borsa comú. Gràcies a això, la vaga dels cigarrers de Barcelona va concloure victoriosament l'altre dia.”¹⁶⁰

Aquestes declaracions indiquen implícitament els pressupòsits necessaris del moviment obrer del segle XIX en relació a les condicions estructurals pròpies del capitalisme del seu temps: primer, la necessitat d'organització permanent dels treballadors per tal de restar poder contractual a l'empresari, evitar la competència entre treballadors i, en definitiva, sostenir-se a llarg terme en el conflicte entre capital i treball; segon, un anàlisi rigorós del procés de desenvolupament capitalista que permeti fonamentar amb eficàcia l'acció obrera a llarg terme; tercer, la base internacional del moviment adequada al “cosmopolitisme” de la producció; quart, una avaluació realista de les relacions de força pròpies i alienes que considera especialment les possibles accions de l'oponent a fi de dissenyar tàcticament la pròpia acció. Cap d'aquests pressupòsits poden complir-se sense que entre les condicions estructurals i l'acció es doni un

¹⁶⁰ Vegeu l'entrevista anteriorment citada, titulada “Carlos Marx, cerebro socialista” a *El País*, 14 de desembre de 1997, pp. 143-8.

procés d'avaluació de la situació i dels problemes a resoldre, una definició de les finalitats perseguides i el disseny dels mitjans adequats per a afrontar-les.

CAPÍTOL QUART. EL PARADIGMA ESTRATÈGIC

0. INTRODUCCIÓ

Sota l'enunciat "paradigma estratègic" tractaré tres teories associades: la de la *mobilització de recursos*, la del *procés polític* i la dels *processos emmarcadors*. Aquestes tres aportacions teòriques conflueixen en rebutjar l'èmfasi en la percepció subjectiva dels greuges que, com hem vist en l'anterior capítol, les teories del comportament col·lectiu prenen en tant que variable explicativa crucial dels processos de mobilització. El paradigma estratègic proposa que, pel que fa a criteris de racionalitat, no hi ha una diferència fonamental entre la dinàmica política institucional i l'acció col·lectiva que pren forma de moviment social. Els actors involucrats en l'una o en l'altra *dissenyen l'acció considerant els paràmetres estructurals en què es desenvolupa, la planifiquen regint-se per una conducta conseqüent, orientada cap al futur i instrumentalment eficient, a partir de la qual pretenen obtenir resultats tangibles del sistema d'autoritat política*. El punt que diferencia els moviments socials d'altres actors polítics és que els primers despleguen la seva activitat mitjançant accions disruptives respecte de la conducta política convencional; perquè els seus integrants consideren que, si els titulars de poder per regla general solament responen als membres reconeguts del sistema d'autoritat política, llavors defensar per la via procedimental les demandes d'una

base social mancada de representació institucional constitueix poc més que una ingenuïtat.

Part de la inspiració inicial del paradigma estratègic es troba en la teoria de l'acció col·lectiva que, escomesa des de la perspectiva teòrica de la tria racional, l'economista nord-americà Mancur Olson desenvolupà a mitjans dels anys seixanta de l'anterior segle. Abans que res, doncs, serà important veure en què consisteix aquesta proposta, donat que malgrat l'orientació essencialment econòmica de la teoria olsoniana, aquesta apunta un problema que no poden defugir els moviments socials: el de l'organització de l'acció col·lectiva, és a dir, el problema de com sostenir en el temps processos de mobilització motivant els individus a participar-hi. Tal problema constitueix el llegat d'Olson al conjunt de la sociologia dels moviments socials, però com a tal és particularment recollit per aquells autors que segueixen el paradigma estratègic. Aquests darrers, però, no segueixen els plantejaments olsonians de manera acrítica: desplacen el focus de l'atenció analítica de la racionalitat individual seguida per Olson a la col·lectiva que pren com a unitats d'anàlisi les organitzacions que comanden processos de mobilització¹⁶¹, situen els moviments en el marc de la història i introdueixen variables sociològiques en l'anàlisi, com ara les condicions estructurals en què es desenvolupa l'objecte d'estudi o els sistemes creencials que són emprats en les protestes.

¹⁶¹ J.B. Rule (1989).

La inqüestionable petja de la lògica de l'acció col·lectiva olsoniana en la sociologia dels moviments socials m'obliga a considerar-la en la tasca avaluativa. Ho faré prenent de referència les crítiques efectuades des del mateix paradigma estratègic. Posteriorment, centraré la meva discussió sobre la visió estratègica en el punt que tendeix a menystenir la dimensió deontològica dels moviments socials, quan aquesta sembla ser un dels principals recursos de mobilització de què aquests disposen. Dit d'una altra manera, les accions que els moviments socials escometen no tenen un valor purament instrumental, sinó que tenen valor en si mateixes perquè *els integrants dels moviments s'esforcen per conjugar les finalitats amb els mitjans, inclosa la forma d'organització, ajustant-se als principis morals que expressen amb els seus objectius*. Amb aquesta manera de procedir es pretén mostrar públicament l'existència d'alternatives reglamentadores de conducta en grups organitzats ja en el procés de mobilització mateix.

Per fer més il·lustratiu aquest capítol, exemplificaré la tasca avaluativa prenent de referència un dels casos més rellevants de desobediència civil a Europa occidental en els darrers anys: el moviment d'objectors insubmisos desenvolupat a l'Estat espanyol d'ençà del 1986. El moviment respon a la conscripció, és a dir, la regulació concreta i coactiva del "deure", universal als joves mascles ciutadans de l'Estat espanyol, de participar en les tasques de defensa.

1. LA TEORIA OLSONIANA DE L'ACCIÓ COL·LECTIVA

A *The Logic of Collective Action* (1975) Olson edifica la seva teoria partint d'un concepte restringit de la racionalitat: el que proposa la teoria de la tria racional. Dit de manera sintètica: considera abstractament un individu que actua racionalment en el moment d'haver de triar entre una sèrie d'alternatives. Tal individu compta amb un conjunt de preferències consistents¹⁶² a partir de les quals opta pels mitjans més adequats per tal que l'acció desenvolupada maximitzi eficaçment el benefici del resultat que espera obtenir. La teoria de la tria racional assumeix que cada persona posseeix una funció d'utilitat que imposa un ordre consistent entre les eleccions alternatives que pugui realitzar. L'individu disposa de la informació necessària a partir de la qual efectuar les tries possibles, així com d'habilitat per sospesar les conseqüències de cadascuna. Les preferències que il·luminen les eleccions responen a determinades creences o valors de què la persona disposa. A efectes analítics, però, tant les unes com les altres estan donades: són ahistòriques.¹⁶³

¹⁶² Les preferències són consistents quan les persones estableixen una jerarquia entre elles que satisfà els requisits de la *integritat* i la *transitivitat*. La integritat ens diu que entre les alternatives X i Y, es pot preferir X a Y o Y a X, però l'elecció s'ha de fer entre alguna de les dues opcions. La transitivitat afirma que si es prefereix X a Y i Y a Z, llavors també s'ha de preferir X a Z.

¹⁶³ La definició que aquí s'ofereix pren de referència les de F. Aguiar (1991), p. 3, M. Hollis (1998), p. 129, D. Knoke (1990), pp. 28-30, i P. Baert (1998), pp. 155-7.

La mena d'organitzacions que constitueixen el focus d'atenció de l'estudi d'Olson són aquelles que promouen els *interessos materials* dels seus membres. Els sindicats s'esforcen per aconseguir augments salarials i millors condicions de treball; les organitzacions agràries pressionen el governs per tal d'obtenir mesures legislatives favorables; els càrtels actuen per assolir preus més alts en benefici de les empreses participants.¹⁶⁴ Totes aquestes organitzacions es caracteritzen per ser formals, de gran dimensió i distribuïdores de *béns públics*. Un bé públic es caracteritza per dues propietats fonamentals: l'oferta conjunta i la impossibilitat de l'exclusió.¹⁶⁵ Un bé ofert conjuntament està a l'abast dels consumidors en iguals quantitats. Front als béns privats, el consum total dels quals representa la suma dels consums individuals, el consum del bé públic és el mateix per a tothom: ningú en pot quedar exclòs. El tipus d'organitzacions tractades per Olson tenen la fonamental funció de proveir béns públics als seus membres. D'això es pot extreure la suposició que, si un grup de persones tenen un determinat interès en comú, serà natural que actuïn conjuntament per tal d'assolir l'objecte de l'esmentat interès. Aquesta suposició és, segons Olson, errònia. Vegem per què.

¹⁶⁴ M. Olson (1975), pp. 6-7.

¹⁶⁵ Val a dir que sobre els béns públics hi ha una distinció rellevant que Olson no acaba d'explicitar: per una banda trobem aquells que tenen un caràcter netament universal; per l'altra aquells que estan disponibles per a tothom que comparteix una determinada característica. Un exemple del primer cas seria una organització ecologista que aconsegueixi una disminució dels índexs de contaminació: d'un medi ambient més net en gaudirà tothom. Exemple del segon: un càrtel que actuï per assolir preus més alts per a les empreses que en són partíceps proporcionarà un bé públic particular per a aquestes, no per a la resta externa al càrtel. Sobre la distinció vegeu W. Gamson (1990), pp. 61-3, i M. Revilla (2002), p. 23.

La base de l'argumentació olsoniana és la següent: el fet que un interès per a la provisió d'un bé públic sigui compartit entre tots els membres d'un grup fa que els guanys assolits pels esforços individuals destinats a procurar la seva consecució siguin, igualment, compartits. Per exemple, un augment salarial conquerit per un sindicat afecta tots els treballadors de la categoria laboral corresponent. Aquí la qüestió fonamental a retenir és: donat que qualsevol guany afecta per igual tots els membres del grup, aquells que no contribueixin en la seva consecució aconseguiran tant com aquells altres que hi participin. Ens trobem així front una col·lisió d'interessos: malgrat que els membres d'un grup tinguin un interès compartit en obtenir un benefici col·lectiu, cadascun d'ells pot desinteressar-se de pagar les despeses de provisió del bé en qüestió. Cada persona particular, si actua racionalment, preferirà que siguin les altres que suportin els costos de l'acció col·lectiva.¹⁶⁶ El nucli del plantejament olsonià és que com major sigui la quantitat d'individus que es beneficiïn d'un bé públic, menor serà el percentatge de guany obtingut a través de l'acció en favor del grup que li correspondrà a cada individu en particular; perquè si en principi el benefici esperat sobrepassa els costos de la seva consecució, de manera que hi ha un interès genèric a contribuir, els costos excedeixen al benefici en el cas d'aquell que contribueix individualment, de manera que no existeix un interès individual a cooperar. Ara bé, si cada persona pot esperar beneficiar-se del bé públic hagi participat o no en

¹⁶⁶ M. Olson (1975), p. 21.

l'acció col·lectiva destinada a obtenir-lo i, per tant, cadascú opta racionalment a deixar als altres la responsabilitat d'actuar, com és possible que cap acció concertada pugui emprendre's? Topem aquí amb el problema de l' "aprofitat" (*free rider*) que apareix quan l'interès privat impedeix la consecució d'un bé públic. Olson afirma que si ens haguéssim de refiar només d'una suma de conductes individuals voluntàries i racionals, no existirien organitzacions tals com sindicats o grups de pressió. La conducta (racional) de l'aprofitat boicotejaria, sense en principi pretendre-ho, l'acció col·lectiva destinada a obtenir béns públics.

El fet, però, és que existeixen grans grups organitzats com els precedentment assenyalats que semblen contradir la suposició olsoniana. Ara bé, la característica transversal a aquesta mena d'organitzacions és que també persegueixen altres propòsits a banda de l'obtenció de béns públics. És més, la seva existència no és tant deguda al fet que proporcionin aquesta mena de béns com al fet que subministren *incentius selectius*. Un incentiu selectiu és el mecanisme institucional que permet a les organitzacions mobilitzar persones o grups que en principi serien apàtics, i controlar els aprofitats. S'aplica selectivament als individus segons contribueixin o no a proporcionar el bé públic. Els incentius selectius són negatius si es fonamenten en la capacitat coercitiva de l'organització: castiguen la conducta insolidària;

o positius, quan impliquen la provisió d'algun bé no públic: premien la conducta cooperant.¹⁶⁷

Fixem-nos en el següent exemple: la funció genèrica dels sindicats radica en proporcionar un bé públic, la negociació col·lectiva, a un grup gran, un conjunt de treballadors. Un sindicat pot convocar els obrers a la vaga per aconseguir una puja en la remuneració salarial que perceben. Del conjunt d'aquests, aquells que trenquen la vaga tenen individualment un incentiu econòmic més alt: si aquesta té èxit es beneficiaran de la puja de la remuneració sense que el seu salari pateixi retencions pels dies no treballats. La conducta de no secundar la vaga és inqüestionablement racional considerant l'interès particular del treballador a curt termini. L'agregació de conductes individuals tendents a no secundar-la, però, pot bloquejar l'acció vaguística i, per extensió, deixar en suspens els resultats que s'espera obtenir. En conseqüència, resulta necessari que el sindicat exerceixi coacció per tal d'evitar el trencament de la vaga, de manera que l'interès comú i l'objectiu precís que se'n deriva, la puja salarial, pugui ser assolit contra l'interès particular, no patir retencions del propi sou en el decurs del procés vaguístic. L'afiliació obligatòria i/o l'existència de piquets serien així incentius selectius negatius consubstancials al sindicalisme. Per altra banda, els sindicats també proporcionen incentius selectius positius per premiar l'enquadrament dels individus en l'organització. Oferir determinats avantatges per als membres del sindicat, com per

¹⁶⁷ *Ibid.*, p. 113.

exemple cooperatives per a la construcció d'habitatges a preus assequibles, n'és una mostra. La idea nuclear de la teoria olsoniana és que a través de conjugar la provisió de béns públics amb l'aplicació d'incentius selectius és possible estimular la participació de l'individu racional en un grup gran. La mobilització que en resulta, però, no és producte de l'interès individual per l'obtenció del bé públic en qüestió, sinó un *subproducte* o efecte col·lateral dels incentius selectius que obliguen o fan profitosa la participació en l'acció col·lectiva.

2. LA TEORIA DE LA MOBILITZACIÓ DE RECURSOS

El model de la mobilització de recursos parteix de la base que en les societats modernitzades el conflicte social és una constant sobre la qual es pot intervenir per afavorir la materialització de la protesta: bàsicament és necessària la capacitat per organitzar persones amb interessos comuns, de manera que el conflicte latent es manifesti en forma d'acció col·lectiva. La teoria, doncs, se centra en *els processos a partir dels quals els recursos necessaris per a l'acció col·lectiva són efectivament mobilitzats*.¹⁶⁸ Els recursos són aquells elements sota control relatiu dels moviments que possibiliten el trànsit des d'un col·lectiu desorganitzat d'individus a un d'organitzat capaç d'intervenir en el canvi social. Es desglossen fonamentalment en: (a) *materials i mesurables*, com ara la quantitat de diners necessaris per sostenir les

¹⁶⁸ El treball de referència a seguir és el de M.N. Zald i J.D. McCarthy (1987).

línies d'acció i la infraestructura per mantenir la capacitat mobilitzadora; (b) *immaterials i mesurables*, com per exemple el temps que els participants aboquen al treball mobilitzador, el disseny de formes organitzatives que permetin una adhesió continuada dels participants que, fins allà on sigui possible, eviti el desànim o la marxa d'aquests, o la mateixa execució d'actes de protesta de manera que s'assoleixi la legitimitat social necessària per a una adequada projecció pública del moviment; (c) *recursos no mesurables*, com són les experiències, les creences i el conjunt d'argumentacions que els moviments socials empren per tal de justificar la pròpia existència, delimitar el camp d'oposició respecte dels oponents i impactar en l'opinió pública.¹⁶⁹

D'aquí que l'atenció analítica d'aquest model se centri en el tipus d'organitzacions relativament formalitzades que es desenvolupen dins l'espai de mobilització: les *organitzacions dels moviments socials* (OMS). Aquestes constitueixen *el recurs per excel·lència* de tota dinàmica de mobilització. Estan compostades per: (a) una sèrie de patrons regulars de relacions socials dins l'organització, generalment expressades en forma d'estatuts; (b) participants amb diferents responsabilitats, com poden ser les comissions de treball específiques, les tasques de coordinació o l'equip de portaveus; (c) els objectius programàtics que es concreten en l'establiment d'un pla de desenvolupament de les campanyes així com en la materialització de les accions de protesta; i, finalment, (d) la infraestructura que sosté

¹⁶⁹ J. Casquette (1998), p. 180.

l'activitat mobilitzadora, com és el cas de les seues, les tecnologies de comunicació o les pròpies habilitats tècnico-professionals dels participants.

El model de la mobilització de recursos usa l'utilatge conceptual de l'economia per distingir els components constitutius dels moviments socials. Així, el conjunt de les OMS que es vinculen a les preferències d'un procés de mobilització conformen la indústria o infraestructura del moviment que l'impulsa (IMS). Les IMS de tots els moviments actius en un context polític constitueixen el seu sector de moviment socials (SMS), mentre que la IMS d'una família específica de moviments representen a un subsector del SMS del mateix context polític, és a dir, un sector de moviments políticament afins que poden compartir OMS i que amb certa regularitat s'alien per dur a terme campanyes conjuntes.¹⁷⁰ Hanspeter Kriesi enriqueix aquest entramat conceptual distingint entre quatre tipus d'organitzacions formals actives en els moviments socials: (a) les OMS pròpiament dites, que mobilitzen els seus membres conduint-los a l'acció col·lectiva; (b) les organitzacions de suport que ofereixen certs serveis, com ara determinats mitjans de comunicació o gabinets d'estudi, sense prendre un compromís directe amb el procés de mobilització; (c) les associacions vinculades als moviments l'objectiu de les quals és satisfer algunes de les necessitats quotidianes d'aquests, com per exemple les societats d'ajuda mútua o els ateneus populars propis del moviment obrer; (d) finalment, Kriesi

¹⁷⁰ J.D. McCarthy i M.N. Zald (1987), pp. 20-5.

distingeix entre OMS, partits i grups d'interès. Els dos darrers pretenen assolir fites polítiques de la mateixa manera que les OMS. Per regla general, però, la consecució de resultats no depèn de la participació directa del conjunt de membres dels partits i els grups d'interès, ja que aquestes organitzacions disposen de personal especialitzat en la representació tant política com corporativa i detenten, a més, recursos suficients fonamentats en la facilitat d'accés a les institucions polítiques. Del conjunt d'aquests quatre tipus d'organitzacions, només les OMS estan directament vinculades al procés de mobilització propi dels moviments socials.¹⁷¹

En relació amb les OMS es qualifica la militància.¹⁷² Els *membres actius (constituents)* són aquells que aporten a les OMS els seus recursos, sigui temps, diners, infraestructura o competències. Entre aquests s'efectua una distinció: per una banda hi ha aquells militants que són alhora *beneficiaris potencials* de l'èxit de l'organització (aquest seria el cas dels joves en edat de realitzar el servei militar que formen part del moviment d'objectors insumisos); per altra banda trobem els *militants morals (conscience constituents)*, activistes que donen suport a l'organització sense que per aquest motiu obtinguin un benefici directe (aquí trobaríem els membres actius antimilitaristes que, per un o altre motiu, no han de realitzar el servei militar però que actuen de dinamitzadors del moviment d'objectors insumisos).

¹⁷¹ H. Kriesi (1999), p. 221-4

¹⁷² J.D McCarthy i M.N. Zald (1987), pp. 23-5, E. Neveu (2002), p. 93-4.

Finalment, el concepte *membres adherits* designa tant a aquelles persones com organitzacions que simpatitzen amb les reivindicacions d'una causa. La rellevància d'aquesta categoria rau en el fet que constitueix el coixí de suport al moviment i alhora el seu pou primari d'extracció tant de recursos en general com de membres actius en particular.

Fins aquí hem vist els components organitzacionals i la tipologia general dels participants que nodreixen els moviments socials. Cal ara assenyalar que la teoria de la mobilització de recursos s'interessa per la dimensió dinàmica de les OMS, això és, per la conducta estratègica que desenrotllen en el decurs del procés de mobilització. Aquesta dimensió la capta bé la noció de *camp pluriorganitzatiu*, utilitzada prolíficament per Bert Klandermans.¹⁷³ Un camp pluriorganitzatiu està compost pel total d'organitzacions possibles amb què una OMS en particular pot establir relacions específiques, siguin de cooperació, competència, negociació o confrontació. Dos sistemes de relació oposats s'inclouen dins tals camps: el *sistema d'aliances* i el *sistema de conflicte*.

El sistema d'aliances es defineix com una coalició favorable a un determinat procés de mobilització que proporciona recursos i oportunitats polítiques per a l'acció col·lectiva. Les coalicions són crucials perquè les OMS es mantinguin actives i puguin exercir

¹⁷³ Aneu B. Klandermans (1990), pp. 122-9, (1992), p. 208, (1997), p. 10.

influència política. Les aliances generalment es donen entre OMS d'una mateixa família o subsector de moviment social en un context polític. També destaquen, però, les que es poden donar amb partits polítics detentadors de representació parlamentària o institucions polítiques simpatitzants del procés de mobilització, així com les afinitats de determinats mitjans de comunicació amb els objectius manifestats per un moviment.

El sistema de conflicte constitueix una coalició desfavorable a les accions de protesta. Està formada pels representants i les entitats aliades dels sistemes d'autoritat política o d'altres institucions objecte d'intervenció dels moviments socials. El propòsit d'aquesta coalició opositora és intentar minorar o neutralitzar les OMS que desafien els interessos dels seus membres, així com contrarestar les condicions favorables a la mobilització. Ras i curt: actuen segons el propòsit d'augmentar els costos de l'acció col·lectiva reivindicativa. El sistema de conflicte inclou dos elements especialment rellevants: la presència de contramoviments expressament organitzats per frenar l'ofensiva del moviment social que es pren de referència i el discurs dels mitjans de comunicació hostils als objectius manifestats pel moviment en qüestió, que o bé el demonitzen o bé miren de conduir-lo a l'ostracisme.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Qui treballa profusament la complicada relació dels moviments socials amb els mitjans de comunicació és V. Sampedro (1997a), (1997b), (2000).

En relació als aliats, les OMS poden cooperar o competir. Generalment cooperen duent a terme campanyes conjuntes. En ocasions, però, competeixen per mobilitzar una mateixa base potencial d'activistes i simpatitzants. Aquest fou el cas, per exemple, de la turmentosa relació entre el Moviment d'Objecció de Consciència (MOC), per una banda, i l'Associació d'Objectors de Consciència (AOC), per l'altra, en el decurs de la mobilització antimilitarista que es dugué a terme a finals dels anys vuitanta i la dècada dels noranta del segle XX a Catalunya. De partida ambdues OMS es definien com a antimilitaristes i pretenien mobilitzar els joves contra el sistema de lleves. En relació al servei militar, però, el MOC defensava la insubmissió tant al servei militar com a la prestació social substitutòria, mentre que l'AOC apostava per l'execució crítica i temporalment limitada de la prestació. Aquesta diferència tàctica fonamental no permeté que la col·laboració entre les dues organitzacions fos més que puntual.¹⁷⁵ L'exemple mostra que la competència entre OMS en ocasions pot esdevenir un fre radical a la col·laboració. La cooperació entre OMS i partits amb representació parlamentària i/o institucions és encara més complicada. Quan es dona, l'acord tant sobre les finalitats

¹⁷⁵ Val a dir que existien també diferències ideològiques de fons: el MOC propugnava l'antimilitarisme dins d'una estratègia revolucionària de conjunt que no exclouia, almenys de manera nítida, el recurs de la violència política amb la condició que aquesta no s'exercís a través d'estructures militars, mentre que l'AOC defensava un pacifisme incondicional dins el marc d'una ideologia genèricament progressista. El fet rellevant, però, és que ambdues organitzacions defensaven l'abolició de la conscripció entre el curt i mitjà termini alhora que duïen a terme estratègies d'actuació diferents que es torpedejaven mútuament. En aquest punt, les acusacions mútues són més o menys explícites en les seves declaracions públiques. Vegeu, per exemple, J. Garcia i altres (1989) i J. Tolrà (coord.) (1998).

com sobre la manera de desenrotllar les mobilitzacions no deixa de ser conflictiu.¹⁷⁶ Això és degut a que les OMS són conscients del fet que la distribució de poder entre aquestes i els partits i les institucions els és particularment desfavorable, raó per la qual generalment resten a la defensiva respecte dels processos de captació o capitalització de les seves activitats que es puguin donar a mans d'aquestes entitats més potents.

Per altra banda, en relació als oponents, les OMS poden impulsar el moviment a la negociació o a la confrontació.¹⁷⁷ El mètode de la confrontació és utilitzat seguint dues possibles estratègies: una és l'establiment d'un procés conflictual que condueix a la negociació; l'altra és quan la confrontació passa a ser una opció estratègica en si mateixa. En el primer cas se cerca adquirir una posició de força i generar conflicte a diferents graus segons la finalitat d'arribar a una situació de compromís amb la part oponent; en el segon es tracta de generar una tensió tal que no quedi altre remei per part dels oponents que desbloquejar l'objecte d'intervenció de la mobilització, o bé generar les condicions per a la seva total derrota. Seguint amb l'exemple precedent, trobem que l'AOC mantingué una relació conflictual amb els seus oponents que no exclogué el compromís per fer finalment aplicable la legislació espanyola sobre objecció de consciència, mentre que el MOC en cap cas pretengué arribar amb les autoritats polítiques a

¹⁷⁶ M.G. Giugni i F. Passy (1998), 84-5.

¹⁷⁷ D. della Porta i D. Rucht (1995), p. 235. Vegeu també P. Burstein, R.L. Einwohner i J. A. Hollander (1995).

un acord possibilitador de l'aplicació d'alguna legislació sobre objecció: el mètode de la insubmissió mostra així una clara carta estratègica del "tot o res" per acabar amb la conscripció.

En síntesi, dues idees s'han de retenir de tot plegat: la primera és que els moviments socials es desenvolupen impulsats per OMS en els marges dels camps pluriorganitzatius, i que el seu impacte potencial depèn tant de les característiques constitutives com de la dinàmica de conjunt d'aquests camps; la segona és que les OMS identifiquen els seus objectius programàtics amb les preferències polítiques del conjunt de persones vinculades a un moviment social.¹⁷⁸ Ara bé, no es poden confondre tals organitzacions amb la totalitat d'un moviment. L'organització de l'acció col·lectiva és la forma general en què es duen a terme les confrontacions amb els antagonistes i va més enllà de les organitzacions esmentades.¹⁷⁹ Per exemple, si considerem el moviment antimilitarista català favorable a la insubmissió comprovarem l'existència d'OMS tals com l'abans esmentat Moviment d'Objecció de Consciència, la Coordinadora Anti-Mili MILI-KK i el Col·lectiu Antimilitarista per la Insubmissió, totes tres coordinades en la Plataforma d'Objectors i Objectores per la Insubmissió com a centre d'operacions del procés de mobilització. La suma d'esforços d'aquestes tres organitzacions constituï el motor del moviment d'insubmissió al servei militar a Catalunya, però el moviment en si no

¹⁷⁸ J.D. McCarthy i M.N. Zald (1987), p. 20.

¹⁷⁹ S. Tarrow (1997), p. 236-7.

fou el resultat de la simple suma de les tres entitats antimilitaristes. Una part important dels activistes insubmisos no foren membres de cap de les OMS esmentades: el procés de mobilització aplegà molta més gent que la integrada en alguna de les tres organitzacions. La idea a retenir aquí és que perquè una persona participi en un moviment social no és imprescindible que formi part d'alguna de les organitzacions que el componen. Sense l'existència d'aquestes, però, fóra impossible que un moviment pogués sostenir-se en el temps.

3. LA TEORIA DEL PROCÉS POLÍTIC

Si l'èxit d'un moviment depèn en bona mesura dels recursos aplegats sota el seu control, així com de la pròpia planificació de la conducta en sistemes de relació continents d'una multiplicitat d'organitzacions, igualment és crucial considerar que també està determinat pels processos polítics generals en què es desenvolupa.¹⁸⁰ Aquest darrer punt distingeix la teoria del procés polític respecte del model de la mobilització de recursos. La distinció rau en que la primera fixa més la seva atenció en els *diferents tipus i canvis en l'estructura d'oportunitats polítiques que constitueix el context de l'actuació dels*

¹⁸⁰ Ho expressa clarament S. Tarrow [(1997), p. 148]: "L'acció col·lectiva prolifera quan la gent adquireix accés als recursos necessaris per escapar de la seva passivitat habitual i troben l'oportunitat política d'usar-los."

moviments socials.¹⁸¹ S'intenta així donar compte del moment en què sorgeixen els moviments, la forma organitzativa que prenen, el repertori d'acció que adopten i els resultats que obtenen com a conseqüència del procés de mobilització. D'aquí que l'estudi de la relació entre els moviments socials i l'estructura d'oportunitats polítiques es concreti en recerques que atenen al desenvolupament històric d'un moviment en relació al seu entorn, més que a una particular fase del mateix.

Per regla general el model del procés polític pren de referència contextual els marcs estatals. Seguint les petges de Max Weber, l'estat és genèricament definit com un sistema coercitiu, altament burocratitzat sobre la base de sistemes legislatius i administratius complexos (cimentats, en condicions modernes, per una legitimitat legal-racional). La importància de l'estat radica en el fet que dona forma a les relacions entre la societat civil i les institucions polítiques, així com també a relacions crucials dins la pròpia societat civil.¹⁸² Charles Tilly dona llum respecte què cal considerar en un model que pren atenció sobre l'entorn polític. Prenent de referència el marc contextual estatal, han de treballar-se els següents components interrelacionats: el *govern*, en tant que organització que controla els principals mitjans de decisió i coerció en el marc d'una societat determinada; els *contendents*, o els grups que

¹⁸¹ Vegeu, per exemple, Ch. Tilly (1978), D. McAdam (1982) i S. Tarrow (1997). No obstant, l'origen del concepte d'estructura d'oportunitat política heu d'anar a trobar-lo a P.K. Eisinger (1973), p. 11.

¹⁸² Això està en sintonia amb M. Weber [(1993), p. 682] quan afirma que tot ordenament jurídic-polític influeix directament en la distribució de poder en una societat determinada.

en un període determinat acumulen recursos per influir sobre el govern. Els contendents inclouen tant els *pretendents* com els *membres* del sistema d'autoritat política, que consisteix en l'acció col·lectiva dels membres i el govern. Un membre és aquell contendent que gaudeix d'accés habitual i a un baix cost dels recursos controlats pel govern, com seria el cas d'un partit polític amb representació parlamentària. Un *pretendent* és qualsevol altre contendent front el sistema d'autoritat política. Entre aquests components poden donar-se situacions de coalició: la tendència d'un conjunt de contendents i/o de governs per coordinar la seva acció col·lectiva.¹⁸³

Partint de la base d'estructures polítiques estatals es consideren les següents dues dimensions bàsiques de l'oportunitat política que afecten la gènesi dels moviments socials:¹⁸⁴

¹⁸³ Ch. Tilly (1978), p. 52.

¹⁸⁴ En allò que segueix sintetitzo en dues les quatre dimensions que ens ofereix D. McAdam (1999), pp. 54-5, al seu torn elaborades a partir de l'anàlisi de les tipologies ofertes per C. Brockett (1991), H. Kriesi (1992), D. Rucht (1999) i S. Tarrow (1997). En concret, ell considera: (1) el grau d'obertura del sistema polític institucionalitzat; (2) l'estabilitat o inestabilitat de les alineacions entre elits; (3) la presència o absència d'aliats dels moviments socials entre les elits; (4) la capacitat coactiva de l'estat així com la seva propensió a la repressió. Crec que la primera i quarta dimensions es poden fusionar en una perquè, en allò essencial, discorren sobre l'estructura formal, legal i institucional d'un determinat sistema d'autoritat política. Per altra banda, la segona i la tercera es refereixen, com el mateix McAdam afirma, a les estructures informals de poder que caracteritzen tota comunitat política. Una bona síntesi del concepte així com una aplicació del mateix al context espanyol des de la transició a la consolidació de la democràcia es troba a R. Adell (1994).

(a) *El grau d'obertura o clausura del sistema polític.*

L'existència o inexistència de procediments de participació política, més la percepció de si es donen o no possibilitats d'influir en les decisions polítiques constitueixen factors explicatius tant de la forma que prenen els moviments com dels seus objectius estratègics. D'aquesta manera, els moviments tendrien a la radicalitat política i en les formes d'acció, així com a adquirir una militància més formalitzada, en règims que bloquen els procediments d'accés al poder; a la inversa: prendrien un caràcter més reformista, com a mínim en les formes d'acció, com també una base militant més laxa o menys "militaritzada", en aquells règims que disposen de procediments instituïts i relativament consensuats d'accés al poder. No es pot ometre aquí que les tesis d'Alexis de Tocqueville ja apuntaven proposicions similars, en el sentit que el grau de centralització dels estats moderns produeixen diferències en l'estructura d'oportunitats polítiques que afecten la manera com els individus es relacionen amb els centres políticament decisoris.¹⁸⁵ Així, els estats fortament centralitzats, com el francès, desincentivarien a priori la participació popular en política donada la concentració de l'autoritat en els nivells superiors del sistema, mentre que els que prenen una forma institucional descentralitzada, com el nord-americà, afavoririen un interès actiu per part de la ciutadania en el quefer polític donada una major distribució de centres decisoris a diferents nivells del sistema. Les característiques estructurals constitutives d'ambdós models d'estat tenen efectes ulteriors en la forma que pot prendre

¹⁸⁵ A. De Tocqueville (1996), (1999).

l'acció col·lectiva: en els estats centralitzats la manca de participació ciutadana en els afers públics faria més probable que el conflicte social i polític es resolgués a través d'episodis d'acció col·lectiva disruptiva o fins revolucionària, mentre que en marcs estatals descentralitzats es donarien les condicions necessàries perquè les disputes fossin dirimides a través de registres d'acció col·lectiva orientada a la reforma política. Alhora, en estats centralitzats amb procediments estables de participació política, els actors tendrien a orientar les seves reivindicacions als nivells superiors del sistema, mentre que en els descentralitzats hi hauria una major diversitat d'instàncies institucionals facilitadora, al seu torn, d'una diversificació d'objectius reivindicatius ja des dels nivells de base del sistema.

(b) *El grau d'estabilitat o inestabilitat dels alineaments polítics entre elits i la presència o absència d'aquestes entre els moviments socials.* La idea és ben senzilla: si les elits actuen unides estaran en una major disponibilitat per blocar els possibles oponents, mentre que si es disputen l'hegemonia facilitaran la capacitat d'influència política d'aquests. En aquesta darrera situació, és crucial comprovar la presència d'elits en tant que aliats de facto o potencials dels moviments socials. Això és congruent amb el fet històricament evident que la divisió de les elits front l'escomesa dels rebels és una constant en les revolucions, però també dels principals processos de reforma. Pel que fa a règims poliàrquics, una variable clau per donar compte de les relacions entre les elits i els moviments socials és el sistema

electoral.¹⁸⁶ Concretament, la diversificació de la representació política parlamentària resultant de sistemes electorals proporcionals facilitaria que els moviments aconseguissin un bloc d'aliats amb capacitat d'accés als centres políticament decisoris, cosa més difícil d'assolir en sistemes majoritaris, en què la representació pren una forma bipolar i políticament més orientada al centre. Sembla evident que quan l'arc parlamentari compta amb la presència permanent d'organitzacions polítiques d'esquerra amb poques possibilitats de governar, els moviments socials disposen d'un major marge de maniobra per aprofitar en benefici de les pròpies reivindicacions la dinàmica de l'oposició parlamentària. En canvi, quan en el govern s'alternen més o menys periòdicament dues organitzacions polítiques majoritàries que alhora dominen gairebé exhaustivament l'espai parlamentari, com són els casos dels partits laborista i conservador a Gran Bretanya o els demòcrates i els republicans als EUA, la capacitat d'influència dels moviments en les tasques d'oposició política disminueix perquè depèn excessivament de la conjuntura, de si el partit a priori més receptiu a la dinàmica de mobilització es troba o no a l'oposició. A Catalunya els insubmisos varen comptar amb el suport permanent i relativament incondicional d'Iniciativa per Catalunya i Esquerra Republicana de Catalunya, o d'Izquierda Unida per al conjunt de l'Estat, durant tota la dècada dels noranta, suport que s'hagués mantingut si el conflicte antimilitarista hagués persistit. Des de 1979 a Gran Bretanya el moviment per la pau aconseguí el suport actiu del Partit Laborista

¹⁸⁶ H. Kriesi (1992).

contra la decisió de l'OTAN d'instal·lar els missils *Cruise* i *Pershing II* a Europa Occidental, però solament en el període en què els laboristes efectuaven tasques d'oposició: l'aliança s'esvaí quan a finals de la dècada dels vuitanta aquests es preparaven per governar.¹⁸⁷

La connexió entre la dinàmica dels moviments socials amb l'entorn polític radica en que els primers emergeixen en un estadi d'*expansió* de l'estructura d'oportunitats polítiques. Això és, tot esdeveniment d'un procés social ampli pot minar els càlculs i els supòsits a partir dels quals les autoritats operen, al mateix temps que reduir els costos de l'acció col·lectiva contendent. Les guerres, el procés d'industrialització, els canvis tecnològics, les modificacions en les aliances polítiques internacionals, l'increment de l'atur o els canvis demogràfics són exemples de factors que poden fer variar les relacions de poder obrint la possibilitat de la influència a grups en principi exclosos de la dinàmica habitual dels centres políticament decisoris. Un exemple ens el proporciona l'acció col·lectiva revolucionària paradigmàticament mostrada en la Revolució Socialista Russa de 1917. En la Rússia de principis del segle XX es dona un procés d'industrialització i concentració obrera compaginat amb estructures econòmiques i polítiques de base feudal. El conflicte que oposa demòcrates i socialistes al tsarisme s'accelera amb l'esclat de la Gran Guerra produeix la Revolució de Febrer de 1917. Posteriorment, les reivindicacions socioeconòmiques no satisfetes, la continuïtat de la

¹⁸⁷ Sobre la relació entre la CND i el Partit Laborista aneu a D. Maguire (1995).

participació Russa en la guerra i la situació de dualitat de poders entre el govern provisional i els soviets permeten la realització dels esdeveniments d'octubre de 1917.¹⁸⁸ Com es desprèn de l'exemple d'acció col·lectiva revolucionària, perquè aquesta expansió en les oportunitats sigui efectivament aprofitada han d'existir organitzacions conductores de la potencialitat de la protesta. En el nostre exemple, aital funció fou coberta pels soviets i, en el seu si, pel partit bolxevic. Les organitzacions d'acció col·lectiva, doncs, són fonamentals per a la insurgència, perquè proporcionen membres i líders, xarxes de solidaritat entre els activistes, comunicació i planificació de les accions. L'expansió de les oportunitats polítiques en absència de grups de pretendents en referència al sistema d'autoritat política (si no plenament organitzats al menys sí en potència) no produiria cap canvi substancial en l'estructura d'oportunitats polítiques.

Els exemples precedents destaquen una idea bàsica que el model del procés polític comparteix amb el de la mobilització de recursos: l'èmfasi en la conducta estratègica entre els actors en litigi. Segons Tilly, els moviments socials poden comparar-se a una campanya política. Consisteixen en una sèrie de demandes i desafiaments als centres de govern en nom d'un grup social que a priori es troba mancat d'una posició política establerta. A través de la interacció entre els actors en conflicte es perfila la unitat del moviment i es produeix una

¹⁸⁸ Una indeludible i molt interessant lectura sobre el procés revolucionari rus és la d'un dels seus principals actors: Lev Trotski (1985).

sistemàtica avaluació mútua de la força relativa de les parts contendents.¹⁸⁹ D'aquí que prengui una gran importància la idea segons la qual els moviments que responen a un context d'expansió de les oportunitats polítiques a la vegada es veuen afectats per les modificacions que la seva pròpia acció provoca en l'estructura d'oportunitats polítiques. Un moviment actua en un escenari ocupat també per d'altres forces que poden mantenir, guanyar o perdre posicions de poder en funció dels objectius perseguits pel moviment en qüestió. Les nocions de sistema d'aliances i de conflicte, precedentment desglossades, expressen el sentit d'aquesta dinàmica. Vol dir-se amb això que el procés de mobilització crea noves oportunitats per a l'acció, no només per al moviment social que originalment protagonitza la protesta, sinó també per a d'altres actors de similar rellevància política. És més, si el procés mobilitzador original té èxit, és probable que es produeixin *cicles de protesta* més amplis que provoquin l'activació de ciutadans en principi no mobilitzats, grups d'interès, altres organitzacions cívico-polítiques, així com del propi estat. Al seu torn, els cicles de protesta poden desembocar en situacions repressives, programes de reforma o episodis obertament revolucionaris.¹⁹⁰ La història contemporània és prolífica en aquesta mena de processos: les revolucions democràtiques de 1848 a Europa, el període de mobilitzacions de finals de la dècada dels seixanta del segle XX a Europa, als EUA i països iberoamericans com

¹⁸⁹ Ch. Tilly (1985), pp. 735-6.

¹⁹⁰ S. Tarrow (1995), pp. 92-5, (1997), pp. 59 i 263-4.

ara Mèxic, o les protestes que impulsaren la caiguda dels règims de l'Europa de l'est a principi de la dècada dels noranta constitueixen exemples prou clarificadors. La idea essencial és que en el decurs dels cicles de protesta les autoritats polítiques es mostren més vulnerables, raó per la qual en tals escenaris de conflicte generalitzat els moviments tenen més possibilitats tant de connectar amb la ciutadania com d'aconseguir resultats de l'acció empresa.

Fins aquí veiem que la teoria del procés polític treballa la morfologia i la fisiologia de l'estructura d'oportunitats polítiques com a factor estructural clau per donar compte de l'emergència, la forma organitzativa i els mètodes d'acció dels moviments socials. El model, però, també intenta desentrallar la mena d'impactes polítics resultants de les carreres dels moviments.¹⁹¹ Les possibilitats bàsiques d'impacte generador de canvi en les estructures d'oportunitat política en

¹⁹¹ El terme "impacte" requereix d'una precisió conceptual: parlar dels impactes dels moviments no equival a fer-ho del seu èxit. Un procés de mobilització pot qualificar-se d'exitós si aconsegueix els objectius explícitament declarats per aquells que el protagonitzen. En canvi, els impactes inclouen els resultats tant intencionats com no intencionats de la dinàmica dels moviments socials. Per altra banda, no s'ha de confondre l'èxit d'un moviment amb el de la mobilització que promou: és possible que aquesta sigui tant quantitativament com qualitativament molt important, però que de la mateixa no es derivin els resultats desitjats pels mobilitzats. [Vegeu J. Casquette (1998), p. 203]. Com és sabut, el moviment europeu de la dècada dels vuitanta contra la implantació dels míssils *Cruise* i *Pershing II*, impulsat per l'END, no aconseguí els seus propòsits: les armes nuclears foren desplegades; ni les intenses campanyes contra l'ingrés de l'Estat espanyol a l'OTAN: el "Sí" resultant del referèndum de 1986 esborrà el moviment del mapa polític, malgrat l'ajustat marge de la victòria governamental i els resultats favorables al "No" a Catalunya, al País Basc i a les Canàries. Tant les campanyes de l'END com les del moviment anti-atlantista ibèric foren massivament secundades.

contextos definits per ser democràcies representatives consolidades són: (a) la relativa incorporació institucional de la dinàmica dels moviments socials; (b) la satisfacció de les reivindicacions per aquests formulades. Seguint a William Gamson, en la primera categoria trobaríem l'acceptació dels moviments socials, o millor d'organitzacions afins als mateixos, en tant que interlocutors vàlids d'una base social que manifesta preferències polítiques o defensa determinats interessos, mentre que en la segona els protestataris aconseguirien arrencar de les autoritats públiques les demandes formulades en el procés de mobilització, sigui en benefici propi o d'una comunitat més àmplia que la mobilitzada.¹⁹²

(a) Per una banda, els moviments socials poden ser gradualment incorporats en la dinàmica política institucional sense que aital incorporació tingui conseqüències transformadores de les regles bàsiques del sistema d'autoritat política.¹⁹³ Es parla llavors d'institucionalització o simplement d'integració de la gestió de les demandes dels moviments dins les agendes polítiques. La institucionalització no constitueix un simple exercici de captació dels moviments socials per part de les autoritats. Amb això es pretén destacar que, en societats complexes, tant la solució als problemes

¹⁹² W. Gamson (1990), pp. 28.

¹⁹³ W. Gamson [*Ibid.*, pp. 28-37] aporta quatre indicadors per avaluar l'acceptació dels moviments per part de les autoritats: (a) l'establiment de procediments de consulta; (b) el fet d'obrir negociacions continuades amb els representants dels mobilitzats; (c) el reconeixement formal del grup desafiant; (d) la inclusió de membres del grup oponent en l'estructura organitzativa de les autoritats.

públics com la mateixa implementació de polítiques públiques constitueixen tasques particularment difícils que, en ocasions, requereixen de col·laboracions externes als centres políticament decisoris. És a la llum d'aquestes condicions que individus o organitzacions vinculades als moviments poden integrar-se en àmbits decisionals i reguladors, o fins participar en la mateixa implementació de fases del procés polític en curs.¹⁹⁴ D'aquesta manera assoleixen impactes procedimentals que, en determinats casos, afecten significativament tant la dinàmica com la presa de decisions de les institucions polítiques. Un parell d'exemples en aquesta direcció ens els proporcionen el moviment feminista i l'homosexual. El primer ha aprofitat els canals institucionals per cercar solucions a les situacions de discriminació per raons de gènere, com ara oficines o fundacions d'ajut a la dona. Pel que fa al moviment homosexual, al redós de la problemàtica de la SIDA les institucions polítiques han utilitzat el seu coneixement sobre la matèria amb l'objectiu d'encarar campanyes de prevenció i ajut als afectats per la panepidèmia.

Hi ha, encara, una altra possibilitat d'influir sobre l'estructura d'oportunitat política fent-la variar: quan com a conseqüència de l'activitat d'un moviment social o de cicles de mobilitzacions se senten les bases per a l'emergència de nous partits, o per a la remodelació formal i programàtica d'alguns ja existents, que capitalitzen l'espai

¹⁹⁴ M.G. Giugni i F. Passy (1998), pp. 82-3, E. Neveu (2002), p. 159.

polític obert prèviament pels moviments.¹⁹⁵ L'actual presència en el mapa polític català d'una força política independentista des de 1987, Esquerra Republicana de Catalunya¹⁹⁶, no és desvinculable del període de mobilitzacions de l'esquerra independentista dels anys vuitanta, amb organitzacions tals com la Crida a la Solidaritat o el Moviment de Defensa de la Terra. Aquestes organitzacions tingueren un paper cabdal en la configuració d'un espai polític independentista creixent; foren, a més, l'espai institucional on es formaren bona part dels polítics en actiu de l'actual partit republicà. El procés de confluència de quadres independentistes des de finals dels vuitanta a la formació republicana expliquen l'evolució d'aquesta de posicions federalistes o confederalistes a l'actual definició independentista. Al mateix temps, l'assumpció per part d'aquests mateixos militants independentistes de plantejaments propis de l'esquerra alternativa europea ha possibilitat que el partit hagi adoptat posicionaments més decidits en matèries tals com l'antimilitarisme, l'ecologisme, la igualtat entre gèneres o els drets dels gais i lesbianes.

Un altre exemple de la influència dels moviments en la configuració d'organitzacions partidàries el trobem en els partits resultants de les mobilitzacions hagudes en les dècades dels setanta i vuitanta del segle XX, en què proliferaren les reivindicacions eco-pacifistes. Es constituí llavors el brou d'emergència per als partits

¹⁹⁵ H. Kitschelt (1990). Una llista prou exhaustiva d'aquesta mena de partits la trobareu a F. Müller-Rommel (1990).

¹⁹⁶ L'existència de la formació data de 1931.

verds o similars, essent l'experiència alemanya dels *Die Grünen* la més paradigmàtica d'aquest període.¹⁹⁷ Evidentment, que intencionadament o no els moviments siguin actors crucials en la forja de nous espais polítics no equival a afirmar que aquest procés es desenrotlli sense problemes. En tals situacions acostuma a donar-se una disputa entre posicions "pragmàtiques", o aquelles que defensen la necessitat d'aprofitar el marge de maniobra que ofereix el sistema, i les "resistencialistes", o aquelles que creuen que l'única posició coherent és l'oposició frontal al sistema. L'experiència dels *Die Grünen* està farcida d'aquesta mena de debats.

(b) Els moviments també poden tenir èxit si assoleixen les fites perseguïdes, a banda de la transcendentalitat que aquestes tinguin de cara al funcionament habitual del sistema d'autoritat política. És clar que una disputa al voltant de la construcció d'un camp de golf en el termini municipal X, si és guanyada pel moviment ecologista local que defensa la seva no construcció contra la posició a favor del govern municipal, no representa cap daltabaix per les autoritats polítiques en general malgrat que probablement les locals perdin capacitat operativa en sortir derrotades de la disputa. No implica menystenir els ecologistes locals si s'afirma l'evident existència de moviments socials les apostes polítiques dels quals tenen una transcendència que afecta la dinàmica de conjunt del sistema d'autoritat política al qual es refereixen. Quan aquests tenen èxit es donen transferències de poder

¹⁹⁷ Vegeu, per exemple, J. Riechmann (1994).

que alteren la seva distribució en l'ordre social. Els processos de democratització, en què es modifiquen en grau divers tant els drets com les obligacions mútues entre les autoritats polítiques i la ciutadania, són en aquest sentit rellevants.¹⁹⁸ Exemples: el moviment nord-americà pels drets civils aconseguí els canvis legislatius que reclamava, essent la *Civil Rights Act* de 1963 el llindar que marca un abans i un després pel que fa a l'actuació de les autoritats públiques en relació a la població afro-americana; les feministes sufragistes que reclamaven plens drets polítics per a les dones delimitaren el pas de la minorització d'aquestes a la seva plena capacitat d'incidència en els afers de la comunitat política. Resultat: avui en dia la democràcia no es concep si cada persona, independentment de les diferències per raons de sexe o fenotípiques que pugui ostentar, no disposa de la capacitat legal d'elegir i de ser elegida.

Finalment, val la pena indicar una última qüestió: que els impactes de què parlem tenen una dimensió cultural que no pot substraure's de l'anàlisi, perquè quan es defensen causes que segueixen principis morals, tant important resulta aconseguir els objectius proclamats com generar un canvi d'actitud de la ciutadania respecte dels mateixos. Aquesta qüestió serà tractada amb deteniment en la següent secció. Valgui, però, un petit exemple de mostra. La transcendència cultural dels objectors insubmisos fou l'efecte de "desencantament" del servei militar que desencadenaren en l'imaginari col·lectiu: de ser àmpliament

¹⁹⁸ M.G. Giugni (1998), p. 15.

concebut com una fatalitat gairebé natural anàloga a d'altres similars com el bateig, la comunió o el matrimoni, es passà al seu qüestionament integral, qüestionament no necessàriament fonamentat en posicionaments antimilitaristes sinó en d'altres de més simples, com ara el que denuncia la pèrdua de temps que suposa la vida de caserna.

4. LA TEORIA DELS PROCESSOS EMMARCADORS

Darrerament les perspectives de la mobilització de recursos i el procés polític també s'avenen a treballar la dimensió cultural de la dinàmica dels moviments socials. Puntualitzen que l'expansió de les oportunitats polítiques i la potencial capacitat organitzativa de la població objecte de greuge són condicions estructurals necessàries, encara que en si mateixes insuficients, per al desenvolupament d'un moviment social.¹⁹⁹ Això vol dir que si les persones no perceben que les condicions estructurals són propícies per actuar, llavors és *com si* aquestes no existissin.²⁰⁰ D'aquí que sigui de crucial importància treballar un element mitjancer entre l'oportunitat, l'organització i l'acció: *l'articulació discursiva de la protesta*, és a dir, estudiar com les persones comparteixen definicions de la situació a partir de les quals és possible desenrotllar moviments socials. Els dos conceptes que més s'utilitzen per captar aquesta dimensió del procés de mobilització

¹⁹⁹ Un bon botó de mostra de treballs que van en aquesta direcció es pot trobar en la compilació oferta per D. McAdam, J.D. McCarthy i M.N. Zald (1999).

²⁰⁰ W.A. Gamson i D.S. Meyer (1999), pp. 401.

són els de “marc d’alineació” (*frame alignment*)²⁰¹ i el d’ “alliberament cognitiu” (*cognitive liberation*).²⁰²

La noció de marc d’alineació dóna compte de les interpretacions que els integrants dels moviments socials efectuen sobre les problemàtiques que tracten. Així, una de les funcions més importants dels moviments és organitzar a un nivell cognitiu l’experiència de què parteixen els activistes i que els serveix de guia per actuar.²⁰³ El concepte de “marc” (*frame*) es pren dels treballs d’Erving Goffman (1974), on denota un esquema d’interpretació de la realitat social que habilita les persones a localitzar, percebre, identificar i etiquetar esdeveniments que formen part de les experiències de llurs vides. És necessari remarcar, però, que aquest és originalment un concepte de caràcter estructural. A diferència de la perspectiva interaccionista, en què les persones interactuen definint reiteradament la situació en què es troben, la noció de marc en Goffman treu a cap una situació normativament estructurada que delimita la conducta dels actors. Aquí l’element cultural clau és el de ritual en sentit durkheimià, que subratlla l’estructura interna dels sistemes culturals com a entitats determinants de les accions dels individus.²⁰⁴ Un exemple paradigmàtic de tals

²⁰¹ D. A. Snow i altres (1986).

²⁰² D. McAdam (1982), pp. 48-51.

²⁰³ D.A. Snow i altres (1986), p. 464, S. Hunt i altres (1994), p. 221.

²⁰⁴ Vegeu E. Durkheim (1993), G. Gonos (1977), R. Collins (1985), pp. 156-62. La idea és que si els fets socials generen conformitat perquè les persones els perceben en tant que forces objectives exteriors a la pròpia voluntat, llavors en el cas de les creences o representacions col·lectives allò social resideix en les consciències individuals ritualitzant les conductes.

situacions és la institució familiar: fent abstracció de cada una en particular es pot establir un mínim comú denominador de convencions que reglamenten el comportament de cadascun dels seus components. Pel que fa al tema que aquí ens ocupa, allò que seria rellevant per a Goffman és la possible existència d'un marc de convencions característic dels moviments socials en general que pautés la conducta del conjunt dels activistes, independentment del moviment en particular del qual formessin part. Ara bé, la noció de marc d'alineació treballada per David A. Snow i els seus col·legues minora la dimensió estructuralista del concepte de marc en Goffman, tot dotant-lo d'un enfocament estratègic: els moviments socials són llavors concebuts en tant que intents deliberats d'alterar els codis culturals hegemònics.²⁰⁵ Des d'aquesta perspectiva, els integrants dels moviments no es limitarien a reproduir els comportaments estàndard que poden esperar-se dels activistes, sinó que utilitzarien els mateixos moviments com un mitjà per assolir determinats objectius.

Per la seva banda, Doug McAdam assenyala que l'emergència d'un moviment implica una transformació de la consciència dins un segment de la població que és objecte de greuge. Tal transformació de la consciència implica la superació d'un error cognitiu fonamental: que els individus afectats pel greuge donin compte de la situació que pateixen entenent-la com a producte exclusiu de llur responsabilitat individual, o del fatalisme, més que com a conseqüència de

²⁰⁵ A. Swidler (1986), (1995).

circumstàncies que poden ser corregides a través de l'acció col·lectiva. En conseqüència, perquè la protesta es materialitzi es requereix de persones que defineixin col·lectivament determinades situacions en tant que injustes i subjectes al canvi a través de l'acció.²⁰⁶ Quan això succeeix ens trobem davant un procés d'alliberament cognitiu. La probabilitat que aquest canvi de percepció es produeixi, però, depèn fonamentalment de dos factors interrelacionats: que el canvi en les condicions polítiques proporcioni elements de percepció que impulsin el procés d'alliberament cognitiu, i que l'existència d'organitzacions prèvies a l'acció facilitin als potencials activistes la base grupal a partir de la qual el procés d'alliberament cognitiu és més probable que es doni.²⁰⁷

Els conceptes de marc d'alineació i d'alliberament cognitiu conflueixen en adreçar l'estudi sobre el *com* els integrants dels moviments treballen amb la finalitat de connectar la interpretació que les persones fan dels greuges que pateixen amb els objectius dels moviments socials. El tema, doncs, no és simplement la presència o absència de greuges, sinó com aquests són interpretats de manera propícia per a l'acció, així com l'articulació i la difusió de tals interpretacions a mans dels moviments socials.²⁰⁸ La noció que capta aquest procés és la de "marc d'acció col·lectiva" (*collective action*

²⁰⁶ D. McAdam (1995), p. 228.

²⁰⁷ D. McAdam (1982), pp. 48-51.

²⁰⁸ D.A. Snow i altres (1986), p. 466.

frame).²⁰⁹ Es refereix a un conjunt de creences col·lectives que serveixen per generar una disposició individual favorable a la participació en les accions promogudes per un moviment social. Indica que una de les tasques fonamentalment estratègiques de cara a la mobilització és elaborar un marc d'interpretació de la realitat sobre la qual es pretén actuar. Des d'aquest exercici interpretatiu s'argumenta la legitimitat de la protesta i s'assenyalen els objectius de la mateixa. D'aquí que tot moviment hagi d'oferir una bateria d'argumentacions que permetin sumar persones a les accions de protesta. És el que Bert Klandermans denomina "mobilització per consens" (*consensus mobilization*) per descriure la manera com els integrants dels moviments utilitzen la comunicació persuasiva per produir el consens entre els activistes i els simpatitzants necessari per a la mobilització.²¹⁰

Més explícits són David A. Snow i Robert D. Benford quan distingeixen tres tasques bàsiques en l'elaboració de marcs d'acció col·lectiva: la *diagnosi*, en què una qüestió social s'identifica com un problema que afecta a una sèrie de persones i assenyala els responsables de la situació; el *pronòstic*, en què s'ofereixen bateries de possibles solucions per resoldre el problema plantejat en la diagnosi; i la *motivació*, en què s'argumenta la crida a l'acció com a condició de possibilitat de realització del pronòstic.²¹¹ Els moviments socials

²⁰⁹ Sobre la noció són molt esclaridores les lectures de D.A. Snow i R.D. Benford (1992), S. Tarrow (1992), S. Hunt, R.D. Benford i D.A. Snow (1994), i B. Klandermans (1997), pp. 16-8.

²¹⁰ B. Klandermans (1994), pp. 187-8.

²¹¹ D.A. Snow i R.D. Benford (1988).

construeixen així el sentit i l'orientació de la seva acció elaborant un marc d'interpretació de la situació que té dues funcions fonamentals: per una banda, explicita públicament un o varis problemes socials, una sèrie d'objectius per a desbloquejar-los i, en el marc del moviment, disciplina el comportament dels seus membres per tal d'assolir els objectius declarats; per l'altra, combat la definició de la situació promoguda pels seus oponents, raó per la qual les interrelacions entre els moviments socials i els seus opositors generen processos competitius en què es dirimeix per un o altre marc d'interpretació.²¹²

Un clar indicador de les disputes entre marcs es dona en l'àmbit dels mitjans de comunicació. Aquí pren relleu la conflictiva relació entre l'agenda política, l'agenda mediàtica mateixa i la capacitat dels moviments socials per generar un grau suficient de conflicte com per captar l'atenció de la premsa. Víctor Sampedro mostra que no hi ha un accés igualitari als mèdia: la tendència és a que l'agenda política

²¹² M.N. Zald (1999), p. 370. Al "combat" per la interpretació de la situació se li ha de sumar el fet habitual que els moviments es veuen impel·lits a contrarestar la retòrica reactiva dels oponents contra els canvis que promouen. Albert O. Hirschman (1994) identifica tres menes d'arguments reactius: el del *risc* quan es fa referència a la idea segons la qual cada vegada que s'intenta canviar quelcom és a compte de perdre allò que ja es té; el de la *futilitat* que afirma la impossibilitat del canvi, raó per la qual tota acció en aquest sentit resulta ser, en el millor dels casos, una pèrdua de temps; el dels *efectes perversos*, o la idea que qualsevol actuació que pretengui canviar quelcom de fet empitjorarà l'estat de coses, o dit en altres paraules, que les conseqüències no intencionades negatives de tota acció orientada al canvi sempre superen els efectes positius desitjats. Per contrarestar aquesta retòrica reactiva, els activistes usen una de proactiva en favor del canvi que es refereix a la necessitat o urgència del mateix, d'acord amb la idea que la no intervenció conté conseqüències pitjors que la intervenció.

conformi l'establerta pels mitjans de comunicació.²¹³ Així, les autoritats polítiques disposen d'un major marge d'influència sobre l'agenda mediàtica que els moviments socials, influència que s'explica pels següents quatre factors: (a) l'habitual major atenció que els mitjans de comunicació ofereixen sobre les iniciatives de les autoritats polítiques;²¹⁴ (b) el control de la informació per part dels governs, que frena la publicitat de les possibles tensions internes que podrien ser aprofitades pels oponents; (c) la capacitat de gestionar l'estructura d'oportunitats polítiques, fet que a la vegada condiciona les possibilitats de protesta dels moviments així com la participació d'altres actors polítics en el procés governamental; (d) la capacitat d'establir consensos o acords que llimen les discrepàncies polítiques entre el govern i l'oposició i, en conseqüència, limiten tant el debat recollit pels mitjans de comunicació com el marge de maniobra dels protestataris pel que fa a la configuració d'una política d'aliances. Per la seva banda, els moviments bàsicament operen amb el recurs de la protesta com a mètode de generació de notícies. Perquè això sigui factible els moviments han de desenrotllar estratègies que contrarestin la seva a priori marginació de les agendes mediàtiques, així com plantejar demandes concretes que afectin a amplis sectors socials. Si els

²¹³ Sobre la qüestió de la relació dels mitjans de comunicació amb els processos de mobilització segueixo fil per randa a V. Sampedro (1997b), pp. 290-1. En la sociologia dels moviments socials, qui tracta profusament aquesta relació és W. Gamson (1995), (1998).

²¹⁴ Pel que fa a les condicions estructurals que expliquen l'adequació dels mitjans de comunicació a les agendes polítiques oficials, sigui per les constriccions de la propietat i/o els propis requisits organitzatius dels mitjans de comunicació, continua essent útil la lectura de N. Chomsky i E.S. Herman (1995), pp. 21-80.

moviments aconseguen l'accés als mitjans de comunicació llavors estaran en disponibilitat d'assolir tres objectius: (a) donar publicitat als activistes, conferint d'aquesta manera major rellevància a les demandes formulades; (b) limitar en part la imposició de sancions derivades de la protesta, fent públicament evident la coacció a la qual es veu sotmesa el col·lectiu mobilitzat; (c) generar o profunditzar la disputa entre les elits, que disposen d'un major accés als mitjans de comunicació. Quan s'assoleixen aquests objectius, els mitjans serveixen en tant que plataformes des de les quals es debaten problemes socials. Llavors el moviment augmenta la seva capacitat d'introduir temes de disputa política competitiu respecte dels oferts per l'agenda oficial.

Ara bé, el desenvolupament per part dels moviments d'un marc d'interpretació de la situació depèn del fet que els seus membres considerin aquells elements propis de la cultura de la qual formen part i que els poden atorgar força a l'hora de fonamentar l'acció col·lectiva; perquè les injustícies percebudes de determinats segments d'una població no són desvinculables de les característiques definitòries de la cultura de referència. És en aquest sentit central estudiar les contradiccions culturals que poden conduir a la mobilització quan dos o més temes, culturalment definits i potencialment contradictoris, entren en un procés de contradicció manifesta donat un determinat desenvolupament dels esdeveniments, o perquè els integrants dels moviments perceben una clara discrepància entre les justificacions politico-normatives establertes i les conductes reals dels actors

socials.²¹⁵ El moviment nord-americà pels drets civils emergeix sobre la base de l'objectiu d'abolir la segregació racial. En l'àmbit polític-normatiu nord-americà es dona una contradicció manifesta entre el racisme i la democràcia. A més, des de la Segona Guerra Mundial els EUA juguen un paper destacat en la justificació del desmantellament colonial. En aquestes condicions, el moviment nord-americà pels drets civils pot utilitzar, amb contundent fonamentació, el bagatge cultural democràtic dels nord-americans a favor del desmantellament de la segregació racial. La idea clau és que tant l'esclat com l'acceleració del conflicte provoca que les incongruències normatives esmentades no puguin ser gestionades indefinidament pel sistema d'autoritat política, havent de ser en algun moment desblocades.

En aquesta mateixa línia de contextualització cultural dels moviments socials també resulta cabdal comprovar com el discurs justificador del procés de mobilització connecta amb definicions de la situació anteriors que serveixen de justificació per a accions posteriors. Aquesta connexió és més fàcil de produir si es disposa de "marcs dominants" (*master frames*) de protesta que legitimin l'acció col·lectiva. Un marc dominant és l'eina d'interpretació mitjançant la qual els diversos actors col·lectius associats a diferents moviments defineixen els seus propòsits i inspiren la seva acció.²¹⁶ El moviment nord-americà pels drets civils fou el punt de partida per a moviments

²¹⁵ M.N. Zald (1999), p. 379.

²¹⁶ Sobre el concepte són molts esclaridores les lectures de D.A. Snow i R.D. Benford (1992), i D. McAdam (1995).

posteriors que imitaren les seves argumentacions i orientacions pràctiques, tant a un nivell estratègic com tàctic. Aquest és el cas dels moviments feminista i homosexual del darrer terç del segle XX, o bona part dels moviments contraris a la guerra del Vietnam. Prenent de referència el marc dominant dels drets civils, tots aquests grups es definiren a ells mateixos en tant que víctimes de la discriminació i, per aquest motiu, mereixedors tant de majors drets com de protecció legal.

Noti's que els models de la mobilització de recursos i el procés polític utilitzen els conceptes d'alliberament cognitiu i el de marc d'alineació o, més en general, el de marcs d'acció col·lectiva, seguint sempre una orientació estratègica. El procés d'emmarcament es troba culturalment codificat, però en cap cas suposa una reproducció automàtica de textos culturals: els integrants dels moviments socials s'apropien dels símbols heretats de manera conscient i selectiva.²¹⁷ La injustícia d'una situació és argumentativament elaborada pels membres del moviment, però no de manera endògena, sinó en estreta interacció amb els actors opositors a la dinàmica de mobilització, el públic en general i les autoritats polítiques. Aquí, la idea de base és que els moviments no constitueixen fins en si mateixos: es formen i passen a l'acció prenent assolir els objectius que declaren, i consideren les impressions que provoquen tant al públic com als seus oponents, és a dir, la manera com influencien el seu entorn. D'aquí que els objectius que proclamen, el discurs que els justifica i els mètodes que empren

²¹⁷ S. Tarrow (1992), (1997), p. 216.

hagin de tenir cura del context cultural en què es troben. Llavors utilitzen idees-força extensament compartides en tant que “eines de combat” que facilitin la comprensió popular tant de les demandes formulades com de les accions empreses.²¹⁸ És en aquest sentit que pot dir-se que segueixen una orientació dramàtica.²¹⁹ McAdam (1999) ens proporciona un exemple clarificador. Repassant el que anomena com les funcions cognitives de la *Southern Christian Leadership Conference* (SCLC) de Martin Luther King, arriba a la conclusió que la planificació de les campanyes que aquesta organització desenvolupà s’entenen des del prisma de la dramàtica. Les accions empreses eren curoses en la seva escenificació. Per una banda, King i els seus seguidors oferien un marc d’interpretació clarament entenedor per al públic nord-americà, barrejant temes d’orientació cristiana amb la teoria democràtica convencional més la filosofia de la no violència. Per l’altra, les seves accions eren il·lustratives dels objectius declarats pel moviment: estaven destinades a mostrar una realitat contradictòria amb el discurs hegemònic de la democràcia nord-americana. El cas de la campanya de 1963 a Birmingham (Alabama) contra la segregació racial constituïria, des d’aquesta perspectiva, un clar exemple d’acció dramàtica. La SCLC seleccionà aquesta ciutat per executar les

²¹⁸ A. Swidler (1986).

²¹⁹ En l’acció dramàtica els participants en una interacció constitueixen els uns per als altres un públic davant el qual es posen a si mateixos en escena. La idea d’escenificar implica pensar la pròpia acció en un sentit teleològic, quan inclou el control de les impressions que un individu o grup pretén desencadenar a aquells que són objecte de la seva representació, o estratègic, si l’actor considera els espectadors no com a públic, sinó en tant que oponents. Vegeu E. Goffman (1997) i J. Habermas (1999), vol. 1, pp. 131, 135.

seves accions reivindicatives sabent que l'encarregat de les forces d'ordre públic era un racista convençut que previsiblement respondria violentament a les reivindicacions, com així succeí. La intenció de la SCLC fou provocar la intensificació del conflicte fins al punt que aquest es mostrés ben clarament davant l'opinió pública i requerís d'un desbloqueig polític favorable al moviment. La campanya de Birmingham assolí els seus objectius: la cobertura que els mitjans de comunicació exerciren sobre els successos generà un increment notable de l'adhesió popular a les demandes del moviment en favor dels drets civils i, en conseqüència, una major pressió sobre el govern federal perquè intervingués en el conflicte. En cap cas, però, de King o d'alguns dels seus col·laboradors es declarà que l'elecció de la ciutat escenari de les manifestacions fos deguda a la certesa que el conflicte s'aguditzaria, previsiblement en benefici del moviment. Les manifestacions públiques de King i els seus col·legues sempre argumentaren en favor d'un dret genèric a manifestar-se.

Les nocions de marc d'alineació i alliberament cognitiu remarquen una qüestió fonamental per a la sociologia: que, en certs casos, davant una tria, l'actor social pot fer, no allò que prefereixi, sinó allò que el costum, els valors interioritzats i/o els diversos condicionaments contextuais li permetin fer. L'endogeneïtzació de les preferències, que consisteix en tractar els objectius i les preferències dels actors en tant que variables que depenen en part tant del context com de la posició dels actors en aquest, és una de les característiques fonamentals de la

tradició sociològica.²²⁰ D'acord amb l'orientació dramàtica en l'àmbit de la sociologia dels moviments socials, però, els valors interioritzats i/o els condicionaments contextuais constitueixen un punt de partida per a l'acció més que la simple cotilla d'aquesta. Com, si no, determinats moviments podrien transcendir les regles del joc vigents per intentar modificar-les o establir-ne unes altres? La idea de síntesi que qualifica l'aposta teòrica dels processos emmarcadors és que la cultura és una eina efectiva a partir de la qual els moviments poden assolir els seus fins instrumentals.²²¹

5. RECAPITULACIÓ

La teoria olsoniana de la tria racional mostra un conflicte persistent entre els interessos particulars a cada individu i els comuns a una col·lectivitat, de tal manera que poden existir situacions en què els membres d'un grup tinguin tant la capacitat com el desig de realitzar un objectiu col·lectiu però, no obstant, es mantinguin inactius. També afirma el problema d'aquells que efectivament estan organitzats per intentar neutralitzar al màxim els "aprofitats". En conseqüència, per afavorir processos d'acció col·lectiva primer s'ha de resoldre un problema organitzatiu: la manera d'implicar la major proporció possible d'individus racionals (egoistes) en una activitat sostinguda,

²²⁰ Vegeu R. Boudon (1981) i S. Giner (1997).

²²¹ G. Fine (1995), p. 141.

sobre la base d'assolir un determinat bé públic. Aquí radica l'interès sociològic d'aquesta teoria així com el llegat que pren el paradigma estratègic. Aquest parteix de la idea que el conflicte social és una característica constitutiva de les societats contemporànies. Es fixa llavors l'atenció analítica en les organitzacions que actuen de motor de les mobilitzacions; és a dir, que "gestionen" racionalment el potencial de conflicte societatari aplegant recursos per impulsar l'acció col·lectiva. Els processos de mobilització són contextualitzats per estudiar de quina manera responen i es relacionen amb el sistema d'autoritat política de referència. En particular, pren importància el balanç de l'acció empresa pels moviments en termes d'impacte sobre els centres políticament decisoris.

La noció de processos emmarcadors se centra en l'estudi de l'articulació discursiva de la protesta seguint una orientació estratègica. Des d'aquesta perspectiva, els moviments socials poden ser considerats en tant que mitjans a partir dels quals els activistes escometen la tasca fonamental d'interpretar la situació a la qual responen a la vegada que, d'acord amb aquesta interpretació, intenten constituir-se en una referència pública pel que fa a la definició del problema que tracten. La seva tasca, però, no s'esgota aquí: la finalitat última dels moviments és assolir els objectius que declaren pretendre. D'aquí que programin el procés de mobilització de forma conseqüent: considerant les possibilitats de generar les situacions i d'assolir els suports que els facilitin la consecució de tals objectius.

6. AVALUACIÓ

6.1. Crítica de la lògica de l'acció col·lectiva olsoniana: de la conducta teleològica a l'estratègica

En principi, els moviments socials no són fenòmens que la teoria olsoniana es proposi explicar. Hem vist com Olson fixa l'atenció en el comportament d'individus racionals en relació a organitzacions de gran envergadura que persegueixen objectius fonamentalment econòmics. Dit sintèticament, la relació dels individus amb aquestes organitzacions és inequívocament instrumental: en formaran part en la mesura que els proporcionin els béns públics desitjats, al mateix temps que, via incentius selectius, es vegin obligats o premiats per col·laborar en la dinàmica organitzacional destinada a assolir-los. Fins aquí res a objectar. El problema rau en la tendència d'estendre la teoria olsoniana a grups que no persegueixen objectius econòmics, sinó que es defineixen per estar valorativament orientats (en paraules d'Olson, els de caire filantròpic, comunal o religiós).

Vull destacar que és Olson mateix qui, malgrat avisi que la teoria dista de ser satisfactòria per a l'estudi d'aquesta mena grups²²², manté una posició ambigua en aquest punt. Algunes de les seves anotacions desprenen pretensions de generalitat teòrica: l'autor considera en

²²² M. Olson (1976), p. 6, nota a peu de pàgina.

potència tots aquells casos en què actuen individus racionals interessats en la consecució d'un bé públic, sigui en interès propi o bé degut a una preocupació altruista envers d'altres. Així, un individu racional altruista seria aquell interessat en el proveïment d'un bé per al gaudi del grup, inclòs ell mateix; o aquell altre que gaudeix de satisfacció en actuar segons el compromís d'aconseguir un bé per a d'altres, independentment dels costos que hagi d'assumir en l'acció.²²³ Aquesta mena de comportament "desinteressat" treu a cap aquell "militant moral" que dóna suport a una organització d'acció col·lectiva sense que com a contrapartida obtingui cap mena de benefici, més enllà de la pròpia satisfacció moral; o aquell altre que persisteix en mantenir la seva lleialtat, sigui crítica o acrítica, a una organització fins quan

²²³ Diu M. Olson [(1986), pp. 35-6, nota a peu de pàgina]: "(...) Suposem que un individu estigui disposat a sacrificar part del seu temps lliure o d'un altre consum personal amb el propòsit d'obtenir certa quantitat d'un bé col·lectiu, donada una preocupació altruista perquè d'altres obtinguin l'esmentat bé col·lectiu. En altres paraules, l'ordre de preferència de l'individu considera el bé col·lectiu del qual gaudeixen els altres, així com el seu propi consum personal. Aquesta hipòtesi altruista no implica irracionalitat ni cap tendència que impliqui l'adopció d'opcions que resultin incoherents amb la màxima satisfacció dels valors o preferències de l'individu. L'altruisme tampoc posa en qüestió les taxes marginals de substitució - normalment decreixents- entre un parell qualsevol de béns o objectius. A mesura que s'aconsegueix un major percentatge d'un determinat bé o objectiu (egoïsta o altruista), en igualtat de circumstàncies disminuirà el grau en què es renunciï a d'altres béns o objectius (egoïstes o altruistes) per assolir més quantitat d'aquell bé o objectiu. (...) Un individu altruista i racional com el que hem descrit no efectuarà cap contribució voluntària important a fi d'assolir un bé col·lectiu per a un grup nombros. (...) Formulem ara el supòsit concret segons el qual l'altruista no obté satisfacció del fet que els altres aconseguixin millors resultats observables, sinó dels sacrificis que ell realitzi en benefici dels altres. Fonamentant-nos en aquest supòsit, podem garantir un subministrament voluntari de béns col·lectius, inclòs en els grups més nombrosos. En aquests casos, cada dòlar de consum personal que se sacrifica pot comportar una significativa contrapartida en satisfacció moral, i perd tota rellevància el fet que els sacrificis personals considerables comportin un canvi escàs o imperceptible en el nivell de bé públic assolit."

aquesta reiteradament demostra ser incapaç d'assolir els objectius marcats.²²⁴ Ara bé, Olson ha rebut crítiques de la mena d'individu racional altruista que presenta, perquè des de la perspectiva de la tria racional que empra actua altruísticament aquell qui de fet resulta ser un egoista, és a dir, que trobaria una satisfacció subjectiva dedicant el seu temps i diners a una bona causa, o per simple voluntat de figurar per tal de rebre honor social, o perquè el marc institucional en què actua és un grup petit o un de gran federat en què no té altre remei que col·laborar, sigui per evitar l'ostracisme dels coparticipants o per guanyar-se el seu reconeixement.²²⁵ La crítica assenyala que fer passar l'altruista per un egoista és encadenar l'altruisme a una explicació econòmica que no resol el problema amb què topa Olson: l'existència d'individus la conducta dels quals resulta ser diametralment oposada a la que caldria esperar d'un racional egoista.²²⁶

²²⁴ Una coneguda teoria de la lleialtat la proporciona Albert O. Hirschman (1977), pp. 79-104. Hirschman (*Ibid.*, p. 82) fa notar que el comportament lleial en relació a un organisme resulta ser més funcional quan més irracional sembla, quan significa una forta adhesió a l'organisme al qual l'individu es troba vinculat. Casos així són els que es donen en els clubs, les organitzacions polítiques o els equips de futbol.

²²⁵ Sobre l'especificitat dels grups petits i dels grans federats aneu a M. Olson (1975), pp. 53-65.

²²⁶ Sobre la crítica vegeu E. Neveu (2002), p. 95. Sigui dit de passada, el caràcter estratègicament crucial de la figura de l'aprofitat en la teoria d'Olson no només presenta dificultats front la conducta altruista. F. Aguiar [(1991), p. 9] fa notar una debilitat més: la incapacitat de la teoria per explicar com sorgeix el grup, és a dir, com supera en primera instància el problema de l'aprofitat. Els incentius selectius són posteriors a l'existència del grup, raó per la qual poden explicar perquè perdura, però no com s'origina.

En qualsevol cas, la qüestió que aquí ens interessa retenir és que en el camp de l'altruisme prenen relleu grups organitzats que pretenen assolir objectius que expressen valors o causes políticament substantives. Bona part dels moviments socials i de les organitzacions que els són afins comparteixen aquestes característiques. D'aquí que l'ambigüitat de la teoria olsoniana respecte de la racionalitat egoïsta o no dels participants en l'acció col·lectiva facilités que determinada sociologia dels moviments socials la prenguéssim com a referència. Aquesta afinitat queda pal·lesa en el primer període del model de la mobilització de recursos, quan de manera més decidida s'inspirà en la lògica de l'acció col·lectiva olsoniana desconsiderant en ocasions les limitacions que el propi autor definia per a la teoria. Val la pena aturar-nos un moment en aquest punt.

Efectivament, des de finals dels anys seixanta fins ben entrada la dècada dels vuitanta del segle XX els treballs que seguien aquest model acostumaven a prendre com a unitats d'anàlisi organitzacions d'acció col·lectiva específiques (o OMS, en el seu llenguatge) més que moviments socials; o a tractar indistintament tant moviments de molt baix nivell de conflictivitat com d'altres caracteritzats per expressar demandes polítiques altament disruptives respecte de l'ordre social, quan la distinció entre els uns i els altres és analíticament rellevant.²²⁷ Ben encertadament, alguns treballs han indicat les diferències tipològiques entre els "moviments de consens" (*consensus movements*)

²²⁷ Vegeu la compilació de treballs de M.N. Zald i J.D. McCarthy (1987).

i els “moviments de conflicte” (*conflict movements*)²²⁸. Els primers es caracteritzarien per gaudir d'un ampli suport tant de les institucions com de la majoria de la població, així com pel fet d'haver d'afrontar una molt pobra o nul·la oposició a la seva activitat. L'adhesió general als seus propòsits els facilitaria l'accés a gran quantitat de recursos, començant pels que poguessin proporcionar les autoritats públiques, raó per la qual en aquesta mena de moviments la capacitat militant constituiria un recurs de segon ordre. Un exemple de moviment de consens és el promogut per l'associació nord-americana *Mothers Against Drunk Driving* (MADD) que incentiva una legislació més contundent contra els conductors sota els efectes de l'alcohol.²²⁹ Dificilment podrien trobar-se persones o organitzacions favorables a una “conducció etílica”; les discrepàncies respecte de les MADD vindrien donades per la forma concreta de penalització sobre els conductors beguts, és a dir, no hi haurien discrepàncies de principi entre l'agent mobilitzador i els organismes objecte de la mobilització.

Els moviments de conflicte, en canvi, serien aquells la pretensió fonamental dels quals radica en canviar les estructures socials, raó per la qual patirien una major oposició per part d'altres actors polítics, siguin aquests els components del sistema d'autoritat política i/o els contramoviments. En tals condicions, el principal recurs de

²²⁸ Em refereixo a treballs com els de M. Schwartz i S. Paul (1992), o J.D. McCarthy i M. Wolfson (1992). Un treball previ que destaca les diferències entre l'activisme de baix risc (*low-risk activism*) respecte del de risc elevat (*high-risk activism*) és el de D. McAdam (1986).

²²⁹ Aneu a l'article de J.D. McCarthy (1994).

mobilització rau en la pròpia capacitat militant. Els *squatters*, per exemple, per tal de garantir la continuïtat del conflicte que presenten bàsicament compten amb la intensitat del combat que siguin capaços de sostenir en relació als seus oponents. A més, en els moviments de conflicte al cost de passar a l'acció (la despesa en temps, diner i energia personal) se li ha de sumar el factor risc: els perills anticipats (siguin legals, socials, psíquics, financers, o d'altres) de sumar-se a una activitat disruptiva.²³⁰ La campanya nord-americana *Freedom Summer* de 1964, per la qual estudiants blancs varen anar a un Mississipi hegemònicament racista per donar un cop de mà a la campanya d'inscripció d'afro-americans al cens electoral, dóna compte d'aquesta mena d'activisme de risc.

En síntesi, pel que aquí ens interessa la distinció dels moviments de consens respecte dels de conflicte és analíticament rellevant perquè els primers tendeixen a adoptar tant les formes com els mètodes d'acció propis dels grups de pressió (que, com ja s'ha dit, constitueixen un legítim objecte d'interès per a la teoria de l'acció col·lectiva olsoniana), fins al punt que en ocasions resulta difícil destriar-los d'aquests darrers, mentre que els moviments de conflicte tenen la dificultat de mantenir la capacitat militant necessària per sostenir i fer perdurar les mobilitzacions.

²³⁰ D. McAdam (1986), p. 67.

Tenint en compte aquestes precisions, actualment existeix un consens prou consistent sobre el perquè de la inadequació dels plantejaments d'Olson a l'estudi dels moviments socials. Dues són les raons que s'ofereixen per explicitar aquesta inadequació. Una afecta a la noció d'acció col·lectiva en general: se sosté que el treball d'Olson és força incapaç de captar el caràcter dinàmic i estratègic de la interacció entre grups; l'altra afirma que els moviments socials disposen d'un format institucional diferent al de les organitzacions grans que persegueixen objectius econòmics, raó per la qual duen a terme una lògica d'actuació igualment diferent. Veurem més clarament el fonament teòric d'aquestes raons si seguim les aportacions al respecte de Charles Tilly i Sidney Tarrow.

Tilly comença discutint els models de la teoria de l'elecció racional que segueixen una racionalitat teleològica en condicions paramètriques: defensa que són incapaços d'explicar la dinàmica dels moviments socials. Un actor racional que regeix les seves eleccions suposant condicions contextuais paramètriques és aquell que considera que el context està format per objectes la situació dels quals és perfectament previsible, i per d'altres actors amb una conducta no diferent a la pròpia. Dit sintèticament: l'actor és considerat una variable mentre que els altres són tractats com a constants. Com bé diu Tilly, en aquest context les eleccions que efectui un individu o grup estaran en funció de

“(1) els costos dels diferents cursos d’acció; (2) els beneficis d’aquests possibles cursos d’acció, i (3) la capacitat de l’actor per suportar els costos d’accions alternatives.

Raó per la qual s’explica la participació en un moviment social com

(...) el producte d’una elecció individual entre possibles cursos d’acció el relatiu atractiu dels quals depèn d’un múltiple: (beneficis estimats - costos estimats) x (capacitat d’actuar).²³¹

A parer de Tilly aquí és on comencen els problemes, perquè les eleccions que l’actor pugui efectuar no són independents de les que altres actors puguin realitzar, ni entre els participants d’un moviment ni entre aquest com a conjunt coherent respecte del context en què s’inclou. En aquestes condicions la racionalitat paramètrica és desplaçada per una d’estratègica. Conceptualment, aquesta darrera respon a un axioma de simetria: l’actor actua en un entorn compost per d’altres actors, essent les eleccions de cadascú interdependents. Cada actor necessita anticipar les decisions dels altres abans de prendre la seva pròpia, sabent que els altres es manegen de la mateixa manera.²³² El model de la racionalitat estratègica s’acomoda molt millor a la dinàmica de l’acció col·lectiva real, inclosa la dels moviments socials, perquè actuar en nom d’objectius que prenen de

²³¹ Ch. Tilly (1991), p. 48.

²³² J. Elster, citat a J.E. Rodríguez (1992), p. 292. L’enfocament estratègic de la conducta humana ha quedat formalitzat per la teoria dels jocs. Sobre la mateixa és recomanable la lectura de R. Axelrod (1986).

referència l'ordre social, o que l'afecten en algun grau, necessàriament condueix al disseny d'una estratègia d'actuació en relació al context que la delimita. Des d'una perspectiva política, doncs, per estratègia s'entén la planificació general de la conducta d'un actor social en un conflicte fonamentada en una avaluació del context, incloent tant a terceres parts com a aliats potencials, que emfasitza especialment els factors de força i debilitat del principal oponent. La conducta estratègica aplega els mitjans necessaris per poder ser efectivament desplegada, essent l'organització o el conjunt d'organitzacions l'instrument imprescindible per conjugar els mitjans amb les finalitats. També ho és, però, la capacitat tàctica, és a dir, la conducta conflictiva fonamentada en l'avaluació tant dels recursos disponibles per ser mobilitzats com dels costos i beneficis de diverses formes d'acció possibles en funció de la conjuntura.²³³ D'acord amb això, Tilly afirma que:

“(1) L'acció col·lectiva comporta costos. (2) Tots els grups contendents sospesen tals costos. (3) L'acció col·lectiva aporta beneficis, en la forma de béns col·lectius. (4) Els grups contendents contrasten els costos esperats amb els beneficis esperats. (5) Tant els costos com els beneficis són *incerts*, donat que (a) els grups contendents posseeixen una informació imperfecta sobre la *situació en el sistema polític*; (b) totes les parts contendents es troben relacionades en una interacció estratègica.”²³⁴

²³³ Per a la definició prec de referència un científic social, D. Rucht (1990), p. 161, i un activista notable, E. “Che” Guevara (1985), pp. 39, 43.

²³⁴ Ch. Tilly (1978), p. 99, la cursiva és meua.

El punt cinquè és especialment important per dos motius. Primer, perquè situa l'acció en relació al marc estructural en què es desenvolupa. Ja he assenyalat en el capítol anterior que de les disposicions estructurals es deriven sistemes de dominació que, en el cas de l'acció col·lectiva contenciosa, primen o tendeixen a blocar els grups en litigi en funció de la seva posició relativa en l'estructura. Segon, perquè els actors generalment no disposen d'una informació exhaustiva de la situació sobre la qual intervenen. Llavors, la interacció estratègica opera en condicions de relativa incertesa: les accions dutes a terme segons determinats propòsits i els resultats que generen guarden una relació més fosca que diàfana.²³⁵ El tema no és baldí perquè en el camp de l'acció col·lectiva la incertesa constitueix una constant: es defineix per la característica que les contribucions individuals tenen beneficis difusos però costos força més precisos. Aquesta és una de les raons que expliquen l'abstenció individual a cooperar quan en principi caldria fer-ho.²³⁶ El fet és que quan un grup pretén impactar sobre el sistema d'autoritat política o d'altres institucions amb l'objectiu d'aconseguir la satisfacció d'una determinada demanda es troba amb que la voluntat d'assolir-la no implica el resultat automàtic d'obtenir-la, per molt que es dissenyin curosament estratègies i que s'apleguin mitjans per implementar-les,

²³⁵ D. Knoke (1990), p. 28.

²³⁶ J. Elster (1991), pp. 220-1.

perquè en aquest escenari altres actors actuen contrarestant o afavorint les línies d'acció pròpies.

D'aquest conjunt de consideracions pren relleu la hipòtesi que quan es donen interaccions estratègiques determinades per relacions de poder desiguals, el grup en litigi a priori més feble necessita reforçar el compromís entre els seus membres sobre la necessitat d'intervenir per tal d'afavorir els canvis desitjats, més que articular mecanismes institucionals que premiïn el participant o castiguin el no participant.²³⁷ El grup contendent més dèbil en les confrontacions polítiques derivades de processos de mobilització són els moviments socials. Fixem-nos en aquells caracteritzats pel seu contingut disruptiu: quan endeguen campanyes prima la incertesa de la reacció dels oponents front els mobilitzats, incertesa que s'aguditza donada la imprevisibilitat de l'escalada del conflicte. En tals condicions l'inici de l'acció solament esdevé possible si els membres del grup garanteixen un compromís mutu tant en relació als objectius declarats com respecte dels mètodes emprats que caracteritzen la dinàmica de la protesta. Una vegada encetada l'acció, i si el moviment resisteix la rèplica dels oponents, llavors la polarització resultant entre els contendents presenta l'efecte de reforçar la cohesió interna del grup mobilitzat fins al punt que s'aguditza el compromís de la participació en l'acció col·lectiva.²³⁸

²³⁷ E.L. Hirsch (1990), D. Knoke (1988).

²³⁸ El tractament de la vessant integradora del conflicte es troba a L.A. Coser (1961).

Prenguem atenció sobre el cas dels insubmisos. El 20 de febrer de 1989 57 joves de l'Estat espanyol es declaren insubmisos tant al servei militar com a la prestació social substitutòria (PSS) presentant-se com a tals davant dels jutges militars. La presentació gaudeix d'un ampli seguiment per part de la premsa, ja que en dates prèvies a l'acció el moviment havia estat preparant públicament la confrontació. A l'abril del mateix any es presenten a l'Àrea de Joventut i Esports de l'Ajuntament de Barcelona els dos primers insubmisos a la PSS. Amb ells, unes setanta persones en atur i titulades en camps professionals de l'àmbit social reclamen ocupar els llocs de treball destinats als objectors. Aquestes dues accions constitueixen l'inici d'una estratègia de desobediència civil destinada a pressionar el govern espanyol a fi que derogui les lleis que mantenen la conscripció. El seu resultat immediat en quant a la repressió esperada per part de les autoritats fou més tènue que l'estimada en principi: dels primers 57 objectors presentats davant dels jutges militars es decretà presó per a 5 insubmisos bascos i pocs dies més tard, a Barcelona, uns altres 4 de catalans també foren empresonats. Abans de dues setmanes, però, els objectors presos foren posats en llibertat donada la intensa campanya de solidaritat generada al seu voltant.

A partir de les accions esmentades el moviment antimilitarista aconsegueix generar un escenari de conflicte i sostenir-lo: aproximadament cada dos mesos s'aniran succeint presentacions de noves tongades d'insubmisos. No obstant, el fet de sostenir una relació de tensió amb els oponents constitueix una tasca difícil. Per captar nous

activistes els mobilitzats no poden solament oferir determinació a l'hora d'actuar, sinó que resulta necessari establir un clima de confiança sobre la idoneïtat de la mobilització. Tot un conjunt d'activitats seran llavors destinades a assolir cotes de participació elevada en les campanyes, o a efectuar accions d'alt contingut dramàtic que aconseguixin generar notícia. La Plataforma d'Objectors i Objectores per la Insubmissió, en tant que òrgan de coordinació de l'estratègia de desobediència civil, encapçalà la difusió d'un Manifest contra el servei militar que aglutinà gran quantitat d'organitzacions, institucions polítiques i persones a títol individual (d'entre les quals destacaven intel·lectuals, professionals, artistes, polítics). La difusió d'aquest manifest es dugué a terme entre l'octubre de 1989 i el febrer de 1990, i acabà amb un concert de suport a la insubmissió celebrat al Palau Municipal d'Esports de Barcelona, el 9 de febrer de 1990, concert que aglutinà unes 9.000 persones a més d'una gran quantitat d'adhesions d'entitats²³⁹. Aquesta mena d'esdeveniments són

²³⁹ El manifest diu: "Atès que la llibertat és un anhel i un dret fonamental de l'ésser humà, el compromís dels qui lluiten pel seu assoliment, rebutjant l'autoritarisme irracional de l'exèrcit, és també el nostre: és del tot coherent amb aquest anhel.

Atès que el servei militar és un atemptat contra les llibertats individuals i col·lectives, ens mostrem contraris i contràries al manteniment del mecanisme de conscripció (dret que s'atribueix l'Estat en disposar arbitràriament de la vida dels ciutadans). I encara més en la mesura que el seu manteniment implica que es posi en perill la vida, la integritat física i el benestar dels joves afectats, per tal com les raons defensables al·legades per mantenir-la són absolutament qüestionables i anacròniques.

Constatem que la LOC (Llei d'Objecció de Consciència) i la PSS (Prestació Social Substitutòria) que se'n deriva estan del tot encaminades a fer possible el manteniment de la mili, fiscalitzant i penalitzant l'objecció per dificultar-ne el creixement. Entenem doncs solidària i legítima la posició de rebuig dels qui es

importants perquè mostren l'eficàcia del moviment; d'aquests s'espera rebre suport cívico-polític als objectius dels objectors insubmisos, alhora que d'altres joves acabin assumint l'estratègia d'insubmissió com la més eficaç de cara a l'abolició de la conscripció.

Fins aquí tenim que l'acció col·lectiva contenciosa, inclosa la dels moviments socials: (a) es condueix racionalment en interaccions estratègiques; (b) la incertesa sobre les situacions generada per aquesta mena d'actuacions és una constant; (c) els grups en litigi guarden entre ells una correlació de forces que no és desvinculable de la posició relativa de cadascun en l'estructura social; (d) en funció de les condicions (a), (b) i (c) el grup més feble participant en la confrontació emfasitzarà el recurs del compromís militant com a motor de l'acció. Ara abordaré la segona raó crítica amb la suposada possibilitat d'universalització de la teoria olsoniana: la que posa de relleu la especificitat del format institucional de moviment social. Seguiré en aquest punt a Tarrow. L'autor comença per caracteritzar les organitzacions d'Olson sobre la base de tres trets fonamentals:

“La primera és que en les associacions econòmiques la mesura de l'èxit és la utilitat marginal, clarament definida i generalment compresa.

En segon lloc, per a aquestes organitzacions resulta crucial quina

neguen a col·laborar-hi, fent ús de la seva llibertat i exercint la seva responsabilitat cívica.

Demaneu, per tant, que la seva actitud no sigui castigada ni reprimida, i que s'iniciï el camí envers la separació de la conscripció, ja que és atemptatòria contra els drets fonamentals de l'ésser humà.” (Pot consultar-se el Manifest i l'extensa llista d'adhesions al diari *Avui* del 25 d'octubre de 1989).

proporció del grup participa en l'acció col·lectiva, ja que si els seus líders no reben el suport d'un nombre suficient de membres, els seus oponents es troben mancats de motius per prendre'ls seriosament. Finalment, aquestes associacions estan organitzades de manera transparent i compten amb líders fàcilment identificables que intenten mobilitzar membres formalment associats en una acció col·lectiva en torn a una sèrie finita d'objectius.»²⁴⁰

Tarrow afirma que cap d'aquests criteris és aplicable als moviments socials.²⁴¹ Pels següents motius fonamentals: (a) un és de caràcter motivacional, expressat en la mena d'objectius que es persegueixen; (b) l'altre fa referència a les característiques estructurals del fenomen, és a dir, a la forma que pren l'organització de l'acció col·lectiva. Vegem-los:

(a) El compromís d'actuar en el marc d'un moviment segueix una heterogeneïtat de motivacions, d'entre les quals destaquen els preceptes morals, no reduïble al criteri de la utilitat marginal propi de les tesis olsonianes.²⁴² Això és evident en aquells moviments que

²⁴⁰ S. Tarrow (1997), p. 44. Per a una puntualització similar vegeu també M. Marx (1992), p. 155, J. Casquette (1998), p. 162, nota a peu de pàgina, i S. Aguilar (2001b).

²⁴¹ S. Tarrow (1997), pp. 44-7.

²⁴² S. Tarrow (*Ibid.*, pp. 44-5) parla concretament de motivacions que van "(...) des del desig d'obtenir avantatges personals a la solidaritat de grup, el compromís per principis amb una causa o el desig de formar part d'un col·lectiu." Per la seva banda, D. Knoke [(1990), p. 43] fa extensiva aquesta diversitat motivacional a totes les organitzacions d'acció col·lectiva, no només als moviments socials. Parla de tres motivacions fonamentals: la derivada de l'elecció racional que segueix criteris utilitaristes tant pel que fa a l'obtenció de béns públics com privats; la de l'afectivitat que proporcionen els lligams emocionals; la de la conformitat

persegueixen objectius polítics substantius. Aquesta heterogeneïtat de motivacions dificulta la coordinació de l'acció col·lectiva, però alhora facilita l'explotació de recursos no econòmics per implicar la gent en la mateixa com, per exemple, les apel·lacions a allò que és just. Prenguem atenció sobre el fet que els criteris de justícia sovint prenen de referència col·lectius que encara no existeixen, o es fonamenten sobre l'experiència prèvia d'altres. L'ètica social de llarg terme de l'ecologisme n'és una mostra: considera la situació de les generacions futures per tal d'ajustar polítiques mediambientals presents. L'ètica social ecologista mostra com el criteri de la utilitat marginal resulta absolutament inadequat per explicar el comportament de persones que defensen horitzons polític-normatius que ultrapassen el curt terme. Aquesta manera de procedir explica en bona part la conducta dels "militants morals". La injecció de recursos financers o militants en favor d'una causa que la seva presència suposa en processos de mobilització implica la disminució dels costos de l'acció col·lectiva per a aquells directament beneficiaris de la consecució dels objectius establerts pel moviment.²⁴³

La pregunta sobre les motivacions dels activistes remet a un punt cabdal: el de la socialització política que es dona en l'àmbit de les microestructures. Això topa amb un dels postulats bàsics de la teoria de la tria racional: la idea segons la qual les creences que informen les

normativa que expressa una conducta compromesa amb els valors socials que orienten la conducta.

²⁴³ E. Neveu (2002), p. 94.

preferències que donen peu a l'acció ja estan donades. Vegem-ho amb una mica més de deteniment.

Per a la sociologia dels moviments socials la formació social de les creences resulta ser un aspecte important de l'anàlisi. Ho hem vist amb la noció de processos emmarcadors: el discurs de la protesta política pren de referència el llegat discursiu d'experiències protestatàries anteriors, com també resulta evident que les disputes polítiques fixen la línia de confrontació considerant la història política del lloc on es produeixen. El moviment d'objectors per la insubmissió elabora les raons que justifiquen la decisió de l'objector de no incorporar-se a files sobre la base de l'existència ben tangible del sistema de lleves. Solament la pràctica de la conscripció ja podria justificar la posició crítica dels objectors al respecte: constitueix en si mateixa una interferència arbitrària en la vida dels joves.²⁴⁴ Les raons dels objectors insubmisos, però, no són "presentistes" sinó que guarden una relació de congruència amb anteriors experiències relacionades amb l'Exèrcit espanyol i el militarisme en general. Argumenten i justifiquen la seva posició treient a cap fets històrics tals com l'intervencionisme polític de l'exèrcit que, durant el segle XX, tingué quatre clars pics: la dictadura de Primo de Rivera durant la major part de la segona dècada del darrer segle, la Guerra Civil (1936-39) més la dictadura derivada de la victòria de les tropes franquistes (1939-1975), la intentona colpista de febrer de 1981 i l'aval entusiasta dels militars

²⁴⁴ J.A. Herrero-Brasas (1986), p. 101.

espanyols a l'entrada d'Espanya a l'OTAN el 1986. Tampoc és desvinculable dels posicionaments antimilitaristes la tradició republicana antiautoritària que fomenta la desconfiança envers un exèrcit de neta trajectòria reaccionària, ni, en zones com la catalana o la basca, dels nacionalismes perifèrics, que el tracten poc menys que com a una força d'ocupació.²⁴⁵

La concreció de la socialització política en nivells d'interacció social microestructurals l'ofereix fonamentalment Doug McAdam (1986). En el seu estudi sobre quina mena de participants nodriren la campanya *Freedom Summer*, trobà que la inmensa majoria presentava els següents trets: primer, eren persones profundament compromeses amb els objectius del moviment; segon, per regla general tenien una història activista i alhora estaven integrats en xarxes activistes; tercer, es trobaven relativament lliures de constriccions personals de caràcter social que poguessin incrementar el risc de la participació.²⁴⁶ La conclusió de McAdam és que el militant en mobilitzacions d'alt risc es configura combinant una dimensió motivacional amb una altra d'estructural.²⁴⁷ La idea és que malgrat que un individu presenti una

²⁴⁵ Els posicionaments ideològics del moviment d'objectors insumisos estan molt ben recollits a P. Ibarra (ed.) (1992). En J. Garcia i altres (1989) trobareu tota una bateria de justificacions favorables a la insumissió que es remonten a les revoltes contra les quintes del segle XIX. Sobre la dimensió "nacional" de la insumissió destaquen les dades que ofereix R. Ajangiz [(2000), p. 212] per a Euskadi, en què el suport de la població a la mateixa no baixa d'un setanta per cent.

²⁴⁶ Barreres que B. Klandermans i D. Oegema [(1987), p. 71] exemplifiquen amb les responsabilitats familiars o la necessitat de mantenir una feina.

²⁴⁷ D. McAdam (1993).

definició política precisa que el faci més propens a l'acció, sense factors estructurals que l'exposin efectivament a oportunitats de participació aquest podria romandre inactiu. Dues menes de microestructures vinculen el potencial de captació de militants amb l'activitat pròpia d'un moviment social: les xarxes interpersonals suficientment fortes o denses que poden facilitar la participació alhora que superar la incertesa de la mobilització (per exemple, si el cercle íntim d'amistats està constituït per activistes o aprova que un ho sigui); la relació del moviment amb d'altres organitzacions afins, en les quals el primer disposa d'un espai de captació de militància ja de per si motivada per la causa defensada així com relacionada amb altres participants, també membres de l'organització adherida al moviment, a través de lligams sòlids. És un fet evident que els moviments socials generalment mobilitzen mitjançant el suport d'organitzacions prèviament existents. Per exemple, per a la campanya *Freedom Summer* es mobilitzaren: 106 organitzacions religioses, com ara l'*Episcopal Society for Cultural or Racial Unity* o la *Young People's Fellowship*; 41 grups definits com a organitzacions de drets civils, essent les més significatives: *SNCC*, *CORE*, *SCLC*, *NAACP*; 16 organitzacions partidàries democràtico-progressistes, com ara *Heights Reform Democrats*, *Riverside Democratic Club*; 19 organitzacions d'esquerra radical, com la *Students for a Democratic Society*, la *War Resisters League* o la *Industrial Workers of the World*; 31 grups de professionals de l'educació, com l'*American Federation of Teachers* o

la *Glen Rock Teachers Organization*. En total surten aproximadament unes 213 organitzacions vinculades a la campanya.²⁴⁸

(b) L'estructura constitutiva dels moviments és suficientment específica com perquè no se'ls pugui aplicar la lògica olsoniana d'acció col·lectiva. Tres són els trets que la distingeixen. Primer, els moviments socials estan mancats d'una grandària establerta o d'una filiació concreta. Ja ha quedat prou clar que les organitzacions vinculades a un moviment social no defineixen els marges de l'organització de l'acció col·lectiva, encara que en siguin components crucials.²⁴⁹ Es podria arribar a comptar el conjunt de membres de les organitzacions participants d'un moviment social, però la contribució activista és perfectament possible que es produeixi fora de qualsevol marc organitzatiu. Segon, els moviments socials sovint es troben en plena formació quan apareixen en escena, van prenent forma i definint continguts programàtics a mesura que es desplega el conflicte. Per aquest motiu el seu potencial de mobilització és una variable crucial, ja que d'aquesta capacitat els moviments fonamenten tant la legitimitat de les seves demandes com la seva força d'incidència política, però alhora és una variable indefinida: no hi ha una manera exhaustiva de controlar el potencial de mobilització. O, dit d'una altra manera, els convocants de les accions decidides mai tenen una seguretat a priori sobre l'èxit de la convocatòria: aquesta pot fallar, ajustar-se a les estimacions

²⁴⁸ Vegeu D. McAdam i R. Paulsen (1993), p. 664.

²⁴⁹ S. Tarrow (1997), p. 236. Vegeu també D. McAdam (1993), pp. 66-7.

efectuades o fins sobrepassar-les. En conseqüència: en aquestes condicions el criteri de participació proporcional està mancat de significat. Tercer, els moviments socials no disposen d'estructures de comandament permanentment establertes ni de líders formalment definits per regles explícites: les estructures connectives de mobilització que vinculen els centres dinamitzadors de la protesta amb el conjunt de l'organització de l'acció col·lectiva detenten un baix grau de formalització.²⁵⁰ El cas és que malgrat que diverses organitzacions particulars articulin espais de coordinació de les activitats, no hi ha una única organització que comandi de manera absoluta, raó per la qual el conjunt de l'activitat desplegada es troba subjecta a discussió permanent. Quan un moviment queda sota control d'una única organització que aconsegueix internalitzar les estructures connectives de mobilització deixariem de parlar de moviment en si: aquest s'hauria constituït en una organització específica, a l'estil de SOS Racisme o les diferents ONG per la solidaritat.

Partint de la base d'aquestes consideracions, la idea a copsar és que els moviments socials constitueixen un format institucional d'acció col·lectiva específic, diferenciat del de les organitzacions formals olsonianes tant en els seus objectius, que no són exclusivament econòmics, com en les seves característiques organitzatives, distingibles per la seva constant redefinició o informalitat. Conseqüentment, Tarrow defensa la tesi que els moviments han de

²⁵⁰ S. Tarrow (1997), p. 237.

resoldre un problema d'acció col·lectiva que té una dimensió fonamentalment social: com aglutinar un conjunt heterogeni de grups, organitzacions i individus en una campanya coordinada perdurable.²⁵¹ Això vol dir que des del punt de vista de l'organització de l'acció la principal dificultat a escometre no radica en superar la presència individual d'aprofitats, sinó en coordinar, sostenir i dotar de significat l'acció col·lectiva. L'exemple dels insubmisos torna a ser il·lustratiu al respecte. Aquests són joves en edat d'incorporar-se a files que reuneixen les condicions físiques exigides per l'exèrcit. Quan decideixen no incorporar-se a files tot declarant-se objectors insubmisos, en cap moment argumenten el seu posicionament fent al·lusió a determinades qualitats exclusives que els distingeixin d'altres persones; és a dir, no pretenen conquerir un privilegi particular en tant que grup mobilitzat. La mesura d'abolir el servei militar obligatori detenta un benefici universal per a tots els joves eixamplant el marge d'elecció en la vida d'aquestes persones, hagin o no participat en l'acció col·lectiva destinada a assolir aquesta situació. Per als objectors insubmisos no constitueix cap problema l'existència d'una immensa majoria d'aprofitats; el constituïria si en comptes d'aquests tinguessin al davant una immensa majoria de joves delerosos de realitzar el servei

²⁵¹ En un sentit similar es manifesta Ch. Tilly [(1991), p. 48]: "Els moviments socials reals consisteixen en interaccions perllongades entre les autoritats i els oponents. En els moviments socials, diversos oponents tracten de crear un actor coherent (...). Més encara, els moviments socials reals sempre impliquen una conversació simbòlicament restringida entre múltiples actors, en la què l'habilitat per desplegar símbols i expressions afecta significativament al sorgiment de la interacció."

militar. Llavors el problema a l'hora d'organitzar l'acció col·lectiva radica fonamentalment en: (a) com aglutinar les forces antimilitaristes existents en torn de l'estratègia d'insubmissió i establir òrgans de coordinació; (b) com arribar a ser un nombre *suficient* d'insubmisos a fi de desencadenar un problema polític d'intensitat suficient com per haver de ser desbloquejat per les autoritats; (c) com aconseguir el suport d'altres actors de rellevància política (altres moviments, organitzacions polítiques, sindicats, associacions, mitjans de comunicació, personalitats significades) que proporcionin tant cobertura contra els oponents com publicitat de cara a l'opinió pública; (d) com dissenyar una estratègia de confrontació amb les autoritats que no faci perillar, fonamentalment, ni (b) ni (c) (en el cas dels objectors insubmisos, la desobediència civil més les dues característiques definitòries que se'n deriven: l'argumentació acurada dels propis plantejaments i les accions directes no violentes de gran calat simbòlic).

6.2. Crítica del paradigma estratègic: la dimensió deontològica dels moviments socials

De la discussió precedent el punt cabdal a retenir és que els moviments socials no poden resoldre el problema de l'acció col·lectiva seguint una lògica purament instrumental, no actuen com un bloc homogeni teleològicament orientat a la consecució de fites. Els ho impossibilita les següents condicions generals: (a) el fet que constitueixen un format específic d'acció col·lectiva caracteritzat per la

constant redefinició dels marges organitzatius en el mateix transcórrer del procés mobilitzador, així com per una manca d'estructures de comandament formalitzades per les quals els mobilitzats assumeixin les directrius d'un centre decisor; (b) el fet que es troben immersos en la dinàmica estratègica pròpia dels sistemes de conflicte que, al seu torn, es desenrotllen en condicions estructurals que influeixen de partida en la posició de força o debilitat dels grups contendents, essent els moviments el grup a priori més feble. En tals condicions aquests requereixen per desenvolupar-se d'una variable crucial de caràcter moral: el compromís militant per convicció tant en relació a la causa defensada com en els mètodes emprats per assolir-la. En el capítol tercer ja hem vist la vessant proactiva dels processos de mobilització, és a dir, la seva capacitat per respondre a situacions donades conjugant un projecte normatiu de futur amb mètodes d'acció que segueixen una lògica ofensiva en relació als seus oponents. S'apuntava llavors que aquest procés d'articulació del dissens contenia una base deliberativa: els participants l'escometien prenent de referència la situació objecte d'esmena, i necessàriament havien de prendre atenció crítica sobre la mateixa per tal de planificar el trànsit entre l'és problematitzat a l'*ha de ser* proposat. Connectant amb aquest fil argumental ara vull fixar l'atenció en la vessant normativa interna, o deontològica, dels moviments, en de quina manera aquests estableixen patrons de conducta que reglamenten la relació entre els seus membres com a condició necessària per poder encarar mobilitzacions.

Assumeixo d'entrada el postul·lat estratègic segons el qual la decisió d'actuar en cap cas depèn únicament de la internalització de principis bàsics, sinó també d'una complexa avaluació tant de les oportunitats com de les barreres que bloquen l'acció, avaluació que considera la pròpia capacitat mobilitzadora.²⁵² Jo, però, aquí assenyalo una qüestió sociològicament rellevant: que donades les condicions generals precedentment exposades, els moviments socials no tenen una altra alternativa que emfasitzar la vessant deontològica de la seva dinàmica perquè aquesta constitueix el seu principal recurs mobilitzador front els oponents.²⁵³ En aquest punt, la meua discrepància respecte del paradigma estratègic és: de la mateixa manera que en el capítol tercer he defensat que la contribució dels activistes al sosteniment del grup mobilitzat no es realitza acríticament pel desenvolupament de creences arracionals fruit d'inseguretats normatives, ara defensaré que tampoc és el resultat d'una agregació de

²⁵² D. della Porta i M. Diani (1999), p. 67, Ch. Tilly (1985), p. 741.

²⁵³ La pista d'aquesta hipòtesi l'ofereixen C. Offe i H. Wiesenthal [vegeu C. Offe (1992), pp. 48-112], quan exposen que el potencial dels sindicats per canviar les relacions de poder que s'estableixen en les relacions socials de producció es troba determinat per la manera desigual en què s'estructuren les relacions de poder que s'han de modificar. Si es comparen les estratègies dels treballadors per disminuir el poder determinant de la gerència empresarial amb la capacitat de mantenir-lo per part d'aquesta, trobem que els que ja ostenten una relació de poder superior -en aquest cas la gerència empresarial- donada la seva posició privilegiada en l'estructura social tenen, lògicament, una major capacitat per mantenir-lo. Això els habilita per seguir lògiques d'acció netament instrumentals: l'associació empresarial resulta d'una estimació econòmica dels beneficis que pugui reportar. En canvi, el factor del convenciment dels treballadors sobre la necessitat d'actuar concertadament per contrarestar la posició subordinada de l'àmbit del treball constitueix una de les tasques estratègicament crucials dels sindicats, perquè només així es disminueix la percepció individual dels costos d'organitzar-se i mobilitzar-se.

“convençuts” la tasca fonamental dels quals seria la d'utilitzar, seguint una orientació dramaturgic muntada sobre una lògica d'acció estratègica, les creences o símbols culturals a disposició en la comunitat de referència a fi d'assolir els objectius marcats. Diferentment, parteixo de la base que la implicació militant en un moviment se sosté gràcies a un complex procés de presa de decisions col·lectives que segueix una lògica dialògica: implica idealment una cooperació igualitària entre els activistes destinada a procurar-se normes de funcionament intern congruents amb el sentit de ser del moviment.²⁵⁴

Les decisions que els activistes prenen, doncs, no solament s'apliquen a definir les finalitats i a desenrotllar estratègicament l'acció, sinó que també afecten tant la forma estructural de l'organització com la pauta de la conducta militant de manera que resulti reforçat el compromís individual amb el grup mobilitzat. Es cerca així un efecte de demostració cap a l'opinió pública, els oponents i el potencial de captació de nova militància sobre la congruència entre finalitats, mitjans, mètodes d'acció i comportament militant. D'aquesta congruència els moviments en fan la seva carta de presentació pública;

²⁵⁴ L'acció comunicativa de J. Habermas [(1999), p. 124] constitueix la base conceptual del caràcter dialògic de la interacció dels membres dels moviments. El concepte treu a cap la “(...) interacció de com a mínim dos subjectes capaços de llenguatge i acció que (ja sigui amb mitjans verbals o extraverbals) estableixen una relació interpersonal. Els actors busquen entendre's sobre una situació d'acció per d'aquesta manera coordinar de comú acord els seus plans d'acció i amb això les seves accions. El concepte aquí central, el d'interpretació, es refereix primordialment a la negociació de definicions de la situació susceptible de consens.”

és més, habitualment la contrasten amb les suposades incongruències que altres entitats polítiques vindrien a mostrar, sobretot pel que fa a les asintonies entre les declaracions d'intencions i les pràctiques efectivament realitzades. Alhora, la congruència entre tots els components del moviment constitueix el fonament normatiu pel qual se sosté el convenciment militant en el marc d'una activitat que no reporta a qui la protagonitza guanys econòmics ni recursos de poder certs. D'aquí la rellevància de la vessant deontològica com a recurs d'acció.

Un article que capta bé aquest intrincat procés de construcció deontològica l'ofereix Joyce Rothschild-Whitt.²⁵⁵ L'autor estudia una mena d'organitzacions que anomena "democràtico-col·lectivistes", caracteritzades per rebutjar la justificació de l'autoritat pròpia del model weberianà racional-legal de legitimitat, fonamentat en estructures de comandament burocràticament interconnectades. En les organitzacions democràtico-col·lectivistes l'autoritat no emana d'individus particulars, siguin funcionaris, experts o dirigents formalment instituïts, sinó del conjunt de membres compresos en

²⁵⁵ J. Rothschild-Whitt (1979). Val a dir que l'autor justifica aquest article sobre la base d'una llacuna teòrica weberiana. Diu: "Max Weber establí quatre tipus d'acció social: tradicional, afectiva, racional instrumental i racional valorativa. Les primeres tres formes d'acció social corresponen, respectivament, a les bases d'autoritat tradicional, carismàtica i racional-legal, en què cada tipus d'autoritat implica una mena particular d'organització adequada a la implementació dels seus objectius. No obstant, el darrer tipus d'acció social, la racional valorativa, no ostenta la seva contrapart tipològica tant pel que fa a la mena d'autoritat corresponent com a l'organització." (*Ibid.*, p. 509). Un quadre de diferenciació entre les organitzacions burocràtiques i les democràtico-col·lectivistes el trobareu a la pàgina 519.

l'organització. Això pressuposa que aquests aprenguin a autodisciplinar-se de manera que pugui desenvolupar-se una dinàmica de grup cooperativa sense haver de menester l'establiment de jerarquies. En absència de relacions jeràrquiques les decisions preses esdevenen legítimes si deriven d'un procés deliberatiu igualitari, la conclusió del qual implica un consens sobre la decisió a prendre. Les situacions sobre les que s'ha de resoldre es troben poc estandarditzades: tant les decisions com les operacions que s'hagin d'efectuar consideren en cada moment la particularitat del cas objecte d'intervenció. D'aquesta manera s'aconsegueix disminuir el nombre d'esferes de l'activitat organitzacional subjecta a regles de govern explícites.

Fixem-nos que des de la perspectiva racional-legal weberiana les organitzacions constitueixen eines de poder instrumentalment utilitzades a mans d'aquells que les encapçalen, inclòs quan es donen processos de decisió descentralitzats: si les premisses decisionals provenen de regles estandarditzades que conjuguen diversos centres decisors, llavors ens trobem front un cas funcionalment equivalent al de l'autoritat centralitzada. En canvi, les organitzacions democràtico-col·lectivistes segueixen patrons de comportament adequats al tipus de racionalitat valorativa. Això vol dir que actuen conseqüencialísticament, és a dir, que concreten la seva conducta de la manera més eficaç possible i adequada als mitjans, però que alhora la guia principal del seu funcionament intern és l'orientació a un valor suprem que delimita les conviccions morals dels participants. En aquest

context l'estructura de l'organització tendeix a l'horitzontalitat, essent alguns dels seus trets més importants: la minimització de qualsevol mena de diferenciació interna per tal de blocar les tendències a la jerarquització de posicions (s'emfasitza especialment la desdiferenciació entre el treball manual i l'intel·lectual); els procediments de rotació en les posicions que impliquin una relativa concentració de poder o protagonisme individual, com ara les tasques de portaveu, delegat o coordinador; l'establiment d'equips de treball (les famoses "comissions", en llegatge activista) dins dels quals tothom és responsable de la feina a realitzar; la "desmitificació" del coneixement especialitzat i la difusió del mateix entre el grup. Pel que fa a la mena de membres que aquestes organitzacions cerquen, lògicament es valoren les qualitats congruents amb l'orientació de valor de l'organització en si, essent la capacitat d'iniciativa conjugada amb un esperit col·laborador la qualitat excel·lent per antonomàsia. Sobre aquesta base es treballen atributs tals com les habilitats de coordinació, organització i dinamització de grups a partir de procediments no imperatius.

Pel que aquí ens interessa, la idea crucial de l'article de Rothschild-Whitt és que el caràcter deontològic de les organitzacions democràtico-col·lectivistes rau en que constitueixen un fi en si mateixes: el sistema de relacions que s'estableix en el seu interior segueix els preceptes normatius que caldria imputar als ordres socials

de futur que es proposen.²⁵⁶ El seu caràcter conformant de la conducta s'explica perquè si els membres de l'organització no segueixen els primers s'entén que "traeixen" els segons. Val a dir, però, que des del punt de vista organitzacional, la vessant deontològica dels moviments detenta un grau de complicació major: està subjecte a redefinició constant donada la seva característica manca d'estructura formal. En conseqüència, els actors no poden limitar-se a reproduir les normes de funcionament que s'han donat, sinó que han d'ajustar-les constantment a la llum dels passos i els esdeveniments marcats per la mobilització. Per altra banda, com a resultat de la inexistència d'una estructura de comandament clarament definida, les decisions que es prenen de cara a l'organització de l'acció col·lectiva requereixen d'un consens permanent entre els múltiples centres participants de la mobilització. Ara bé, la imatge dels moviments en tant que espais compactes de consens que actuen com a bloc de cara a les autoritats o els seus oponents resulta en el millor dels casos un miratge: donada la diversitat dels seus components són normals les disputes respecte la manera d'assolir els objectius. A la vegada, com que la relació entre els objectius i l'organització de l'acció col·lectiva no pot ser resolta instrumentalment sinó deontològica, llavors determinades decisions fonamentals sobre com concretar el procés de mobilització són

²⁵⁶ Exemples d'aquesta manera de procedir rauen en organitzacions de moviment social com el MOC o la Crida a la Solidaritat, els Die Grünen de fins als anys vuitanta, o les mobilitzacions de contestació a la globalització capitalista. Sobre els trets organitzatius d'aquests casos i la mena de militant que se cerca vegeu Ll. Pelàez (2000), pp. 61-9, E. Monné i Ll. Selga (1991), pp. 88-93, J. Riechmann (1994), pp. 213-65, J. Pastor (2002), pp. 55-67, respectivament.

viscudes com a dilemes ètics de difícil resolució que afecten qüestions tant tàctiques com organitzacionals. La pista d'aquests dilemes la veurem de seguida en els treballs del sociòleg Robert Michels i del dirigent revolucionari Vladimir Ilich "Lenin". Ambdós escriuen sobre organitzacions polítiques dinamitzadores del moviment obrer. Obrim, doncs, un parèntesi per veure els seus treballs amb una mica de deteniment.

Comencem per Michels. Prenent de referència el Partit Socialdemòcrata Alemany, diu:

"En un partit, i sobretot en un partit de lluita política, la democràcia no és un bé per al consum intern, sinó un article d'exportació."²⁵⁷

La cita exemplifica l'escepticisme de l'autor sobre les possibilitats reals de la democràcia moderna. Per una banda diu que és inconcebible que aquesta pugui desplegar-se sense organització, però seguidament afirma que de l'organització necessàriament emergeixen tant l'oligarquia com el conservadorisme que obstrueixen les relacions democràtiques. La causa de la frustració de l'ideal democràtic radica en la mateixa complexitat estructural de l'ordre social modern: en tal marc contextual les organitzacions polítiques de masses solament poden mobilitzar els seus recursos si soscaven la democràcia interna.

²⁵⁷ R. Michels (1969), p. 87.

L'argumentació treu a cap vells principis weberians i durkheimians. De Max Weber Michels pren la idea que la relació entre el procés democràtic i el burocràtic constitueix una de les fonts de tensió cabdals en l'ordre social modern. El desenvolupament de les abstraccions legals necessàries per implementar els procediments democràtics conté la formació d'una nova forma de monopoli del poder: l'expansió del control de l'oficialitat burocràtica. D'Emile Durkheim Michels pren la idea que en condicions estructurals complexes (les pròpies de la modernització) la divisió del treball és llei. Pel que fa a les organitzacions, l'especialització funcional les trava orgànicament però al mateix temps minora les relacions comunitàries en el seu si.

Dels dos sociòlegs clàssics pren relleu el plantejament que els organismes operants en les condicions estructurals pròpies de l'ordre social modern tenen una ineludible tendència a la corporatització.²⁵⁸ Les organitzacions polítiques que se situen en el camp de la democràcia o, més encara, del socialisme, segueixen igualment aquesta tendència: constitueixen en si mateixes màquines burocratitzades, i a la dificultat d'organitzar democràticament un gran grup d'individus, els buròcrates responen articulant estructures organitzacionals que

²⁵⁸ El concepte "corporatisme" designa la presència hegemònica de les grans corporacions en les societats contemporànies. Les corporacions són organitzacions formals, estructurades jeràrquicament i especialitzades funcionalment per a l'assoliment de les seves finalitats. Vegeu, per exemple, M. Pérez Yruela i S. Giner (1988).

soscaven tant la creativitat com la participació polítiques.²⁵⁹ A això cal afegir que, en condicions de competència inter-partidària, l'exercici ple de la democràcia resulta tendencialment incompatible amb la necessitat de prendre decisions ràpides que garanteixin la mobilització al redós de les canviants condicions contextuais.²⁶⁰ El lideratge sustentat per una potent màquina organitzacional constitueix la solució tècnica a aquest problema, però al mateix temps implica un element més de bloqueig de la democràcia interna; al seu torn, si bé l'augment de poder dels líders acaba essent proporcional a la magnitud de l'organització, alhora aquests han de procurar per la preservació dels interessos particulars de la mateixa. De tot plegat es deriva una possible llei que segueix dos passos: primer, quan s'organitza la participació política de gran quantitat d'individus per mitjà d'una organització burocràtica a gran escala, les relacions democràtiques internes necessàriament disminueixen en algun grau; segon, partint d'aquesta base les finalitats dels mobilitzats tendeixen a pervertir-se en funció de les de la pròpia organització que, per mantenir la seva estructura en funcionament, a la pràctica necessàriament esdevé políticament conservadora.²⁶¹

²⁵⁹ M. Weber (1997), p. 100. Weber no veia cap alternativa a la burocratització de la política si no es confiava la seva dinàmica a dirigents políticament creatius. Des d'aquesta perspectiva, només el líder carismàtic seria capaç de dominar les actituds funcionals característiques dels polítics professionals. Sobre la sociologia política de Weber és recomanable la lectura d'A. Giddens (1972).

²⁶⁰ L. Trotski ho expressa gràficament a través d'una metàfora [(1985), p. 364]: "Els mètodes de la democràcia tenen les seves limitacions. Es pot interrogar a tots els viatgers d'un tren per saber quina és la mena de vagó que millor convé, però no es pot anar a preguntar-los a tots si s'ha de frenar en plena marxa el tren que es troba a punt de descarrilar. No obstant, si l'operació s'efectua amb destresa i a temps, es podrà comptar amb seguretat amb l'aprovació dels viatgers."

²⁶¹ C. Offe (1988), pp. 62-3.

Continuem ara amb Lenin. Els principis bàsics de Lenin pel que fa a l'organització partidària varen ser formulats entre 1901 i 1903, essent la conferència del Partit Socialdemocràta Rus d'aquest darrer any un dels punts àlgids de la discussió en torn les seves propostes. Lenin demanava un gran poder de maniobra i decisonal per a una organització de revolucionaris professionals, preparats en exclusiva per complir amb les tasques encomanades. La seva argumentació se sintetitza en la següent cita:

“(1) Que no pot existir un moviment revolucionari sòlid sense una organització de dirigents estable i que n'asseguri la continuïtat; (2) que quan més extensa sigui la massa espontàniament incorporada a la lluita, massa que constitueix la base del moviment i que participa en el mateix, més peremptòria serà la necessitat d'una organització d'aquesta mena i més sòlida haurà de ser aquesta (...); (3) que l'anomenada organització ha d'estar formada, en allò fonamental, per homes entregats professionalment a les activitats revolucionàries; (4) que en el país de l'autocràcia, quant més es restringeixi el contingent de membres d'una organització d'aquesta mena, fins a no incloure en la mateixa més que a aquells afiliats que s'ocupin professionalment d'activitats revolucionàries i que disposin ja d'una preparació professional en l'art de lluitar contra la policia política, més difícil esdevindrà caçar aquesta organització, i (5) major serà el nombre de persones tant de la classe obrera com de les altres classes de la societat que podran participar en el moviment i col·laborar activament en el mateix.”²⁶²

²⁶² V.I. Lenin (1975), p. 221.

D'entrada veiem que la proposta constitueix un canvi important respecte de la idea que Karl Marx tenia de l'organització política de combat, segons la qual el partit vindria a ser l'organització del proletariat en "classe-per-a-si".²⁶³ La idea resulta congruent amb el postulat marxista sobre la determinació social de la consciència: si aquesta no determina l'ésser social, sinó que, a la inversa, l'ésser social determina la consciència, llavors el proletariat necessàriament ha de ser en si mateix revolucionari. Lenin, en canvi, defensa que el proletariat no tendeix "naturalment" a la revolució, sinó a la formulació de reivindicacions materials immediates que ni consideren ni afavoreixen una estratègia política revolucionària. Això prova que la lluita de classes i el socialisme són fenòmens independents, raó per la qual la funció principal de la socialdemocràcia revolucionària radica en introduir consciència socialista en el moviment obrer. En conseqüència, l'emancipació dels treballadors ja no pot ser obra d'ells mateixos, sinó d'un instrument que els representi i els dirigeixi: el partit d'avantguarda en tant que unitat política que emergeix de la classe però que alhora se'n diferencia.²⁶⁴

²⁶³ K. Marx i F. Engels (1979), p. 38.

²⁶⁴ S'ha de precisar, però, que els marges contextuais del model leninista de partit estan determinats pel règim autocràtic de l'estat rus de l'època. La inexistència d'un règim democràtic impossibilitava la formació de qualsevol mena de partit socialista o, inclòs, democràtic, a imatge dels existents en els estats democràtics occidentals. E.H. Carr [(1972), pp. 35-6] considera que, a la llum d'aquestes condicions, acusar a priori Lenin d'antidemòcrata és tant com ignorar la realitat russa. El principi democràtic exigeix una completa publicitat i caràcter electiu de tots els càrrecs. Cap d'aquestes exigències pot ser satisfeta per un partit revolucionari obligat a actuar clandestinament en el marc de l'autocràcia.

Ara bé, la novetat del pensament de Lenin no fou la idea d'organització política d'avantguarda; aquesta figura ja en *El Manifest*, on els comunistes són presentats com el grup més conscient del proletariat.²⁶⁵ La novetat rau en una concepció elitista de l'organització política, en considerar que el moviment obrer deixat a la espontaneïtat necessàriament ha de tenir una consciència burgesa com a conseqüència de percebre la realitat en un sentit concordant amb l'hegemonia de les idees dominants.²⁶⁶ L'argument és: si les creences d'una persona es troben profundament connectades amb la seva situació de classe, i aquestes no poden variar si no es produeix un canvi dràstic de situació, llavors aquesta tasca no la poden escometre els propis afectats sinó que ha de recaure sota la responsabilitat de l'organització política que disposa de la teoria revolucionària, és a dir, que coneix les lleis del desenvolupament social i comprèn la missió històrica del proletariat a la llum dels treballs de Marx.²⁶⁷

²⁶⁵ K. Marx i F. Engels (1979), p. 46.

²⁶⁶ I. Berlin (1996), p. 81, L. Kolakowski (1985), p. 383.

²⁶⁷ Val a dir que les propostes de Lenin varen recollir fortes oposicions. Una de les seves més decidides crítiques, Rosa Luxemburg, argumentava que Lenin contravenia el sentit profund de la socialdemocràcia revolucionària perquè aquesta estava pensada per afavorir l'organització autònoma del proletariat. Segons Luxemburg, que aquest disposa d'iniciativa resulta una evidència a la llum de les vagues generals hagudes a la Rússia de principis de segle XX, en què per regla general l'organització no precedí l'acció, sinó que fou el seu producte. Luxemburg no va fer abstracció de les condicions contextuais que dictaren la forma organitzativa dels bolxevics, però declarà que aquests feren de la necessitat virtut, és a dir, que una decisió en principi tàctica esdevingué de fet estratègica. Vegeu Mª J. Aubet (1983), R. Luxemburg (1974).

En síntesi: segons Michels la lògica de l'organització política en condicions de competència inter-partidària produeix estructures de comandament no democràtiques, més una tendència conservadora a preservar les pròpies estructures organitzacionals que contrasta amb les declaracions programàtiques revolucionàries. Segons Lenin, l'organització política esdevé eficaç com a instrument revolucionari si es disminueix la participació en la mateixa alhora que es "professionalitzen" els seus membres. En Michels tant els representats pel Partit Socialdemòcrata Alemany com la seva base militant són potencialment revolucionaris, però l'organització en si no ho pot ser donada la seva trama de relacions amb el sistema d'autoritat política i d'altres organitzacions, mentre que en Lenin la relació és justament la inversa: l'organització sí és revolucionària mentre que els seus representats no ho poden ser perquè no són prou conscients sobre la "necessitat" de la revolució. De l'argumentació de Michels emergeix la idea que de la lògica de l'organització deriva un pragmatisme que "perd" les causes; de la de Lenin que hi ha una asintonia entre la convicció militant i els plantejaments de la resta de la població (potencialment simpatitzant o mobilitzable en relació a la causa defensada) que cal resoldre multiplicant la capacitat operativa de l'organització mateixa, generant esdeveniments que facin inexcusable una presa de posició.

De cara als moviments socials, aquests plantejaments combinats poden ser formulats en forma dels següents dilemes que afecten tant a les seves eleccions estratègiques i tàctiques com a la construcció

deontològica de la seva dinàmica: (a) si resulta més incentivador per a l'acció la persecució única d'objectius finalistes substantius, o bé una escalada possible d'objectius que gradui la protesta; (b) si el probable èxit d'un moviment depèn d'adequar l'organització de l'acció col·lectiva a participacions el màxim de majoritàries possible i a la consideració dels guanys polítics parcials, o bé d'actuar de manera absolutament congruent amb les finalitats declarades malgrat que això impliqui la minorització de la participació en el mateix i una menor probabilitat d'assolir guanys polítics parcials.

(a) La defensa aferrissada de finalitats polítiques ambicioses pot obscurir la consecució d'objectius intermedis no declarats a priori de manera explícita. Bona part dels moviments aspiren a canvis socials substantius i tendeixen a menysprear guanys menors conseqüència del procés de mobilització. El problema rau en el fet que, si aquests darrers no són considerats com a fites o apreciats quan s'assoleixen, probablement el moviment desapareixerà donada la seva pròpia ineficàcia per assolir objectius finalistes. Des de 1986 el moviment d'objectors insubmisos justificà la seva oposició a la conscripció sobre la base de finalitats clarament revolucionàries, de caire anticapitalista i antiestatista. Pel que fa a la lluita contra el sistema de lleves aconseguí guanys ben perceptibles: dificultà enormement la legislació sobre objecció de consciència desenvolupada des de 1984²⁶⁸; dugué el pes

²⁶⁸ El punt de desplegament del conflicte fou quan, dos anys després de vèncer el Partit Socialista Obrer Espanyol les eleccions generals, el 28 de desembre de 1984 sortí publicada al *Boletín Oficial del Estado* la Llei Reguladora de l'Objecció

del qüestionament del reclutament forçós que incrementà exponencialment el nombre d'objectors "legals" (aquells que admetien realitzar una prestació alternativa al servei militar) en reduir els costos de l'objecció²⁶⁹; la seva pressió mobilitzadora explica en bona part que des de 1989 tots els partits polítics concurrents a les eleccions generals efectuassin una bateria de propostes a la baixa de la durada del servei militar, i que a partir de 1993 solament el Partit Popular i el Partit Socialista Obrer Espanyol mantinguessin postures relativament favorables al sosteniment de la conscripció, postures que es deixaren de mantenir amb la decisió governamental de 1997 d'anar cap a un model professional de forces armades.²⁷⁰ A partir d'aquesta data, però, el moviment d'objectors insubmisos davalla ràpidament en la capacitat

de Consciència al Servei Militar (LOC) i de la Prestació Social Substitutòria (PSS). La Llei concebia l'objecció de consciència com una opció personal, desconnectada de tota connotació política, i permetia la selecció d'objectors a partir d'una doble via: (a) mitjançant la creació d'un tribunal, el *Consejo Nacional de Objeción de Conciencia* (CNOC), que jutjava la decisió dels objectors en el sentit de determinar qui era objector i qui no ho era en funció dels motius presentats pel peticionari; (b) mitjançant la imposició d'un servei substitutiu al servei militar, la PSS. La resposta immediata del Moviment d'Objecció de Consciència fou el refús frontal a la Llei. L'argumentació del rebuig girava en torn a dos eixos clau: (a) que és el jove mateix qui es declara objector de consciència i no el CNOC l'entitat que ha de determinar si ho és; (b) que la PSS no constitueix cap alternativa al servei militar en tant que garanteix la continuïtat de la conscripció. Una elaboració més àmplia d'aquests motius es troba a J. Garcia i altres (1989), pp. 113-18.

²⁶⁹ Com a mostra un botó: si el 1985 els objectors amb prou feines arribaven als 8.000, el 1995 ja s'havien multiplicat per 32. Aquest mateix any, els 70.000 objectors declarats suposaven el 40% de la lleva disponible i constituïen un greu problema per a l'aplicació efectiva de la prestació social substitutòria: no existia la quantitat de places requerides. Ja el 1993 l'Oficina per a la Prestació Social dels Objectors de Consciència havia enregistrat un total de 134.076 objectors, essent solament 4.830 els que complien amb la prestació social. Per a un repàs de dades il·lustratives sobre el tema aneu a V. Sampedro (1997).

²⁷⁰ L'evolució de les postures polítiques en relació al servei militar es pot seguir a R. Ajanguiz (2000), p. 213-4.

de mobilització que havia ostentat durant aproximadament una dècada. La fi de la conscripció explica en part l'esmoreïment del moviment: lògicament, si el centre d'atenció del conflicte desapareix això necessàriament resta capacitat operativa als mobilitzats. El problema de fons, però, és que els objectors insubmisos no veieren en la desaparició del servei militar una victòria de la qual sentir-se especialment satisfets: la insubmissió expressava fonamentalment una protesta contra el conjunt de l'ordre social més que un simple rebuig al servei militar.²⁷¹

Aquest exemple mostra que pot ser crucial per a la subsistència dels moviments la delimitació d'objectius intermedis que tinguin valor en si mateixos, encara que, almenys a un nivell formal, això impliqui una certa "desradicalització" discursiva. El dilema queda expressat de la següent manera: quan els objectius intermedis es vinculen excessivament amb els finalistes, la consecució o no dels primers dificulta la readequació del moviment de cara a plantejar altres propostes d'actuació, i per tant la seva possible continuïtat. Al seu torn, l'èmfasi en la consecució de finalitats intermèdies té el perill de

²⁷¹ Fixem-nos que en el II Congrés de Madrid de 1986 el MOC proclama: "A llarg termini l'antimilitarisme lluita per un model de societat fonamentat: (a) en la propietat i la utilització col·lectiva dels mitjans de producció, comunicació i informació; (b) en la substitució de totes les estructures i relacions de dominació per la descentralització i l'autogestió en la presa de decisions; (c) en un mode de vida i producció en harmonia amb el medi ambient; (d) en un replantejament dels papers sexuals que superi el patriarcalisme; (e) en el desenvolupament propi de la cultura de cada poble en el marc d'un internacionalisme solidari que superi l'opressió estatalista actual." El conjunt de la declaració la teniu a P. Ibarra (ed.) (1992), p. 45-7.

relativitzar els objectius a llarg terme que constitueixen la “marca” de valor dels mobilitzats, la font de la qual extrauen el convenciment per actuar. Clarament, sense profundes conviccions polítiques antimilitaristes no haurien existit els insubmisos.

(b) L'impacte o èxit d'una determinada campanya és la conseqüència de la capacitat quantitativa i qualitativa de mobilització ciutadana aconseguida. Sovint, però, l'increment del nombre de participants en les accions no guarda una relació automàtica amb l'assumpció total per part d'aquests ni del discurs de base del moviment ni del conjunt dels seus mètodes, especialment si tant l'un com l'altre estan caracteritzats per una elevada radicalitat. Llavors s'ha de fer front a l'opció de “pragmatitzar” tant el discurs com les decisions tàctiques a fi d'augmentar el nombre de participants, o mantenir-los sense alteracions per tal de garantir una relació de congruència ben travada entre les finalitats declarades i la pràctica realitzada.²⁷²

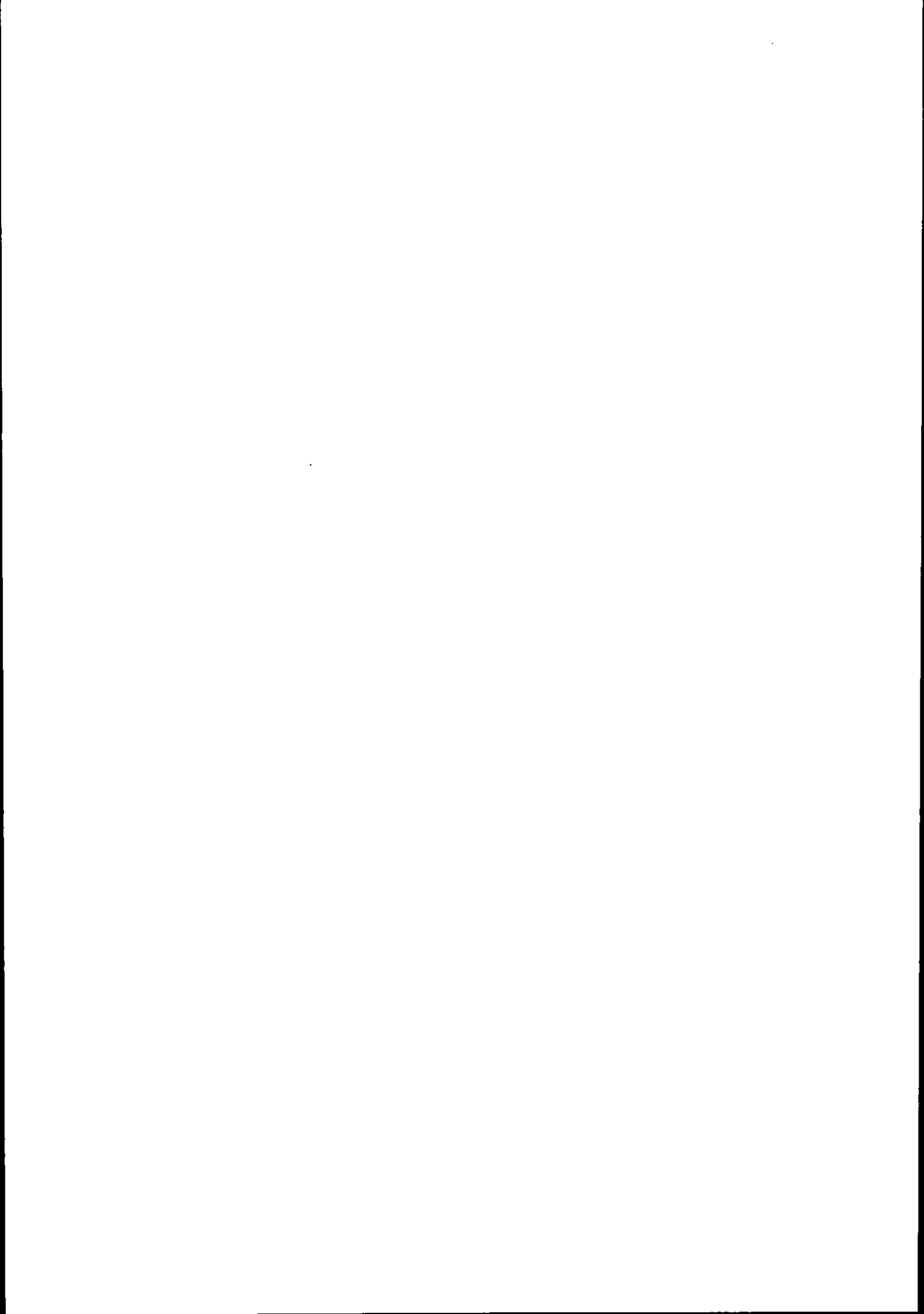
Ambdues opcions tenen efectes en l'estructura organitzativa que determinen el grau en què el procediment de presa de decisions per

²⁷² Vegeu, per exemple, T.R. Rochon (1990), i M. Kuechler i R.J. Dalton (1990), p. 388. Pragmatitzar l'acció no significa ser políticament reformista o revolucionari, sinó simplement dotar-se d'una opció tàctica. Un revolucionari prototípic, V.I. Lenin (1975), es va fer un tip de discutir sobre aquesta qüestió. Criticava el “revolucionarisme” que rebutjava “per principi” tot compromís amb actors polítics competidors o fins amb els oponents; defensava, en canvi, una política revolucionària realista que considerés l'estat de correlació de forces existent per tal d'adequar-ne les decisions tàctiques.

consens constitueix un mètode operatiu. L'opció primera, la del "pragmatisme", presenta resultats organitzatius prou coneguts: a major nombre de participants en un moviment social, més importància prenen els aspectes organitzatius formals, és a dir, augmenta la necessitat d'algun sistema de representació així com d'un major grau de disciplina interna vinculada a les tasques de coordinació. En aquestes circumstàncies constitueix un problema el factor temps que requereixen les relacions democràtiques consensualment sustentades: tant la comunicació horitzontal com la presa de decisions per consens produeixen un elevat grau de compromís moral amb el grup així com una major adaptació d'aquest a les solucions de problemes complexos, però el procés decisional resulta lent, fins al punt que es dona el perill de bloquejar el potencial de mobilització. L'opció segona, la de la "congruència", presenta el problema que el model del consens en condicions de mobilització política detenta un efecte el potencial democràtic del qual resulta discutible: la generació de situacions en què es neutralitzen les diferències d'opinió en favor de la cerca de consens o del seu manteniment per tal de no fer perillar l'activitat en desenvolupament. Dit d'una altra manera: el sosteniment de l'acció unificada només esdevindria possible si els individus estan a priori substancialment d'acord.²⁷³ Aquesta segona opció garanteix en principi una major capacitat de combat que la primera, però una probable conseqüència d'aquesta manera de procedir seria que el grup prengüés

²⁷³ Aquesta mena de dilemes estan ben treballats a J. Rothschild-Whitt (1979), pp. 519-24.

un caràcter exclusiu o autoreferencial que expressés més un ideal de vida que una activitat política orientada al canvi social. El dilema queda expressat de la següent manera: el “perill” de l’opció “pragmàtica” rau en crear una lògica organitzacional incongruent amb les intencions originals del moviment, malgrat adquirir una major capacitat de resposta a un entorn polític canviant; el de l’opció “congruent” s’expressa en el fet que una organització de l’acció col·lectiva normativament molt ajustada a les finalitats declarades probablement resultarà ineficaç, malgrat l’alt nivell de combativitat que pugui oferir. En la realitat, però, la majoria de moviments socials proporcionen combinacions de les dues opcions. Darrerament el moviment crític amb la globalització capitalista ha ofert un exemple diàfan en aquest sentit. El mes de març de 2002, durant la cimera de Barcelona dels caps d’estat de la Unió Europea, les relacions entre la campanya “Contra l’Europa del capital” i el Fòrum Social de Barcelona mantingueren la unitat d’acció malgrat les tensions hagudes en el procés de convocatòria. En principi, les diferències que expliquen la dificultat de la relació radiquen en el fet que els primers defensen la mobilització sostinguda com a mètode de mantenir reivindicacions no negociables front els centres corporatius o políticament decisoris, mentre que els segons no rebutjarien aconseguir guanys parcials conseqüència d’una combinació de mobilització i negociació amb les autoritats polítiques.

CAPÍTOL CINQUÈ. ELS NOUS MOVIMENTS SOCIALS

0. INTRODUCCIÓ

El conjunt teòric dels nous moviments socials tracta d'explicar l'emergència a les societats europees occidentals i nord-americana des de finals dels anys seixanta del segle XX de moviments socials tals com l'ecopacifista, feminista, homosexual i autònom a partir de *canvis estructurals i/o en les orientacions de valor de les persones*.

D'entrada, podem veure com s'afronta l'estudi d'aquesta nova mena de moviments a partir de dues perspectives analítiques: l'estructural i la centrada en la subjectivitat. En el primer cas s'afirma que els nous moviments socials resulten de canvis estructurals de fons que afecten, diversificant-les, les posicions de classe en les democràcies liberals. Se segueix aquí la línia argumental clàssica del marxisme: explicar el conflicte polític i la forma de les organitzacions que el comanden de manera derivada a les posicions de classe. En el segon es pren atenció als canvis culturals com a preludi de l'existència de nous moviments socials. El punt de vista centrat en el subjecte segueix les vies epistemològiques del constructivisme social.²⁷⁴

²⁷⁴ Vegeu P. Berger i T. Luckmann (1988), i P. Berger (1995). Resumit molt succintament, el constructivisme en sociologia afirma que la realitat social és un producte objectivat de l'acció humana i que, al seu torn, la persona és un producte

Remarca la idea que cap nova condició socioeconòmica pot explicar per si mateixa una tendència a mobilitzar-se de determinada manera. No és que es menyspreï a priori la dimensió estructural de l'anàlisi, sinó que l'objecte d'estudi se centra en la vessant cultural de les mobilitzacions: interessa veure com els nous moviments són expressió de nous valors societaris a la vegada que fonts de creativitat cultural que afecten la manera d'interpretar la realitat.

No obstant això, la majoria dels treballs europeus sobre els nous moviments socials remarquen la relació entre aquests i els canvis estructurals.²⁷⁵ El punt de connexió entre les diferents aproximacions radica en la superació de la idea que qualsevol forma de mobilització pot explicar-se mecànicament a partir de condicions objectives de classe. A efectes de claredat expositiva, però, en allò que segueix distingiré entre les aproximacions estructural i constructivista del paradigma teòric dels nous moviments socials. En relació a la primera, l'exposició pivotarà entorn els treballs de d'Alain Touraine; per la segona prendré de referència els d'Antonio Melucci. Posteriorment, prendré posició sobre les teories descrites manifestant la meua discrepància en tres punts: primer, discutiré l'adscripció política dels nous moviments socials en tant que actors inequívocament compromesos amb objectius emancipadors; segon, plantejaré que la

social. Raó per la qual la reproducció de les societats és possible gràcies al fet que la realitat social forma part de la subjectivitat de cadascú.

²⁷⁵ Aquesta sintonia està prou ben expressada en A. Touraine (1985), C. Offe (1988), A. Melucci (1994a) i H. Kriesi (1989).

seva especificitat ha estat exagerada i que, a la llum de l'experiència històrica, el cicle de mobilitzacions que cobreix el període de finals dels anys seixanta fins a la dècada dels noranta del segle anterior té més en comú amb els moviments socials clàssics que no diferències; tercer, contra l'orientació constructivista defensaré que els integrants dels moviments socials no "construeixen" els problemes que tracten, sinó que es desenvolupen considerant l'objectivitat de la seva existència.

1. L'APROXIMACIÓ ESTRUCTURAL

El canvi estructural de fons considerat en les teories dels nous moviments socials és el procés de pas de societats *industrials*, caracteritzades per la maquinització i l'alta burocratització del procés productiu, cap a societats *postindustrials* o *informacionals*, en què primen les tecnologies de la informació en el marc d'una organització flexible de la producció.

Els treballs de Daniel Bell constitueixen l'aportació més important pel que fa a la distinció analítica entre industrialisme i postindustrialisme, distinció que es concreta de la manera que segueix. En la societat capitalista industrial, la institució axial o estructura social bàsica és la propietat privada. En conseqüència, la base del poder del sistema d'estratificació es fonamenta en la propietat, i els mitjans d'accés a la mateixa es concreten bàsicament mitjançant l'herència. El

problema econòmic clau és el del capital: com institucionalitzar procediments per generar suficients estalvis i invertir-los. El lloc de les relacions socials és l'empresa, raó per la qual el problema social més important és el conflicte d'interessos entre els empresaris i els treballadors en el marc de la indústria. Diferentment, en la societat postindustrial pren centralitat el coneixement teòric. En conseqüència, l'especialització tècnica es converteix en una base essencial de l'estructuració de la producció, essent l'educació el mitjà d'obtenir aquesta especialització. El problema clau és l'organització de la ciència per a la seva aplicabilitat en l'àmbit productiu. La divisió social es desplaça dels propietaris dels mitjans de producció i un proletariat relativament indiferenciat, a les relacions burocràtiques i autoritàries entre aquells que tenen el poder de decisió respecte d'aquells altres que no el tenen. La societat postindustrial suposa una continuació de les tendències desplegades per la societat industrial, això és, l'extensió lògica de l'aplicació de la ciència i la tecnologia en la producció.²⁷⁶

A aquesta caracterització del canvi estructural de l'industrialisme al postindustrialisme, Manuel Castells hi oposa el fet que actualment la principal diferència no radica tant entre una economia industrial i una altra de postindustrial centrada en el sector serveis, sinó entre formes de producció industrials, agrícoles i de serveis en què el coneixement juga un paper estratègic crucial. La idea de fons és que tant la

²⁷⁶ D. Bell (1976), pp. 138-46. Vegeu també el concepte de societat postindustrial o programada en A. Touraine (1969).

informació com el coneixement constitueixen factors claus en l'organització de la societat i la productivitat econòmica. Castells afirma l'existència d'un nou model de desenvolupament, l'informacional, com a eix al voltant del qual s'articula l'activitat econòmica. Ara bé, el canvi de model de desenvolupament, de l'industrial a l'informacional, no implica un canvi de mode producció: l'informacionalisme s'edifica sobre la base del sistema capitalista.²⁷⁷ Les desigualtats socials, per tant, persisteixen, perquè són consubstancials a les relacions de producció pròpies d'aquest sistema econòmic.

Conceptualment, les propostes teòriques del postindustrialisme i l'informacionalisme tenen un important punt de confluència: remarquen el caràcter central del coneixement teòric com a eix al voltant del qual s'organitza la nova tecnologia, el creixement econòmic i l'estratificació social. Partint d'aquest mateix fonament conceptual, les dues teories convergeixen en definir el capitalisme contemporani per l'extensió de les capacitats tecnològiques, la importància de les competències de gestió i la centralitat de la informació. És sobre la base d'aquests canvis estructurals que emergeixen els nous moviments socials. Seguirem ara a Alain Touraine per exemplificar aital proposició teòrica.²⁷⁸

²⁷⁷ Aquesta tesi és sostinguda permanentment en els darrers treballs de M. Castells [(1997), (1993), pp. 29-36].

²⁷⁸ En allò que segueix prenc de referència A. Touraine (1985).

Touraine comença per assenyalar que el desenvolupament de les societats no segueix lleis d'evolució metafísicament prefixades, sinó que sempre implica una acció humana intencional promotora de conflicte social. La raó d'aquesta conflictivitat rau en l'existència de relacions de poder per les quals minories dominen majories. Més concretament: el procés històric de producció de la societat comporta interaccions conflictives entre les diferents classes socials que estructuralment la componen. Dues són les classes que es disputen la manera de concebre normativament així com d'organitzar efectivament l'ordre social o, en paraules de Touraine, la historicitat: la dominant i la dominada. La primera actua com a principal actor històric en la producció de societat perquè la seva condició estructuralment predominant li confereix un marge major d'incidència tant normativa com organitzativa; domina, per entendre'ns, els àmbits econòmic, polític i cultural. Per contra, la dominada ha de desafiar la dominant per intentar adquirir el control de la seva pròpia historicitat. En la mesura que una classe actua com a actor històric ho fa sobre la base d'una consciència de classe, fet que significa que els individus i grups que la integren coneixen la seva posició en l'ordre social i estableixen una orientació cultural a aplicar en la lluita pel guany històric. A banda d'aquest primer nivell que marca genèricament el conflicte, hi ha dos de més concrets en què les interaccions entre classes es desenvolupen: (a) l'organitzacional vinculat al camp de la producció, com és el cas de la disputa entre capital i treball al redós de les condicions laborals; (b) l'institucional o més explícitament polític on, per exemple, es

desenvolupa la relació entre empresaris i sindicats pel que fa a l'orientació de l'economia.

I quin paper juguen els moviments socials en aquest marc d'oposició entre classes? Doncs que són crucials protagonistes en la tasca generativa de societat: transformen les relacions de classe en lluites socials concretes. Dit breument: la noció de moviment social en Touraine treu a cap una acció col·lectiva d'un actor de classe en lluita contra el seu adversari de classe per la direcció social de la historicitat en el si d'una col·lectivitat donada. Tres principis guien l'acció d'un moviment social: la *identitat*, o la definició d'un actor col·lectiu com a prerequisite previ a l'organització del procés de mobilització; l'*oposició*, o l'organització efectiva de l'acció col·lectiva que té lloc quan un actor social identifica el seu adversari; i la *totalitat*, o l'orientació cultural en joc dels adversaris que afecta la manera de concebre i organitzar l'ordre social. Des d'una perspectiva normativa, l'impacte potencial dels moviments socials és enorme perquè s'orienta al control de les principals pautes culturals: el coneixement, les formes de producció, i els principis ètics.²⁷⁹ Aquest conjunt de consideracions fan defensar a Touraine que en un determinat ordre social només hi té cabuda un moviment social característic de la natura del conflicte central que s'hi dóna.²⁸⁰

²⁷⁹ *Ibid.*, pp. 754-5.

²⁸⁰ *Ibid.*, p. 773.

Efectivament, el procés de trànsit de la societat industrial a la postindustrial o programada marca les bases estructurals d'un nou conflicte i, en conseqüència, en una i altra societats es desenvolupen tipus de moviments socials diferents. En l'industrialisme el conflicte característic és la confrontació, tant en la producció econòmica com en l'àmbit de la política, entre la burgesia i la classe obrera al voltant del control de la producció i la distribució de l'excedent econòmic. Aquí, el moviment social característic és l'obrer. Diferentment, el postindustrialisme o la societat programada treu a cap la relativa hegemonia dels tecnòcrates que dominen l'administració dels àmbits tant públic com privat. Vegem ara com en clara sintonia amb Bell i Castells, Touraine parla de dues característiques crucials de la societat programada: primera, la centralitat de la informació i el coneixement teòric; segona, les relacions d'autoritat d'aquells que tenen el poder de decisió sobre aquells altres que no el tenen. Emfasitza també que el fet que la informació i el coneixement constitueixin recursos crucials augmenta, al seu torn, la capacitat generativa de normes, institucions i pràctiques així com la reflexió que els actors històrics poden efectuar sobre les mateixes: llavors la producció de societat esdevé un procés més subjecte a reflexió.

És en aquestes condicions contextuais que emergeixen els nous moviments socials: són actors vinculats a la transició de la societat industrial a la programada que disputen l'hegemonia de la tecnocràcia. Es distingeixen del moviment obrer perquè els seus objectius no es dirigeixen primordialment al sistema d'autoritat política i a la conquesta

del poder, ni volen una societat moderna o més avançada cimentada en les bases de l'industrialisme, sinó que pretenen construir una societat alternativa congruent amb la crítica que efectuen sobre la suposada racionalitat de l'expansió econòmica i les innovacions tecnològiques de què fa gala la tecnocràcia. Vol dir-se amb això que els conflictes centrals tenen a veure menys amb els problemes econòmics que amb aquells de tipus cultural i ètic. Perquè la dominació que ara és desafiada controla no només els mitjans de producció, sinó també la producció de béns simbòlics, això és, de cultura mateixa.²⁸¹

A un menor nivell d'abstracció i a la llum de la recerca empírica, Hanspeter Kriesi (1989) també tracta de vincular en una relació causal els canvis estructurals precedentment assenyalats amb els nous moviments socials. La seva tesi és que el potencial de mobilització d'aquests se situa en determinats segments ocupacionals de les noves classes mitjanes. L'argumentació de Kriesi parteix dels treballs d'Eric O. Wright (1994) sobre les classes socials. Segons aquests, la posició de classe es defineix pel seu control efectiu sobre determinats béns de producció. Tres tipus de béns són els aquí referits: mitjans de producció, organitzacionals i capital humà (aquest darrer es refereix a les habilitats professionals adquirides mitjançant l'educació curricular). Els propietaris dels mitjans de producció constitueixen la burgesia i la

²⁸¹ *Ibid.*, p. 774. Els treballs d'A. Melucci (1994b), (1996), (1998) segueixen en aquest punt les pègtes de Touraine. La idea és que si la informació és contemporàniament un recurs cabdal en l'organització de les societats, i aquesta és inherentment cultura i reflexió, llavors, sosté Melucci, lògicament s'accentua la vessant reflexiva del conjunt d'actors involucrats en la dinàmica social.

vella classe mitjana. Els grups de persones que no tenen en propietat mitjans de producció es troben dividides en dues àmplies posicions de classe: la nova classe mitjana i la treballadora. En contrast amb la darrera, la primera exerceix control en alguna mesura sobre habilitats o béns organitzacionals. Dins la nova classe mitjana, però, cal efectuar una distinció més entre les persones que tenen en disposició béns organitzacionals respecte d'aquelles que no en disposen. Es perfila així un antagonisme potencial entre els grups que realitzen ocupacions vinculades a la preservació i la integritat de les organitzacions, respecte d'altres ocupats en tasques menys compromeses amb el sosteniment de les estructures organitzatives. Aquests grups constitueixen la base de la categoria d'especialistes socials i culturals, tals com els professionals en serveis mèdics, professorat, treball social, arts, periodisme, i d'altres similars. Kriesi afirma que opera una potencial oposició d'interessos entre les persones que realitzen ocupacions de gestió tant en les empreses privades com en les burocràcies públiques i, per l'altra banda, els especialistes que primeren defensar la seva pròpia autonomia contra les intervencions autoritàries dels primers.²⁸²

Idealment, doncs, són els especialistes dels àmbits privat i públic la base estructural constitutiva del potencial de mobilització dels nous moviments socials. Alhora, aquests també serien els responsables d'inspirar noves definicions polítiques a les mobilitzacions. Claus Offe ha estat qui de manera més explícita ha intentat captar aquesta relació

²⁸² H. Kriesi (1989), pp. 1080-5.

entre condicions estructurals i les noves orientacions polítiques precedentment assenyalades tant per Touraine com per Kriesi. Offe argumenta l'existència de dos paradigmes en política, el *vell* i el *nou*.²⁸³ El vell paradigma es defineix per actors que són grups socioeconòmics involucrats en conflictes distributius, tals com els sindicats o les associacions empresarials. Els continguts d'aquests grups es refereixen, fonamentalment, al creixement econòmic i la seguretat material, mentre que els modes d'acció utilitzats estan determinats per l'alt grau de formalització de les organitzacions a què pertanyen. Pel que fa al nou paradigma del que es nodreixen els nous moviments socials, els actors socioeconòmics actuen en nom de col·lectivitats no necessàriament vinculades a interessos econòmics, com poden ser les dones, els joves o les cultures minoritàries que defensen estils de vida o identitats particulars. Els continguts d'aquests grups poden referir-se a aspectes tals com el manteniment de la pau, la sostenibilitat mediambiental, els drets humans o les formes no alienades de treball. Finalment, els modes d'acció mostren un baix grau de relacions jeràrquiques i de formalització en l'organització de l'acció col·lectiva.²⁸⁴ El punt central de l'argumentació d'Offe és que mentre que el vell paradigma emfasitza el valor dels ingressos i de la seguretat com a motor de l'acció, el nou subratlla el de l'autonomia. Produeix moviments socials que pretenen fer front a la capacitat de control de les grans

²⁸³ C. Offe (1988), p. 182.

²⁸⁴ Una enumeració prou exhaustiva de les característiques constitutives dels nous moviments socials es troba a H. Johnston, E. Laraña i J. Gusfield (1994), pp. 3-10, J. Riechmann i F. Fernández Buey (1995), pp. 56-67, i E. Neveu (2002), p. 108-9.

organitzacions sobre les persones: les pròpies del sistema d'autoritat política en primer lloc, però també particularment les de serveis públics i les corporacions econòmiques.

D'aquí que, tot prenent una perspectiva més centrada en la vessant subjectiva de les mobilitzacions, alguns científics socials afirmen que els nous moviments socials desplacen la dimensió materialista de la protesta cap a reivindicacions de tipus qualitatiu que consideren com a valor d'orientació l'autonomia personal. En aquest sentit, és coneguda la tesi de Ronald Inglehart (1977) segons la qual en les societats occidentals la satisfacció generalment acomplerta de les necessitats fisiològiques i de seguretat física constitueix la base per a la formulació de reivindicacions qualitatives referides a la participació, la preservació de l'autonomia, la qualitat de vida o el control dels processos de treball. La tesi, però, no és essencialment discordant d'aquelles que relacionen processos de canvi estructural de gran calat amb la formació d'una nova mena de moviments: tan sols arriba a descriure els valors societaris que emergeixen en consonància amb noves condicions objectives i que, al seu torn, passen a formar part tant de les justificacions com dels objectius que sustenten la dinàmica dels moviments socials. Per tant, val a dir que no és Inglehart sinó l'italià Melucci qui de manera més explícita desplaça la teoria dels nous moviments socials cap a una orientació netament constructivista social.

2. EL GIR CONSTRUCTIVISTA: LA IDENTITAT COM A FONAMENT DE L'ACCIÓ

Primer que res val la pena assenyalar que la perspectiva de la construcció social connecta amb la vessant interaccionista simbòlica de les teories del comportament col·lectiu exposades en el primer capítol. El constructivisme pren de l'interaccionisme la consideració dels moviments socials com un objecte d'estudi en si mateix, així com l'accent analític en els processos de definició col·lectiva dels problemes socials que motiven la participació en els mateixos.²⁸⁵ La diferència entre ambdues aportacions teòriques radica en que mentre l'interaccionisme focalitza la seva atenció en les relacions entre les persones participants del moviment, el constructivisme fixa el seu objecte d'estudi en el procés de construcció institucional dels moviments sense desconnectar-los de l'entramat institucional que constitueix la societat de la que formen part.

Melucci defineix els moviments socials de manera gairebé idèntica a Touraine. Els tracta considerant tres dimensions: la primera és concebre'ls en tant que actors col·lectius o sistemes d'acció identitàriament definits per vincles específics de solidaritat, això és, pel mutu reconeixement dels membres del grup mobilitzat; la segona és que guarden una relació de conflicte amb un adversari per l'apropiació i control de recursos valorats per ambdós actors en oposició; la tercera

²⁸⁵ E. Laraña (1999), pp. 81-2.

és que el procés de mobilització implica una ruptura amb els límits de compatibilitat amb el sistema en què es dona l'acció, límits que es troben definits pel ventall de variacions que un determinat ordre social o institució poden tolerar sense veure modificada la seva estructura constitutiva.²⁸⁶

La diferència crucial de Melucci respecte de Touraine radica en un punt fonamental: l'aposta del primer per la "desontologització" de la noció de moviment social. Melucci parteix de la base que un moviment no és una realitat ontològica a partir de la qual es pugui deduir directament el perquè de la seva emergència ni la delimitació dels seus objectius. La idea és que tant l'investigador que descriu un moviment en particular en tant que un bloc homogeni a estudiar en la seva totalitat, com les mateixes declaracions emeses des del moviment, que proclamen públicament la seva unitat, tenen l'efecte d'esborrar l'enrevessat procés de construcció social que forma i dinamitza el moviment en qüestió.²⁸⁷ Això vol dir que els moviments socials han de ser considerats per l'observador en tant que processos a partir dels quals els actors involucrats produeixen significats, es comuniquen, negocien, prenen decisions i aboquen emocions que sustenten la dinàmica grupal.²⁸⁸ De manera que Melucci defensa una sociologia dels moviments socials "deconstructora" a la vegada que "reconstructora" del fenomen objecte d'estudi. Aquest doble exercici analític pretén,

²⁸⁶ A. Melucci (1996), pp. 29-30.

²⁸⁷ A. Melucci (1994b).

²⁸⁸ *Ibid.*, p. 156.

primer, desfer la il·lusió de trobar-nos front a moviments “compactes”. Aquests són esqueixats de tal manera que es puguin localitzar les seves unitats constitutives més elementals: els seus orígens socials i creencials. Posteriorment, s’escomet la tasca de reconstruir el complicat procés pel qual els moviments socials prenen forma. Segons aquest procediment d’anàlisi, resulta crucial treballar dos aspectes dels processos de mobilització: les *xarxes de relacions* a partir de les quals es formen i la complicada forja de la *identitat col·lectiva* que els habilita per actuar. Anem a pams.

Els moviments socials mateixos són xarxes informals d’actors connectats en conflictes pel control d’apostes materials o simbòliques.²⁸⁹ Alhora, perquè un moviment prengui cos és bàsic que existeixin prèviament sistemes de relacions socials habilitadores per a l’acció. Resulta empíricament evident que han existit i existeixen moviments que emergeixen de la dinàmica prèvia de processos de mobilització de temàtica similar o diferent, o que prenen de punt de partida marcs institucionals des dels quals les persones interactuen prenent consciència d’una determinada situació tot problematitzant-la. Exemples: el moviment obrer és indestruïble del sistema fabril i de la concentració urbana, malgrat que la seva capacitat per al combat polític constitueixi una conquesta agencial. Al redós de la industrialització les experiències compartides en marcs institucionals (la fàbrica, el barri i d’altres àmbits semblants) constituïren espais de producció de cultura

²⁸⁹ M. Diani (2000), p. 389.

obrera i, a la postra, de generació tant d'institucions (ateneus, casals, cases del poble, publicacions diverses) com d'accions polítiques (organitzacions partidàries i sindicals) específicament obreres.²⁹⁰ De manera similar, processos de canvi als EUA com ara l'aprofundiment de la industrialització durant el segle XX, que minorà el conreu del cotó com a font principal de riquesa del sud, i el moviment de persones de les àrees rurals a les ciutats tant del nord com del sud, inclosa la població afroamericana, restaren capacitat d'adaptació al sistema de creences sustentador de la discriminació racial.²⁹¹ Aprofitant aquestes condicions canviants, però, foren la trama d'esglésies negres i les universitats les institucions cabdals en la configuració del moviment pels drets civils nord-americà posterior a la Segona Guerra Mundial. Aquestes dues institucions es constituïren en els centres estratègics des dels quals els activistes desenvoluparen la consciència necessària sobre la situació i les línies d'acció adequades per escometre el racisme amb una força fins llavors desconeguda.²⁹² Posteriorment, parts significatives de la xarxa d'activistes formada en el moviment pels drets civils i les universitats mateixes foren un dels suports destacats en el desenvolupament ulterior del radicalisme polític nord-americà dels anys seixanta i setanta, essent les mobilitzacions contra la guerra del Vietnam les més representatives d'aquest període. I el moviment feminista nord-americà actual es forjà en part per l'experiència en tant

²⁹⁰ Vegeu E.P. Thompson (1984).

²⁹¹ Sobre els processos de canvi estructural que acompanyen la insurgència afroamericana resulta esclaridor llegir A. Rose (1993).

²⁹² Vegeu, per exemple, A. Morris (1981).

que militants de determinades dones a cavall de moviments com els suara assenyalats. El cert és que moltes d'elles visqueren situacions de discriminació en ser menystingudes en tant que activistes tot essent limitades a fer tasques de suport a les activitats dels seus companys masculins, com ara les d'haver-se de responsabilitzar de les tasques de compra d'aliments i cuina en les tancades reivindicatives. En tals situacions prengueren, doncs, consciència de les contradiccions manifestes entre pràctiques discriminadores i discursos emancipadors.²⁹³ De manera que dones militants, de per si políticament conscienciejades, es decidiren a treballar específicament qüestions referents a la discriminació per raons de gènere en veure que el comportament generalment masculista dels seus "camarades" masculins no s'ajustava a la retòrica revolucionària de què feien prèdica.

Quina és la idea refermada per aquests exemples? Doncs que les xarxes de relació pautades constitueixen el nivell en què el compromís activista pren cos. En interactuar en marcs institucionals, o en una diversitat d'institucions interconnectades, els individus s'influencien recíprocament de manera favorable a l'acció. En conseqüència, la motivació per a la participació en processos de mobilització és fruit de situacions relacionals.²⁹⁴ La idea clau és que en les xarxes de relació les experiències que afecten un grup poden convertir-se en el punt de partida de l' "obligació" normativa per actuar. Com, però, és possible

²⁹³ Sobre aquesta qüestió resulta il·lustrador el treball de C. Mueller (1994).

²⁹⁴ A. Melucci (1994b), pp. 168-9.

concretar el pas de l'experiència compartida a l'acció col·lectiva? La noció d'identitat col·lectiva pretén donar una resposta satisfactòria a la pregunta.²⁹⁵

Melucci defineix genèricament la identitat segons les següents característiques: (a) el reconeixement mateix d'un subjecte més enllà de les variacions que pugui protagonitzar en el decurs del temps i de les seves adaptacions a l'entorn; (b) la delimitació o particularitat d'aquest subjecte respecte d'altres, que implica l'habilitat per reconèixer-se i ser reconegut.²⁹⁶ Prenguem atenció sobre el fet que la identitat és distinta dels rols que un individu en particular pugui desenvolupar en el decurs de la seva vida social.²⁹⁷ El rol implica pautaació de la conducta segons les característiques normatives de qualsevol marc institucional. La seva capacitat d'influència sobre la conducta depèn de la força de l'hàbit, de les coaccions, les negociacions i/o els acords entre els individus i tals marcs institucionals. Les identitats, en canvi, constitueixen una font de sentit per als propis actors i per ells mateixos són generades mitjançant un procés d'autoreflexió.

La noció d'identitat col·lectiva és congruent amb la genèrica d'identitat. Passa a referir-se, però, a la delimitació identitària de grups en procés de mobilització. S'entén ara com una definició produïda per

²⁹⁵ La noció d'identitat no és un tema baldí encara que aquí es tracti superficialment. Des de la ciència social normativa, un molt bon treball el trobareu a J. Mundó (2000).

²⁹⁶ A. Melucci (1996), p. 71. Vegeu també A. Pizzorno (1994).

²⁹⁷ M. Castells (1998a), pp. 28-9.

la interacció recurrent d'un determinat nombre d'individus o grups, segons les orientacions que pren l'acció que duen a terme. Ras i curt: la identitat col·lectiva és la conquesta agencial per excel·lència d'un moviment social. Permet constituir un "nosaltres" a partir del qual justificar, desenvolupar i controlar la pròpia acció. Pressuposa, per tant, una capacitat reflexiva dels actors sobre les seves pròpies activitats compartides.²⁹⁸ Perquè els individus en procés de mobilització assoleixin la formació d'un "nosaltres" identitàriament sòlid han de contribuir en compartir tres orientacions: (a) les relacionades amb les finalitats de les accions, és a dir, allò que es pretén assolir en darrera instància mitjançant l'acció col·lectiva; (b) les que fan referència als mitjans adequats per escometre-les; (c) les que tenen a veure amb l'entorn o àmbit d'actuació que proporciona el marc d'oportunitats i constriccions per a l'acció.²⁹⁹ El fet de compartir aquestes tres orientacions assegura la continuïtat d'un moviment a través del temps, permet fixar els límits de l'acció en relació al context de referència, regular la pertinença dels individus en un determinat moviment i definir els requisits d'entrada per a d'altres.

Fins aquí podem veure que la noció d'identitat col·lectiva fa referència a la necessitat que té qualsevol moviment de definir els marges del conjunt dels seus membres, actuals o potencials. Des d'aquesta perspectiva, tant el moviment obrer com el d'alliberament gai

²⁹⁸ A. Melucci (1996), pp. 72-3. Vegeu també W. Gamson (1992).

²⁹⁹ A. Melucci (1994b), p. 158.

i lesbià passen igualment per la necessitat d'articular la mobilització definint categories de persones mobilitzables. La veritat és que la idea d'identitat col·lectiva ens remet a la de *classe-per-a-si* de què parla Karl Marx en tractar la disposició al combat polític del proletariat industrial.

Ara bé, en la teoria dels nous moviment socials la dimensió analítica de la identitat col·lectiva il·lumina de passada el tractament d'un vell tema weberian: el de l'estatus com a font sui generis de dominació d'unes persones o grups sobre d'altres. Com és sabut, aquí la idea crucial és que les relacions de poder en un determinat ordre social no arrelen únicament en les desigualtats materials resultants de les diferents posicions de classe, sinó que tenen també molt a veure amb la manera com culturalment es perceben les diferències definitòries de determinats grups i pràctiques socials. El prestigi atorgat a aquestes diferències pot ser positiu o negatiu. En conseqüència, el fet que un grup sigui considerat positivament o negativament afecta la distribució d'oportunitats de vida dels membres que el componen. A Europa o als EUA el fet de ser mascle, blanc i heterosexual permet a qui presenta aquestes característiques restar menys subjecte a possibles discriminacions: d'entrada no serà objecte d'actituds sexistes, racistes o homofòbiques. Si convenim que les persones que estan subjectes a sexisme, racisme o homofòbia viuen situacions discriminatòries, llavors també hem de convenir que aquestes discriminacions tenen el seu origen en creences fonamentades en prejudicis, relativament hegemòniques en un determinat ordre social, que soscaven les

possibilitats de vida de les persones que les pateixen, sobretot quan el tracte discriminatori fonamentat en algun atribut cultural o alguna característica biològica es conjuga amb situacions de desigualtat material.³⁰⁰ No obstant, és patint l'experiència de la discriminació que els afectats, si disposen de canals institucionals per relacionar-se, poden forjar la identitat de grup necessària per menar a la mobilització reivindicativa. Si els fets de Greenwich Village de 1969, en què una operació policial contra al bar gai Stonewall resultà ser el detonador del moviment homosexual contemporani, ens mostren quelcom és que la resposta a la policia fou possible des del moment que en el barri ja estava teixida una trama de relacions mitjançant les quals la condició d'homosexual començà a prendre una valorització positiva per part d'aquells que la compartien. La configuració d'una identitat col·lectiva és el tram final del procés relacional que va des de l'ocultació i l'assumpció de l' "anormalitat" o la "inferioritat" de la pròpia condició a la valorització positiva de la mateixa. La transcendència cultural i política d'aquest procés radica en adquirir la capacitat de mobilització

³⁰⁰ Això ho capta molt bé F. Parkin [(1984), pp. 17-8]. Diu: "Els obrers sud-africans blancs i els protestants de l'Ulster estan organitzats en formacions socials i polítiques que difereixen profundament de les corresponents a Anglaterra o Escandinàvia. El fet que cadascun dels grups mencionats d'obriers s'identifiqui amb molta més força amb la seva pròpia burgesia que amb els seus companys dels grups ètnics subordinats suggereix que els atributs socials col·lectius d'aquells que encarnen el treball són d'importància decisiva en les anàlisis de la formació de classes. En molts casos allò que realment sembla importar és si els ocupants d'aquestes posicions són blancs o negres, catòlics o protestants." I continua: "La preocupació marxista pel domini de la producció, convertida cada vegada més en la seva garantia de rigor teòric, impossibilita reconèixer qualsevol possibilitat que d'altres línies de divisió distintes de les que oposen el capital al treball constitueixin la font *primària* de l'antagonisme social i polític."

en favor del reconeixement públic dels col·lectius discriminats per raons estrictament culturals.³⁰¹

En síntesi, la perspectiva constructivista considera els moviments socials com el producte de pràctiques normativament orientades que manifesten una regularitat no exempta de conflicte; són així concebuts en tant que espais d'interacció on es modifiquen definicions sobre situacions o se n'impulsen de noves. D'aquí que el seu impacte cultural sigui més transcendental que no el polític, o que aquest darrer sigui per regla general la conseqüència del primer.³⁰²

Acabem amb un exemple per veure-ho tot plegat amb una mica més de llum. D'ençà que des de 1981 el Centre de Control de Malalties dels EUA donà compte de l'existència de la Síndrome d'Immunodeficiència Adquirida (SIDA) és ben sabut que el tractament públic d'aquesta malaltia no ha estat exempt de controvèrsies. Sobretot al principi del coneixement de la seva existència, la SIDA fou objecte de múltiples discursos definidors. En la dècada dels vuitanta passà de ser una malaltia pròpia d'homosexuals "promiscus castigats per Déu", drogaaddictes "irrecuperables" i hemofílics "innocents" a una malaltia d'incidència universal que ha de ser resolta mitjançant la investigació científica i la medicina, i no per la simple abstinència sexual i la limitació de les relacions sexuals a la parella estable heterosexual. El

³⁰¹ N. Fraser (2000).

³⁰² Dues profitoses lectures que tracten aquesta qüestió són les d' A. Melucci (1998), i A. Melucci i T. Lyra (1998).

moviment gai ha estat un actor fonamental en la redefinició de la situació generada per la malaltia i en la requalificació de la identitat atacada del col·lectiu homosexual. Ha treballat, i encara ho fa, en dos fronts: per una banda, en l'àmbit de la situació objectiva, protegint el col·lectiu gai de l'extensió de la malaltia i falcant la certesa científica de la universalitat de l'afecció; per l'altra, en el dels discursos sobre la situació, desautoritzant la imatge estereotipada de les pràctiques homosexuals que el conservadorisme polític i social accentuà al redós de la proliferació de la malaltia. Aquest cas en concret sintonitza amb la tradició del moviment d'alliberament gai i lesbià, en el sentit que tan important és que culturalment s'esmeni la bateria de prejudicis que puguin existir sobre l'homosexualitat, i que els poders públics no interfereixin negativament sobre la vida dels gais i lesbianes, com que canviïn les lleis que els són discriminatòries. De la voluntat de canvi de determinats registres culturals, en aquest cas d'aquells referents als prejudicis sobre l'orientació sexual de cadascú, deriva una pressió política encaminada a garantir i reforçar drets civils.

3. RECAPITULACIÓ

La teoria dels nous moviments socials remarca el fet que canvis estructurals en el model de desenvolupament econòmic del darrer terç del segle XX delimiten l'espai d'emergència dels anomenats nous moviments socials. Detenta la característica, però, de no ser estructuralment determinista. La teoria assenyala l'existència d'una

multiplicitat de subjectes col·lectius potencialment mobilitzables que no és mecànicament explicable per la seva vinculació amb posicions objectives de classe. La producció de nous valors societaris també constitueix un factor explicatiu crucial de l'emergència de noves formes de moviment social.

La perspectiva constructivista defensa que la sociologia ha de poder donar compte de com es forja el caràcter institucional dels moviments socials, i no limitar-se a tractar-los com a dades objectives que responen a situacions objectives. En particular, s'interessa per la formació dels moviments al redós dels vincles relacionals que vinculen les persones des dels estadis previs a l'activació d'un moviment, i pel complicat procés de definició identitària del grup mobilitzat. La identitat col·lectiva s'entén, des d'una perspectiva processal, com la conquesta agencial que permet delimitar, desenvolupar i controlar l'acció.

4. AVALUACIÓ

4.1. Crítica de la caracterització política dels nous moviments socials

Com ja s'ha esmentat en encetar aquest capítol, la teoria dels nous moviments socials es caracteritza per prendre de referència moviments hereus del cicle de mobilitzacions iniciat a finals dels anys seixanta del

segle XX a Europa occidental i als EUA. Els moviments i les organitzacions polítiques hereves de la base política contestatària d'aquest període han estat ideològicament agrupats, tant per activistes com per científics socials, en enunciats tals com "nova esquerra", "esquerra alternativa", "esquerra llibertària" o "antiautoritària" i "esquerra radical". Resulta evident que tots els enunciats esmentats comparteixen dues idees bàsiques: primera, que els nous moviments socials s'inscriuen en la tradició política de l'esquerra; segona, que rebutgen els components autoritaris que en ocasions l'han marcat. Partint d'aquest acord bàsic respecte de la caracterització ideològica dels nous moviments socials, proliferen les matisacions entre els autors que els estudien. Ho il·lustro amb els següents exemples.

Jean L. Cohen qualifica els nous moviments socials d'actors polítics de "radicalisme autolimitat".³⁰³ Creu que la seva característica política definitiva és que defugen la utopia revolucionària clàssica substituint-la per un objectiu de reforma estructural de gran abast fonamentat en la defensa d'una societat civil políticament participativa. Altres autors, però, han emfasitzat la idea que els nous moviments socials constitueixen l'exemple per antonomàsia de l'existència, en societats capitalistes avançades, d'una diversitat de "subjectes revolucionaris" a banda de la tan reverenciada classe obrera. Aquest és el cas d'un dels puntals de l'Escola de Frankfurt: Herbert Marcuse. A partir dels fets de maig de 1968 a França, Marcuse participà de la idea

³⁰³ J.L. Cohen (1985), p. 28.

que no existeix un únic eix vertebrador de les dinàmiques emancipadores, raó per la qual els moviments socials d'orientació temàtica (especialitzats en determinats temes de rellevància política, tals com l'ecologisme, el pacifisme o el feminisme) es veurien així impel·lits a situar-se en un pla d'igualtat potenciador de la col·laboració interorganitzativa per promoure canvis socials de caràcter global.³⁰⁴ Per la seva banda, Claus Offe, mostrant-se en aquest punt d'acord amb Marcuse però seguint més explícitament les petges d'Alain Touraine, defensa que els nous moviments socials es caracteritzen per contenir una "crítica moderna a la modernització" de la qual no disposava el vell moviment obrer. No obstant, Offe considera que tant els fonaments de la crítica com el seu contingut es troben en les tradicions modernes de l'humanisme, el materialisme i les idees emancipatòries de la Il·lustració.³⁰⁵ Finalment, Antonio Melucci guia el seu treball a desvincular els moviments de la política tot resituant-los en l'àmbit de la cultura per, des d'aquest, tornar-los a abocar a la política. El seu darrer treball, *Challenging Codes* (1996), expressa ja en el títol aquesta intenció: indica que els conflictes socials contemporanis venen marcats pel desafiament dels actors mobilitzats respecte dels codis hegemònics que organitzen la informació disponible, de manera que la conflictivitat emergeix en aquells àmbits en què els aparells de control defineixen heterònomament les identitats fins al punt de provocar que els grups afectats reclamin el dret a l'autonomia.

³⁰⁴ D. Cohn-Bendit, J.P. Sartre i H. Marcuse (1982), p. 47.

³⁰⁵ C. Offe (1988), p. 214.

La idea transversal a tots aquests intents de qualificació política és que els nous moviments socials pretenen superar la dràstica separació entre les esferes privada i pública de l'ordre social, perquè els resulta inconcebible que cap canvi social fonamental es produeixi sense que les persones orientin la seva vida quotidiana en referència a aquests canvis desitjats.³⁰⁶ Des d'aquest punt de confluència, els autors anteriorment citats afirmen que els nous moviments socials desenvolupen una crítica a la democràcia representativa fonamentada en l'argument que no garanteix la participació sistemàtica ni el control de la ciutadania sobre els afers públics. Conseqüentment, els "nous" activistes perceben els partits parlamentaris com a màquines excessivament burocratitzades de baix o nul contingut democràtic. Més concretament, el mètode de mobilització política propi dels partits d'esquerra tradicionals, fonamentalment la dels comunistes, és considerada insatisfactòria perquè instrumentalitza les reivindicacions populars. La distinció entre l'esquerra i la dreta, però, no deixa de ser significativa.³⁰⁷ Allò que s'esmena són els paradigmes leninista i socialdemòcrata de mobilització política: del primer es rebutja la idea de partit com a organització de professionals revolucionaris d'avantguarda instrumentalment orientada a la presa del poder; del segon, la seva vinculació gairebé exclusiva a la gestió correctiva del

³⁰⁶ La síntesi d'aquesta idea es troba en la consigna de la *política en primera persona*. Una de les impulsores més prominents d'aquest plantejament fou la dirigent dels *Die Grünen* P. Kelly (1997).

³⁰⁷ R. Flacks (1994), p. 443. Sobre la pervivència de la distinció entre l'esquerra i la dreta és també interessant la lectura de N. Bobbio (1995).

capitalisme en un context corporatista.³⁰⁸ Com a contrapartida, els nous moviments socials advoquen per fórmules organitzatives descentralitzades i participatives a fi de sostenir la mobilització política, remarcant així l'objectiu d'autoorganitzar la societat civil per damunt del propòsit de prendre el poder. Noti's, però, que aquest objectiu genèric no desconsidera la política per se, sinó que emfasitza la dimensió ètico-participativa contra la concepció que la redueix a un simple exercici de correlació de forces.

Arribats a aquest punt vull subratllar el problema que arrossegueu les teories dels nous moviments socials: que tant una certa exacerbació de la idea de la novetat política com la mateixa afinitat de diversos científics socials amb el cicle de mobilitzacions obert d'ençà el 1968 ha abocat a no pocs autors a qualificar políticament els nous moviments socials de manera que es podria qualificar de poc rigorosa o ingènua. Anem a pams.

Abans que res val a dir que definir una política general de les dinàmiques de mobilització té la virtut d'assenyalar la importància de les pròpies definicions que els moviments es donen per entendre el

³⁰⁸ Darrerament aquesta demonització de la política en la seva versió de la presa del poder ha estat recollida per l'EZLN mexicà. El seu interlocutor habitual, el "subcomandante" Marcos afirma: "Diguem que la proposta zapatista té més a veure amb el sentit ètic de la política que amb una proposta de govern que finalment és la que representaria un partit polític. El zapatisme se separa dels moviments revolucionaris tradicionals. No volem el poder. Volem que es respecti la igualtat i a la vegada la diferència." Vegeu M. Vázquez Montalbán (1999), p. 110. Una caracterització exhaustiva del corporatisme la trobareu a M. Pérez Yruela i S. Giner (1988), pp. 15-65.

caràcter de l'acció col·lectiva que promouen. Queda clar que tant els objectius que es marquen com el mètode que empren per assolir-los guarda relació amb la pròpia caracterització política, raó per la qual la variable és rellevant. En aquest punt els autors adscrits a les teories dels nous moviments socials omplen el buit dels models estratègics tractats en el capítol anterior: s'interessen per la vessant deontològica de les dinàmiques de mobilització. Fins aquí res a objectar. El problema ve quan es generalitza des d'una família de moviments tota una sèrie de característiques al conjunt possible de moviments actuant en un escenari polític. Aquesta generalització confon desitjos amb realitats. Perquè de fet els teòrics dels nous moviments socials estan tractant únicament un subconjunt de moviments, aquells que ostenten una orientació política d'esquerres, pautes organitzatives descentralitzades que fomenten la participació universal, i una base social de classe mitjana interessada en l'autonomia com a valor polític.³⁰⁹ Ara bé, tots els moviments emergents des de finals dels seixanta fins a les darreries de l'anterior segle comparteixen aquestes característiques?

Des del punt de vista de l'orientació política en la introducció d'aquesta tesi ja he indicat l'existència de moviments socials de dreta o clarament reaccionaris. Però a la llum d'allò que hem vist en aquest capítol sembla que no n'hi pugui haver de nous que ho siguin: tots són més o menys d'esquerres i compromesos amb la radicalització de la

³⁰⁹ J. Casquette (1998), p. 138.

democràcia. L'argumentació que avala tal postura resulta poc satisfactòria. Per exemple, Jorge Riechmann i Francisco F. Buey consideren que els moviments socials "clàssics" poden ser d'esquerra o de dreta. En el conjunt dels "clàssics" trobem moviments tals com l'obrer en totes les seves vessants (socialista, comunista, anarquista, cristiana), els nacionalistes, la mobilització de masses feixista o el feminisme dels segles XIX i XX. Segons aquests mateixos autors, però, els nous moviments socials tenen una dimensió inequívocament emancipatòria, mai conservadora o reaccionària com podria passar amb alguns dels moviments anteriors als anys seixanta.³¹⁰ Això genera una gran confusió: tot fenomen movimentista "nou" és necessàriament emancipador? Les fórmules organitzatives i els mètodes d'acció constitueixen variables suficients com per determinar l'orientació política d'un moviment? La resposta a les dues qüestions és negativa. Ho il·lustro amb els següents casos de mobilització de l'extrema dreta actual.

El 1995 a Gran Bretanya sorgí a la llum pública una organització difusa d'extrema dreta anomenada "Llops Blancs".³¹¹ El seu objectiu és fonamentar el combat individual contra els immigrants en nom de la "raça blanca" i "l'autèntica democràcia".³¹² Les accions que efectuen

³¹⁰ J. Riechmann i F. Fernández Buey (1995), pp. 61-7.

³¹¹ Vegeu l'article d'E. González: "Lobos Blancos. El Ku Klux Klan europeo nace en Londres", aparegut a *El País* el 2 de maig de 1999.

³¹² L'objectiu d'aquesta mena d'organitzacions radica en generar una situació de desordre social o caos que faciliti l'emergència d'opcions polítiques de perfil nazi-feixista. En això segueix el programa iniciat per l' "espontaneïsmes armats" propi dels grupuscles neofeixistes italians de les darreries dels setanta i principis dels

són organitzades per individus particulars o petits grups seguint la pròpia iniciativa. En general, la connexió entre activistes “llops blancs” és dèbil i s’efectua a través de xarxes informàtiques. És important retenir que aquesta dinàmica d’extrema dreta trenca amb els mètodes dels moviments feixistes clàssics: l’absència tant de líders clars com d’organitzacions de masses els apropa a aquell model organitzatiu llibertari en forma de xarxa tan propi dels nous moviments socials.³¹³ Els “Llops Blancs” radicalitzen la forma organitzativa de les entre conservadores i filo-nazis milícies patriòtiques nord-americanes, que no disposen d’una coordinació imperativa de conjunt, sinó que arreen en comunitats locals des de les quals funcionen autònomament.³¹⁴ Un segon exemple és el de les espanyoles *Bases Autónomas*, un entramat d’organitzacions d’extrema dreta neonazi que començà a operar a finals de 1983 a Madrid i rodalies. *Bases Autónomas* no constituïa una

luitant del segle anterior, com ara *Nuclei Armati Rivoluzionari, Costruiamo l’Azione o Terza Posicione*. El plantejament programàtic d’aquests grups fou: mitjançant accions no necessàriament reivindicades de terrorisme indiscriminat, o dirigides contra objectius precisos, s’augmenta progressivament la situació de desordre fins arribar a provocar una sensació d’inseguretat entre la ciutadania així com l’activació de la repressió per part de l’estat. El resultat cercat seria una crisi institucional facilitadora de la insurrecció feixista. Aquest tema el treballa excel·lentment José L. Rodríguez (1998), pp. 105-6.

³¹³ El feixisme clàssic pertany al context modern de la participació popular en política que els conservadors temeren i els reaccionaris rebutjaren de pla. Els feixistes són *els revolucionaris de la contrarevolució* (o contrarevolucionaris socials) en la seva retòrica, en la crida a transformar radicalment l’ordre social, en la seva deliberada adaptació de la simbologia, les tècniques d’agitació i els noms dels revolucionaris socials. La distinció entre conservadors, reaccionaris i contrarevolucionaris socials la trobareu a E. Hobsbawm (1995), pp. 116-47.

³¹⁴ M. Castells (1998a), pp. 115-20. Sobre les milícies també és il·lustrador un reportatge de l’equip d’investigació del setmanari *El Temps*, publicat el 29 de juliol de 1996, pp. 24-9.

organització amb una estructura de comandament definida, sinó que entorn seu actuaven una diversitat d'organitzacions i associacions: durant els anys vuitanta la *Coordinadora de Estudiantes Nacional Revolucionarios*, les associacions universitàries *Disenso* i *Teoría y Praxis*, ambdues radicades a la facultat de Dret de la Universitat Complutense de Madrid, les revistes *La Peste Negra* y *¡A Por Ellos! Portavoz de las Asociaciones por las Bases Autónomas*, a més de grups dedicats a dirigir els grups de *skin-heads* neonazis i els seguidors ultres dels clubs de futbol que conformaven els nuclis de reclutament de militància, eren algunes de les experiències organitzatives vinculades a aquest centre de dinamització neonazi.³¹⁵

Els exemples precedents mostren la possibilitat de combinar formes organitzatives planes, caracteritzades per un baix o gairebé nul nivell de relacions jeràrquiques, amb objectius polítics nítidament antidemocràtics; o conjugar l'ideal d'autonomia amb una postura política radical de dretes. (Evidentment, no descobrirem ara que el procés a la inversa també s'ha donat: l'experiència històrica mostra la connexió entre objectius d'esquerres amb formes organitzatives autoritàries, com fou el cas de bona part de les organitzacions comunistes associades a la Tercera Internacional). Allò que m'interessa remarcar, però, és que a banda de les intencions polítiques, el punt que diferencia les dinàmiques actuals d'extrema dreta explícita respecte dels moviments socials aquí tractats rau en que les primeres adopten la

³¹⁵ Prenc l'exemple de J.L. Rodríguez (1998), pp. 310-3.

forma d'organitzacions particulars o d'una xarxa de relacions entre organitzacions de caràcter semi-clandestí que presenten formes de filiació exclusivistes.³¹⁶ Aquesta fórmula organitzativa autoreferencial queda ideològicament travada amb un sistema d'idees que no admet constestació ni discussió possibles. Tot plegat impossibilita aquestes organitzacions de conjugar dinàmiques de mobilització àmplies amb d'altres actors no necessàriament concordants de manera exhaustiva pel que fa a la definició política de les primeres. Quan hi ha espais electorals propicis, l'extrema dreta també pren la forma de partits de tall formal, com ara el francès *Front National*, l'austríac *Partit Liberal* (FPÖ), el flamenc *Vlaams Blok* o el danès *Danske Folkeparti*. Al meu parer, el punt rellevant a considerar és que en aquests escenaris es dona una dualitat de dinàmiques d'extrema dreta: la pròpia de la competència electoral i la de les accions extraparlamentàries, però no processos de mobilització amplis de caràcter polític no institucional com els que he vingut considerant fins ara.

4.2. Crítica de la novetat: la “senectut” de les reivindicacions qualitatives

Darrerament alguns dels més notables teòrics dels nous moviments socials s'han esmerçat a marcar distàncies sobre el seu propi treball anterior. Vegem-ho amb les seves pròpies paraules.

³¹⁶ D. della Porta i M. Diani (1998), p. 119.

Diu Melucci:

“Essent un dels que varen introduir el terme ‘nous moviments socials’ en la literatura sociològica (...), he observat amb sorpresa la progressiva ontologització d’aquesta expressió, que, en el curs del debat, va arribar a caracteritzar-se com un veritable ‘paradigma’ (...). ‘Novetat’ és, per definició, un concepte relatiu la funció temporal del qual consisteix en ressaltar algunes diferències comparatives entre menes de fenòmens (en aquest cas entre les formes tradicionals de conflicte de classe i les formes emergents d’acció col·lectiva). Però, si l’anàlisi és incapaç d’anar més enllà d’aquesta definició convencional i no pot determinar les característiques específiques i distintives del ‘nou’ fenomen, l’accent en la novetat acaba essent l’embolcall d’una subjacent debilitat conceptual.”³¹⁷

I Offe, per la seva banda, sentència:

“Els nous moviments socials van ser un fenomen polític de les democràcies occidentals que tingué el seu clímax als anys setanta i principis dels vuitanta amb el moviment per la pau. (...) Podem dir que (...) els nous moviments socials han deixat de ser un fenomen actual i estem en condicions d’afirmar, sense exageracions de cap mena, que conserven un interès gairebé històric.”³¹⁸

³¹⁷ A. Melucci (1994b), p. 162.

³¹⁸ C. Offe (1997), p. 34

Les declaracions precedents són el resultat d'una evidència llargament ocultada: la manca de novetat d'allò defensat com a nou dels nous moviments socials en oposició a d'altres més antics, com ara el moviment obrer o el feminista sufragista. En concret: tant la variable de la identitat col·lectiva i el seu producte polític més clar, les reivindicacions de caràcter qualitatiu, com les formes no convencionals d'acció política esdevenen factors de mobilització més vells que nous si es contrasten a la llum de l'experiència històrica.³¹⁹ Nombrosos moviments socials del segle XIX podrien arribar a ser conceptualitzats com a nous si atenguéssim als preceptes del cos teòric aquí tractat. Si la variable identitat es defineix a la manera de Melucci (recordem: la constitució d'un "nosaltres" a partir del qual justificar i desenvolupar la pròpia acció donat un conjunt de determinacions estructurals), llavors aquesta constitueix un requisit universal a tots els moviments, sobretot en la seva primera fase d'emergència.

El fet d'adquirir una definició identitària com a fonament del compromís grupal per actuar necessàriament implica algun grau de politització de la vida quotidiana i, com hem tingut ocasió de veure en el capítol quart, habilita els activistes per a l'execució de formes no convencionals d'acció. Cal considerar que quan les vies d'accés als centres políticament decisoris són febles o inexistents, i les reivindicacions formulades afecten la distribució de poder en l'ordre social, no hi ha alternativa a les accions disruptives; al seu torn,

³¹⁹ Aquesta qüestió centra l'article de L. Mees (1998).

aquestes podran sostenir-se només en el cas que el convenciment sobre la necessitat d'actuar prevalgui sobre la por a la repressió. Que el tema que aquí ens ocupa és més vell que nou queda patent quan el mateix Karl Marx planteja (en observar les reunions dels socialistes francesos) que quan els obrers s'associen, si bé la seva finalitat inicial és trobar-se de cara a la doctrina o la propaganda, satisfan també de fet una necessitat afectiva primària: la de l'associació com una finalitat en si mateixa en què expressar en temps present la gènesi d'un model de societat alternatiu al circumdant. És partint d'aquest marc de solidaritat bàsica que l'acció política obrera garanteix capacitat de combat.³²⁰

El problema d'exacerbar la suposada novetat de la variable identitat rau en enfrontar en excés el conflicte distributiu, que dona peu a les reivindicacions materials, amb aquell altre que deriva de posicions d'estatus o de valors culturals en contradicció, que expressen les reivindicacions qualitatives. El primer vindria delimitat per la confrontació entre classes en el marc del capitalisme; el segon formularia problemes que, en cas que impactessin positivament en el sistema d'autoritat política, tindrien un efecte d'expansió dels drets cívico-polítics i/o un increment de la capacitat d'influència de la ciutadania sobre els processos de regulació de l'ordre social. Ara bé, el caràcter material o qualitatiu de les reivindicacions tendeix a desdibuixar-se quan prenem atenció sobre moviments socials reals,

³²⁰ K. Marx (1980), p. 165.

sigui adoptant la perspectiva històrica o bé fixant-nos en alguns dels processos de mobilització que es donen actualment.

D'entrada, els primers anys de la industrialització van ser escenari de la proliferació de moviments no exclusivament materialistes que fan grinyolar la hipòtesi postmaterialista que avala les reivindicacions qualitatives.³²¹ Dins el moviment obrer nord-americà trobem el cas dels *Knights of Labor*, la major organització sindical del XIX al país fins la dècada de 1930, que és en aquest sentit il·lustrador.³²² El 1886 els *Knights* arribaren a comptar amb gairebé 750.000 treballadors afiliats, d'entre els quals 60.000 eren negres i 65.000 dones. L'organització no seguia el model gremial de les primitives organitzacions sindicals perquè, segons els seus impulsors, només amb la creació d'organitzacions que superessin el corporativisme els treballadors tindrien possibilitats d'emancipar-se de la subordinació al capital. En conseqüència, el model de mobilització passà de fonamentar-se en les lleialtats existents entre treballadors d'un mateix ofici per adoptar la fórmula d'un model comunitari que creà vincles permanents entre treballadors especialitzats i no especialitzats, independentment de les diferències ètniques o de gènere que poguessin presentar. Com a projecte de futur els *Knights* defensaven una democràcia fonamentada en la classe obrera en què un moviment sindical seria el responsable d'articular una economia de tall cooperativista. El projecte mostra una

³²¹ C. Calhoun (1995), p. 179.

³²² Prenc l'exemple de K. Voss (1999).

preocupació nítidament republicana: els sindicalistes veuen en el treball assalariat una amenaça per al desenvolupament autònom del ciutadà. D'aquí la seva aposta democràtico-radical: si no s'estenia la democràcia als llocs de treball, assegurant a tots els treballadors igualtat tant en l'àmbit laboral com davant la llei, seria impossible mantenir una forma republicana de govern. Els *Knights* denunciaven la concentració de grans capitals perquè les dependències que generaven corrompien la independència econòmica dels treballadors i, en conseqüència, anul·laven la seva capacitat d'actuar en tant que ciutadans lliures. En contrapartida, el tram de cooperatives permetria republicanitzar la indústria, tenint llavors els treballadors capacitat decisòria en l'àmbit de la producció. Només partint d'aquestes condicions els assalariats podrien mantenir la capacitat política necessària per intervenir en els afers públics.

De l'exemple la pregunta que ens hem de fer és: essent els *Knights* una organització sindical sorgida del conflicte de classes, s'explica el seu desenvolupament per preocupacions exclusivament materials? La resposta és taxativa: no. Prenguem atenció sobre la vessant política substantiva dels *Knights*. Primer, reformulen els marges identitaris del grup que ha de ser mobilitzat, els conjunt dels treballadors, de manera que trenquen amb dos prejudicis culturals persistents: el racial i el de gènere. Segon, la preocupació fonamental no rau en millorar condicions salarials, sinó en una qüestió essencialment qualitativa: com preservar tant l'autonomia personal com la competència política d'aquells ciutadans que no disposen de

propietat. Els *Knights* mostren diàfanament que l'interès per la millora material no guarda una relació d'oposició amb projectes de tipus qualitatiu. Ans al contrari, si prenem perspectiva històrica de seguida veiem que la relació entre ambdues vessants de la mobilització és persistent. El republicanisme d'esquerres o el socialisme constitueixen exemples d'aquesta mena de projectes qualitius que guarden una relació de congruència amb el conflicte distributiu.

La hipòtesi postmaterialista no surt millor parada si fixem l'atenció en bona part dels processos de mobilització actuals. Més encara: la seva feblesa en surt multiplicada perquè és en les condicions presents (les d'ençà del darrer terç del segle anterior) que la hipòtesi hauria de relacionar-se positivament amb les dades empíriques. En aquest sentit són precises les crítiques d'Erik Neveu. Neveu accepta les tesis de Ronald Inglehart (1977) i Daniel Bell (1976) segons les quals: (a) en les societats occidentals contemporànies la satisfacció dels béns materials tendeix a desplaçar les demandes polítiques cap a reivindicacions més qualitatives referides a la participació, la preservació de l'autonomia, la qualitat de vida o el control dels processos de treball; (b) el capitalisme contemporani està marcat per l'extensió de les capacitats tecnològiques, la importància de les competències de gestió i el poder de la informació, fet que proporciona la base estructural per a una militància més propensa a les reivindicacions relacionades amb el valor de l'autonomia. Però Neveu es pregunta què hem d'entendre per reivindicacions qualitatives: ho són

o no les demandes de reducció de jornada laboral?³²³ O malgrat és clar que una demanda d'augment salarial implica una reivindicació clarament material, també és evident que el fet de disposar de més diners permet a qui els té millorar qualitativament les seves condicions de vida. Per altra banda, és constatable que les “mobilitzacions materialistes” gaudeixen fins a data d'avui d'una gran fortalesa: ni han perdut vigència respecte de les que segueixen valors postmaterialistes ni tampoc capacitat mobilitzadora.³²⁴

Del conjunt de crítiques vistes fins aquí arribo a la conclusió que la denominació “nous moviments socials” garanteix una utilitat exclusivament taxonòmica: ens permet veure com el fenomen movimentista pren formes i orientacions temàtiques diferents en funció de les condicions societàries a les quals s'hagi de respondre. Lògicament, el moviment per la pau des dels anys cinquanta de l'anterior segle ha hagut d'escometre la crucial proliferació d'armament nuclear; els ecologistes, l'evidència científica dels límits dels recursos naturals; les dones, la cada vegada més contundent incongruència dels plantejaments democràtics front el patriarcalisme. Que els moviments socials hagin de respondre a les condicions canviants de l'ordre social en cap cas equival a que desconsiderin la referència a experiències

³²³ E. Neveu (2002), pp. 113-15.

³²⁴ Segurament fou el moviment vaguístic de novembre i desembre de 1995 a França la mobilització que més torpedejà la suposada preeminència de les reivindicacions postmaterialistes. Així ho manifesta C. Offe (1997) en una entrevista. Un article que recull abastament les característiques d'aquesta mobilització és el de J. Sempere (1995).

prèvies inscrites en condicions societàries diferents. Ho hem vist amb la noció de *master frames* descrita en el capítol anterior. Hi ha un fil conductor que vincula els diferents moviments socials al llarg de la història contemporània: la voluntat de minorar o neutralitzar relacions de poder “encastades” en les disposicions estructurals dels diferents ordres socials en què s’han desenvolupat. Un exemple: els *Tute Bianche*, una xarxa de grups de base llibertària que practica la desobediència civil en el marc de les mobilitzacions contràries a la globalització capitalista, afirmen considerar-se un component més d’aquest fil conductor que sintonitza una llarga història de protestes. Així ho declararen al redós de les mobilitzacions de Gènova del juliol de 2001:

“Nosaltres som nous, però som els de sempre. Som vells de cara al futur, exèrcit de desobediència les històries de la qual constitueixen armes, des de fa segles en marxa sobre aquest planeta. En els nostres estandards està escrit ‘dignitat’. En nom d’aquesta combatem contra aquells que pretenen ser els amos de les persones, camps, boscos i cursos d’aigua, contra aquells que governen amb arbitrietat, contra aquells que imposen l’ordre de l’Imperi, contra aquells que empobreixen la comunitat.”³²⁵

³²⁵ Citat a J. Pastor (2002), pp. 57-8.

4.3. Crítica del gir constructivista: el “realisme” dels moviments socials

El que segueix no pretén ser una mena de “dissertació” de filosofia de la ciència (que en aquest context seria necessàriament pèssima i, a més, jo no sóc un entès en la matèria). Deixant de banda tal pretensió, doncs, només a un nivell introductori vull aprofitar per aclarir dues coses: primer, què s’entén per realisme; segon en quin sentit adopto aquest rètol per tractar la dinàmica dels moviments socials.

De manera molt sintètica pot dir-se que el realisme combina dues tesis: una, de caràcter ontològic, afirma que el món està compost per una sèrie de fets, siguin bruts (és a dir, físics sense intervenció humana) i/o institucionals o socials (és a dir, físics modelats per la intervenció humana, com ara un martell, o abstractes, com per exemple l’estat) que existeixen independentment de les nostres creences, desitjos o voluntat quan ens trobem front dels mateixos; l’altra tesi, de caràcter epistemològic, afirma que aquesta sèrie de fets poden ser coneguts, tant en la seva forma com en la seva mecànica, gràcies a l’exercici de la ciència. En el camp de les ciències socials, i particularment en la sociologia, el realisme en cap cas implica desconsiderar la subjectivitat característica de l’acció humana; ans al contrari, aquesta constitueix un requisit epistemològic clau. Però el treball científic que doni compte de les experiències subjectives ha de procedir objectivament, és a dir,

aportant indicadors fiables que permetin que l'estudi de les creences, motivacions o intencions pugui ser sotmès a proves empíriques.³²⁶

Pel que fa al tema que a mi m'interessa, utilitzo el rètol del "realisme" per il·lustrar la dinàmica dels moviments socials perquè: (a) aquests (com qualsevol acció política que pretengui assolir alguna mena d'èxit) han de conèixer de quina situació parteixen, quin és el problema que s'aboquen a resoldre; (b) en el decurs de la dinàmica de mobilització es veuen obligats a batallar amb d'altres actors en el marc d'un sistema de correlació de forces desigual. Tant els problemes objecte d'intervenció com el sistema de correlació de forces amb els quals els moviments han de bregar no són producte de la voluntat o d'una sèrie de creences dels activistes, sinó que són variables objectives sobre les quals aquests intervenen sistemàticament.

En el capítol tercer hem vist com l'interaccionisme venia a afirmar que allò que anomenem "problemes socials" no estan donats de forma objectiva, sinó que depenen d'un procés de definició col·lectiva que considera la subjectivitat de cadascú en el moment de plantejar que tal o qual cosa constitueix un "problema" sobre el qual val la pena mobilitzar-se. Més tard, la perspectiva constructivista vingué a indicar que els moviments socials són "constructes" institucionals

³²⁶ Sobre aquestes qüestions són molt il·lustratives les lectures de J.R. Searle (1997), M. Hollis (1998), i M. Bunge (1995, 2000).

“constructors” de problemes sociataris.³²⁷ Malgrat que hi ha autors que s’esmersen a assenyalar que el constructivisme supera l’interaccionisme en el punt de considerar que els problemes referents a l’ordre social tenen caràcter fàctic³²⁸, el fet és que els constructivistes se centren en treballar els processos col·lectius d’atorgació de sentit a les mobilitzacions o, dit en el seu llenguatge, en la construcció d’identitats socials propícies per a la mobilització. Sóc del parer que aquesta manera d’encarar l’estudi dels moviments socials no és desvinculable del clima intel·lectual ofert per la filosofia postmoderna a partir de finals dels anys seixanta del darrer segle, perspectiva filosòfica que tingué força acceptació en determinats cercles de ciències socials tals com la sociologia o l’antropologia.

La panòpia d’aportacions que s’inscriuen en el postmodernisme dificulten una definició exhaustiva. No obstant, un intent podria ser el següent: per postmodernisme s’entén tant la impossibilitat de fonamentar cap epistemologia que doni compte de la realitat, com la creença en el progrés concebut en una direcció emancipadora. Des d’aquesta perspectiva, ni la ciència ni els sistemes d’idees polític-normatives universalistes pròpies de la modernitat podrien ser les guies rectores, respectivament, del coneixement i de l’organització social.³²⁹

³²⁷ S. Hilgartner i Ch.L. Bosk (1988), però també un autor prolíficament citat en la teoria de la mobilització de recursos, B. Klandermans (1994), p. 184.

³²⁸ Aquest és el cas d’E. Laraña (1999), p. 123.

³²⁹ F. Lyotard (1994). Així, el postmodernisme formaria una part essencial de l’ofensiva antirrealista del tercer terç del darrer segle. Sobre el particular vegeu M. Bunge (1995), p. 22, i (2000), p. 280, A. Domènech (1999), S. Giner (1997b). Alguns treballs tant descriptius com crítics amb el postmodernisme els trobareu a

Fixem-nos en les asseveracions de dos dels autors més referenciats del camp postmodern: François Lyotard i Michel Foucault.

Lyotard promou la idea que no existeix una realitat en si mateixa ni poden existir judicis de valors compartits transculturalment, sinó que tant l'una com els altres constitueixen fenòmens discursius producte de variats codis, convencions, jocs de llenguatge o sistemes significants que proporcionen l'únic mitjà d'interpretació de l'experiència en funció de cada cultura o comunitat humana donades. El plantejament de Lyotard detenta un efecte polític-normatiu de gran calat: si les diverses comunitats humanes constitueixen àmbits de discurs autoreferencial, llavors resulta impossible que aquestes intersectin en assumptes de justícia. L'única alternativa a l'agressió mútua seria l'adopció d'una perspectiva pluralista atomitzada en què cada part respectés les diferències del punt de vista de l'altre sense intercedir-hi en cap grau. Els judicis cognitius (el recurs a nocions d'evidència empírica, de prova històrica, de testimoni documental) no superarien la incommensurabilitat discursiva de cada comunitat perquè, a parer de Lyotard, aquesta mena de judicis constitueixen un discurs en si mateix al mateix nivell que d'altres (amb l'aggravant, això sí, que aquests han pretès la preeminència en matèria de coneixement). En conseqüència, resulta impossible escollir entre interpretacions rivals d'esdeveniments,

A. Giddens (1993), S. Lash (1996), D. Lyon (1996), C. Norris (1997), M. Berciano (1998), X. Godàs (1998).

fets o valors, ja que tots aquests es troben igualment subjectes a un principi relativista: com que les diferents parts jutjaran sempre segons criteris diferents, no podrà existir un terreny comú d'acord en matèria normativa o de coneixement.

Per la seva banda, les tesis foucaultianes encara es mostren més contundents: si amb Lyotard cabria l'esperança que les comunitats de discurs autoreferencials no s'agredissin mútuament, Foucault afirma que les relacions de poder constitueixen l'únic eix de regulació de les relacions socials. Aquestes relacions vindrien a ser una espècie de ritual intemporal que imposa obligacions, ja sigui mitjançant la violència explícita o les regles instituïdes.³³⁰ Més encara: qualsevol sistema normatiu expressa voluntat de poder, raó per la qual aquells que declaren lluitar contra el poder allò que realment pretenen és adquirir-lo per exercir-lo. Les figures de l' "opressor" i l' "oprimit", així com les reclamacions d'allò "just" contra allò "injust", són sengles il·lusions pròpies del deix ideològic de la modernitat: si alguna veritat hi ha és que tothom pretén exercir poder.³³¹ Partint d'aquestes

³³⁰ Vegeu M. Foucault (1980), (1981), (1992), (1996). La font d'inspiració de l'estratègia argumentativa de Foucault es troba en l'obra de Friedrich Nietzsche. Val a dir que, curiosament, encara hi ha qui veu en aquest filòsof un pensador radical i fins d'esquerres, quan d'una acurada lectura de la seva obra només pot desentrellar-se el seu total menyspreu tant per la democràcia en general com pel socialisme en particular. Vegeu, per exemple, F. Nietzsche (1995).

³³¹ Aquesta idea Foucault l'expressa en múltiples ocasions. Aporto una cita il·lustrativa extreta d'un debat que aquest tingué amb Noam Chomski [(1976), p. 65, la cursiva és meua]: "(...) el proletariat no lluita contra la classe dominant perquè consideri que aquesta lluita sigui justa. El proletariat lluita contra la classe dominant perquè, per primera vegada en la història, vol prendre el poder. I considera que aquesta lluita és justa perquè mitjançant la mateixa esclafarà el poder

consideracions, l'estudi social solament ha de procedir a desentrellar la genealogia de les batalles per les quals els diferents potencials dominadors se substitueixen a l'atzar els uns als altres, no a establir relacions de causa-efecte que expliquin el perquè de les relacions de poder.

Pel que fa a l'estudi dels moviments socials, què pren el constructivisme contemporani del postmodernisme? La perspectiva de concebre'ls en tant que comunitats de discurs que expressen nous codis culturals que combaten o competeixen les representacions dominants.³³² S'assegura que aquesta oposició entre discursos hegemònics i dissidents es desenvolupa en una miríada de llocs i relacions. Per dir-ho d'alguna manera, els actors lliurarien la batalla fora de les clàssiques institucions formals o les relacions de classe; se "saltarien" les estructures macrosocials per passar a oposar-se en els múltiples àmbits on es dirimeixen codis culturals: les opcions sexuals, les disputes de caràter etno-cultural, l'ensenyament, la llei o la ciència, entre d'altres. Així, els opositors als codis culturals dominants no cercarien cap fita política en especial, sinó més aviat que se'ls deixés llaurar sense interferències el seu propi estil de vida.

de la classe dominant. (...). *Es lluita per guanyar, no perquè la lluita sigui justa.*" Sobre el perfil polític de Foucault val la pena considerar la reflexió de M. Berman al respecte [(1986), p. 25]: "(...) Foucault ofereix a una generació de refugiats dels seixanta una coartada (...) per explicar el sentiment de passivitat i impotència que s'apoderà de tants de nosaltres en els setanta. És inútil tractar de resistir contra les opressions i les injustícies de la vida moderna, donat que fins i tot els nostres somnis de llibertat no fan més que afegir anelles a les nostres cadenes; no obstant, una vegada compresa la total inutilitat de tot, al menys podem relaxar-nos."

³³² V. Taylor i N. Whittier (1995), p. 181.

Una primera deficiència d'aquesta posició radica en el fet que, al deslocalitzar els moviments del marc estructural en què es desenrotllen per centrar-se en la seva dimensió expressiva, esdevé incapaç d'explicar el perquè de la seva emergència i tampoc dóna compte del diferencial de recursos o de les relacions de poder que delimiten la dinàmica dels processos de mobilització. Òbviament, que per regla general el moviment obrer no detenti recursos de capital i que la seva posició de força estigui a priori en condicions d'inferioritat respecte de la dels empresaris capitalistes explica en gran mesura tant les seves característiques constitutives com el seu desenvolupament en l'acció.

No m'estendré sobre aquesta qüestió: ja l'he treballada prou en els dos capítols anteriors. Valgui solament una nota: segons la tradició sociològica principal les estructures no són un discurs, sinó que prenen un caràcter objectiu. Més concretament: el concepte sociològic d' "estructura social" suposa un constructe intel·lectual que pretén representar el fet objectiu que les societats modernes es troben objectivament estratificades en posicions socials no equipotents. El constructivisme, però, tendeix a mostrar una posició refractària a la noció d'estructura: si la realitat social és el producte d'una mena de subjectivitat col·lectiva, llavors fer referència a fets socials objectius constitueix un pas que els constructivistes tenen dificultats a efectuar. El postmodernisme vindria a reforçar aquesta postura: si tota realitat objectiva depèn dels ulls de qui la mira, aleshores preguntar-se sobre l'existència o inexistència d'aquesta resulta ser, en el millor dels casos,

un exercici que únicament resulta funcional per legitimar un discurs particular: el de la ciència. Aquí val la pena recordar que Max Weber (1993), tantes vegades presentat com a campió del subjectivisme, mai arribà a aquests extrems. Els seus conceptes de “classe”, “estament” i “poder” componen una visió tridimensional de la desigualtat social que dóna forma jeràrquica a les relacions entre les persones, més enllà d’allò que aquestes poguessin creure sobre quina és la seva posició social. Els treballadors que solament disposen de l’alternativa de vendre la seva força de treball comparteixen una posició econòmica semblant, malgrat que uns es conformin acríticament amb la seva situació mentre que d’altres no. Les creences, en Weber, són causes per a l’acció i un element que posiciona objectivament l’individu en el món (d’aquí el postul·lat sociològic segons el qual, a banda de la veritat o falsedat intrínseques a una creença, aquesta té conseqüències reals per a aquells que la posseeixen), però d’això no es dedueix que la posició social objectiva d’un individu depengui d’allò que aquest cregui que és la seva posició. En síntesi, malgrat que les estructures socials són la conseqüència dels resultats acumulats i persistents de les accions, Weber en cap cas oblida que a la vegada constitueixen el punt de partida d’aquestes. Com diàfanament mostren els seus treballs de sociologia històrica, la dinàmica social resulta de la tensió entre l’acció en tant que manifestació de les intencions dels individus, per una banda, i les estructures socials objectivades en què es troben aquests, per l’altra.

Dit això, allò que aquí m'interessa subratllar és que centrar-se en l'estudi de la dinàmica d'oposició entre discursos (o codis culturals) suposa un exercici insuficient perquè no capta bé un punt essencial: que els moviments, en no detentar recursos de poder polítics (representació parlamentària) ni econòmics (grups de pressió), solament assoleixen legitimitat si fan públicament evident l'existència de les situacions tractades, així com la impossibilitat de desbloquejar-les únicament mitjançant l'activitat política institucional. D'aquí que s'hagin d'esforçar per donar raons sòlides sobre els motius de les seves accions; no pretenen formular simples opinions sobre algun aspecte rellevant de l'organització social, sinó que mantenen una posició forta sobre la veritat d'allò que constitueix el seu objecte d'intervenció.

Des d'aquesta perspectiva, la problematització de les situacions no constitueix un simple procés de definició col·lectiva que, si no es dóna, implica la inexistència del problema. D'acord que són objecte de disputa pública aquelles situacions que un actor aconsegueix problematitzar.³³³ Però jo parteixo de la base que un moviment no "construeix" un problema, sinó que suposa un esforç col·lectiu per "desenterrar-lo" de la ignorància o de l'ocultació política interessada. Que el malestar es transformi en la verbalització d'una injustícia vol dir que els afectats argumenten la problemàtica d'una situació que existeix

³³³ S. Giner (2003), p. 288. Utilitzo en la cita la darrera versió de "La urdimbre moral de la modernidad", encara per publicar. Podeu trobar una versió anterior a S. Giner i R. Scartezini (eds) (1996), pp. 43-80.

prèviament a la mobilització.³³⁴ Dit en altres paraules: els mobilitzats no “construeixen” un problema, sinó que el “descobreixen” exposant-lo a la llum pública. Els afroamericans que s’organitzaren contra el sistema de segregació racial no varen “construir-lo” primer per després poder-s’hi oposar, ni el sistema com a tal era una construcció social fàcil de derruir: presentava un caràcter ben fàctic. Els pacifistes europeus dels vuitanta del segle XX no “construïren” el perill que per a la supervivència de la humanitat implicava la cursa d’armaments: avui en dia encara constitueix un problema ben real que un conflicte nuclear generalitzat produiria la destrucció completa del planeta. Els insubmisos no forçaren la seva subjectivitat fins a mostrar la dimensió coactiva del sistema de lleves: els tribunals militars i civils demostraren abastament que declarar-se insubmís contenia els seus riscos. Els ecologistes no batallen únicamet contra les opinions o els discursos dels estats i les corporacions econòmiques que malmeten el medi ambient, sinó fonamentalment contra l’evidència pràctica que tals actuacions perjudiquen l’ecosistema. Si bé és cert que en tots aquests casos la ignició de l’acció parteix de la indignació moral front a situacions que són conceptualitzades com a injustes o problemàtiques, la protesta expressada, per ser efectiva i perdurar, ha de restar fonamentada en la informació, el coneixement de causa i de conseqüència.

³³⁴ La noció d’ “alliberament cognitiu” de D. McAdam [(1982), pp. 48-51] capta prou bé aquesta idea.

Els moviments, doncs, es veuen obligats a “provar” l’existència dels problemes que constitueixen el motiu de la seva acció. El tema no és baldí: solament si una part significativa de la població i d’altres actors rellevants avalen el moviment en la “descoberta” del problema, aquest tindrà possibilitats d’assolir els seus objectius. D’aquí que l’argumentació que els mobilitzats elaborin per tal de justificar la persecució dels objectius declarats sigui de crucial importància per al desenvolupament del procés de mobilització, i que per fonamentar-la els activistes usin prolíficament el coneixement disponible o inclòs en produeixin de nou. Fixem-nos en el fet que determinats moviments han estat prolífics en la producció de coneixement rellevant.³³⁵ Conceptes com el de sostenibilitat mediambiental o el de gènere són indestruïbles dels processos de mobilització ecologista i feminista, respectivament. Evidentment, no tots els moviments es veuen en la necessitat d’usar en la mateixa mesura el coneixement disponible o a incentivar-ne de nou. Mentre que els ecologistes no poden passar sense fer referència a estudis científics, els *squatters* no semblen requerir-los. Aquests darrers, però, també es preocupen per compilar dades objectives que avalin la seva postura, particularment totes aquelles que fan referència a l’elevat preu dels habitatges o a l’especulació immobiliària.

Aquest lligam entre el coneixement i l’acció pren de nou relleu amb les actuals mobilitzacions contra els efectes de la globalització

³³⁵ Tracten específicament aquesta qüestió R. Eyerman i A. Jamison (1992), però també trobareu notes esclaridores a T. Eagleton (1997), pp. 38-9, M.G. Giugni i F. Passy (1998), p. 91, E. Neveu (2002), p. 140.

capitalista. Un dels denominadors comuns d'aquestes rau en el fet que les reivindicacions no se centren tant en la promoció de nous valors socials com en denunciar que aquells pretesament vigents, com ara la democràcia, els drets humans o la protecció del medi ambient, malgrat estar reproduïts en textos formals o en les declaracions internacionals, a la pràctica no es compleixen per omissió dels estats, les corporacions econòmiques i els organismes internacionals que afirmen acollir-los.³³⁶ El moviment crític amb la globalització capitalista no efectua aquesta denúncia a partir d'opinions sobre la injustícia de tal o qual situació, sinó que afirmen l'existència objectiva de tres problemes universals que requereixen de tractament polític global. Són:

- (a) El desenvolupament del capitalisme contemporani³³⁷ no ha solucionat, ans al contrari, ha agreujat les diferències de

³³⁶ P. Ibarra i altres (2002). Això ho expressa clarament el Manifest dels moviments socials reunits en el Segon Fòrum Social Mundial de Porto Alegre de 2001 [el trobareu reproduït a J. Pastor (2002), pp. 89-96].

³³⁷ No valen ambigüitats al respecte: el procés de globalització s'edifica sobre la base del mode de producció capitalista. Òbviament, que el capitalisme sigui el mode de producció hegemònic a escala mundial no és un fenomen nou; allò que sí és contemporani són les següents característiques definitòries del desenvolupament capitalista des de la crisi del petroli dels anys setanta del segle XX. La primera és política: el desmoronament de la Unió de Repúbliques Soviètiques Socialistes i la implantació del capitalisme a la Xina han fet més hegemònic el capitalisme que no ho era ara fa vint-i-cinc anys. La segona és fonamentalment tècnica: la revolució de les tecnologies de la informació com a condició de possibilitat per a la reorganització de l'activitat econòmica a escala planetària. Les noves tecnologies de la informació permeten la flexibilització organitzativa de les empreses, la connexió econòmica global de l'activitat empresarial en temps real i l'extensió d'uns mercats globals cada vegada més integrats, especialment el financer. Una bona aproximació a la panòpia de desigualtats socials derivades de la globalització està a M. Castells (1998b), pp. 95-191.

desenvolupament econòmic que, en determinats casos, no permeten ni els mínims de supervivència de les societats afectades. Les bosses d'exclusió social que es desprenen d'aquesta realitat prenen una dimensió global: afecten països sencers, com en el cas d'Haiti, però també es consoliden en els grans centres urbans nord-occidentals.

- (b) El problema de la sostenibilitat mediambiental. El desenvolupament econòmic capitalista continua essent estratègicament cec respecte de l'esgotament dels recursos naturals sobre els quals és possible, precisament, l'activitat econòmica. Altres problemes ecològics associats a l'activitat econòmica serien: l'acumulació de residus radioactius i químics, l'escalfament global a causa de l'efecte "hivernacle", el deteriorament de la capa d'ozó, la desertificació, la destrucció de sòl fèrtil, de la biodiversitat silvestre i agropecuària.
- (c) Les diferències culturals que expressen valors diferents pel que fa a l'*ha de ser* de l'organització social. Queda clar que algunes d'aquestes diferències, com ara les religioses, poden afectar tant la codificació com l'aplicabilitat universal dels drets humans. Si bé els moviments denuncien la doble moral de les potències nord-occidentals pel que fa a aquesta qüestió, també afirmen que no constitueix cap argument sòlid aquell que s'escuda en les particularitats culturals per no intervenir en matèria de drets humans. D'aquí que defensin l'establiment de criteris de justícia

universals que garanteixin tant la defensa dels drets humans com la persecució dels crims contra la humanitat.

En tots aquests casos els mobilitzats aporten abundants dades per justificar perquè són problemes universals.³³⁸ La dimensió moral de la protesta (expressada en alguna mena de justícia distributiva, la defensa de drets civils i polítics universals, o l'adopció d'una ètica social ecologista) s'ajusta a l'evidència d'aquestes dades per proposar escenaris de futur alternatius. I la intensa capacitat mobilitzadora de què fan gala aquesta mena de moviments arrela en l'èxit que estan tenint en la fonamentació de les seves denúncies.³³⁹

³³⁸ Una simple mirada a les webs d'algunes organitzacions de moviment social serveix per constatar aquesta intensa compilació de dades. Visiteu, per exemple, les d'Attac-International (www.atac.org), Coordinació pel Control de l'Organització Mundial del Comerç (www.citoyens.net), Drop the Debt (www.dropthebt.org), Greenpeace International (www.greenpeace.org), Observatori sobre Transnacionals (www.transnationale.org), Worldwatch Institute (www.worldwatch.org).

³³⁹ Prenguem atenció sobre el detall que una agregació de "baudrillard" seria absolutament incapaç d'organitzar un moviment social, perquè els seus integrants mai podrien estar segurs de si, en darrera instància, hi ha algun problema real que requereixi d'esmena. I és que segons el postmodern J. Baudrillard (2001), ens trobem immersos en una mena d'operació de manipulació mediàtica de la realitat que detenta l'efecte de suplantar allò real per un joc de representacions. Aquest és un exercici característic del postmodernisme: confondre deliberadament una qüestió de tipus ontològic (què succeeix?) amb una de tipus epistemològic (quines dificultats tenim per arribar a saber allò que succeeix?). Els moviments socials no poden desenvolupar-se sobre la base de dubtes infonamentats d'aquest estil, raó per la qual resulta curiós que autors com Baudrillard encara avui siguin presentats com a "crítics amb el sistema". El fet és que els seus plantejaments bloquen l'acció crítica més que la incentiven.

Finalment, cal fer una precisió: el fet que l'acció política contingui coneixement no implica que aquesta esdevingui una mena d'exercici pràctic de compilació de dades o d'una teoria erudita pura. Els eslògans poden derivar de l'anàlisi però en si mateixos són eines de combat, no de coneixement. Quan els moviments intervenen, la seva prioritat rau en cercar correlacions de forces favorables als objectius cercats, no "sentar càtedra".³⁴⁰ Per altra banda, els moviments tenen una clara vessant "carismàtica": de cara a mantenir l'acció pren una importància cabdal la retòrica activista específicament orientada al manteniment de la cohesió grupal, al sosteniment de la "fe" necessària per actuar fins quan es perden posicions de força respecte dels oponents.³⁴¹

Ara bé, si més enllà d'una retòrica activista que emfasitza la delimitació d'un "nosaltres" capaç d'actuar compromesament, els estudiosos dels moviments socials no fan esment de la necessitat que tenen aquests de demostrar que les seves accions no són fruit d'una mena de rebequeria o d'una exacerbada passió per l'activisme, llavors queda sense explicar una part fonamental dels seus discursos. Amb això vull destacar que hi ha una dimensió cognitiva en l'articulació del dissens de què vinc parlant. El fet d'aportar paraules, classificacions o

³⁴⁰ E. Neveu (2002), pp. 68, 152-3. No obstant, seria un exercici interessant estudiar els intents de combinar acció política amb teoria erudita pura. Un d'aquests intents l'ofereix F. Engels amb el seu *Anti-Dühring* (1968).

³⁴¹ G.A. Fine (1995) parla de "narratives" que demonitzen l'oponent, que emfasitzen la capacitat de sacrifici per a la lluita, o que refermen la capacitat dels mobilitzats per assolir els seus propòsits.

explicacions que donin compte de la problemàtica d'una situació constitueix un exercici de transcendència epistèmica, no reduïble a simple ideologia o a retòrica activista, que té l'efecte de proporcionar legitimitat als mobilitzats: si aquests actuen en favor de causes que responen a problemes constatables, aleshores, més enllà de la disputa política, el problema expressat en la mobilització requereix de solució política.

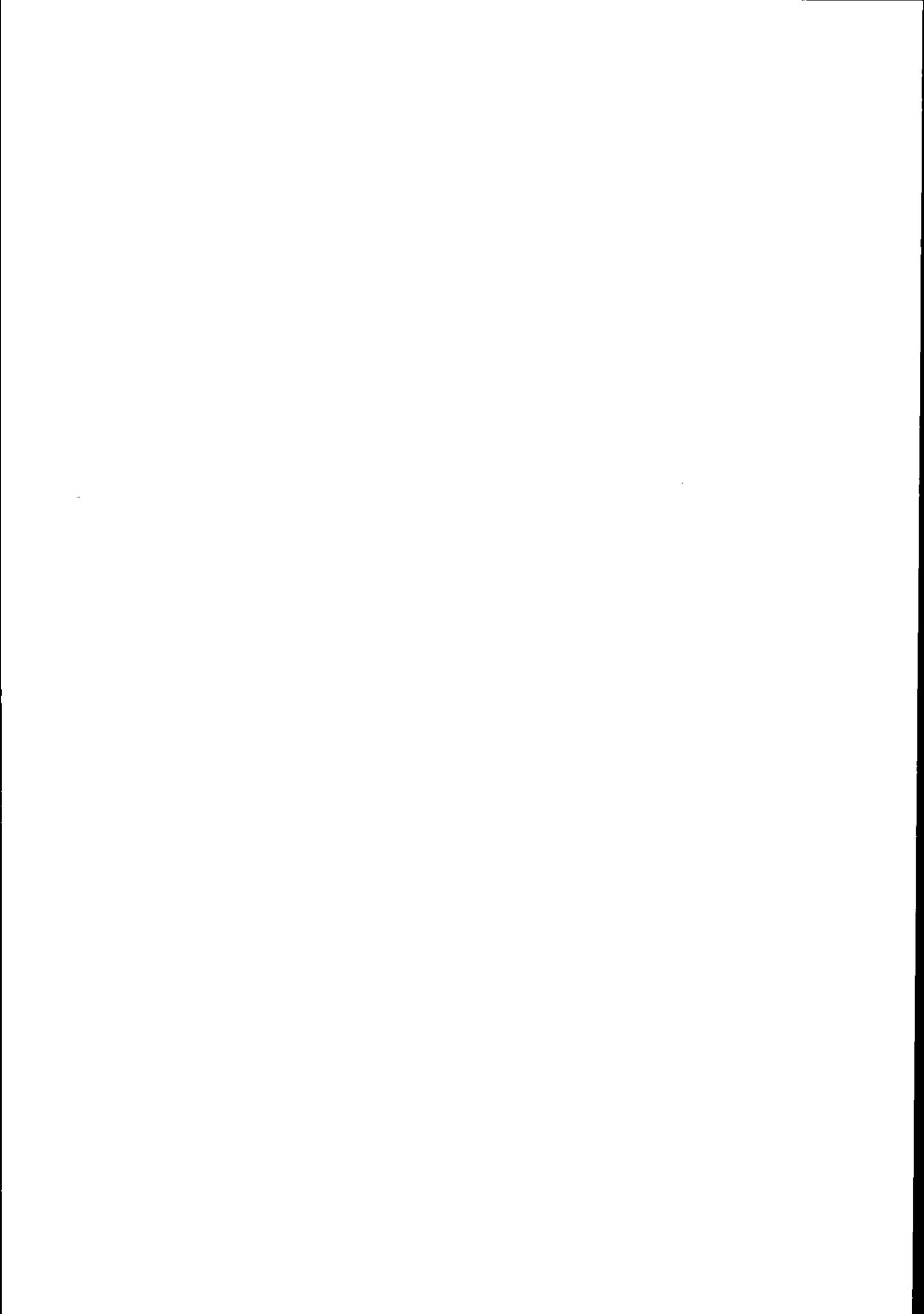
Aporto un darrer exemple per acabar d'il·lustrar el fil argumental seguit fins aquí: el del moviment social contra el Pla Hidrològic Nacional (PHN) i el transvassament de l'Ebre, comandat fonamentalment per la Plataforma per la Defensa de l'Ebre (PDE).³⁴² Aquest moviment fa sistemàticament referència a la identitat pròpia de les comarques connectades històricament i econòmica al riu. Afirmar categòricament que el transvassament projectat pel govern espanyol constitueix una agressió al mode de vida dels habitants de les terres de l'Ebre. Amb això conjuga el seu discurs amb un sentiment difosament percebut entre la població resident en la zona: que la decisió política de transvassar aigua del riu suposa una agressió al territori i als seus habitants. Més enllà de les diferències polítiques, la identificació amb el territori "objecte d'agressió" descriu el participant de les mobilitzacions des de que aquestes s'iniciaren, l'any 2000.

³⁴² Segueixo en aquest punt els treballs de J. Pont (2002) i J. Sorribes i P. Ferré (2001).

El moviment, però, no s'ha limitat a emfasitzar com a fonament de l'acció les particularitats de l'estil de vida dels habitants de les comarques riberenques del riu. Si el discurs activista s'hagués limitat a incentivar aquesta dimensió identitària, la seva capacitat d'incidència pública i política hauria quedat en part bloquejada. El fet és que els mobilitzats treballen dues problemàtiques que afecten tothom, es visqui o no a les comarques de l'Ebre: la de la gestió dels recursos hídrics sobre la base de criteris de sostenibilitat i la de l'impacte ambiental dels transvassaments. Tracten, per tant, de qüestions que excedeixen la particularitat del cas que constitueix el motiu original de l'acció. En el tractament d'aquestes problemàtiques el moviment ha rebut o ha cercat el suport de nombrosos científics (hidrogeòlegs, biòlegs, economistes, ecòlegs) que s'oposen als plantejaments favorables al transvassament aportant arguments científicament fonamentats. El treball científicament orientat propi del procés de mobilització, concretat en l'organització de diverses jornades, conferències i la mateixa presència d'experts en la dinàmica del moviment, ha estat cabdal a l'hora de dotar de major profunditat discursiva les mobilitzacions promogudes per la PDE, ja que mostra l'existència d'un problema complex que treu a cap una interrogació sobre el model de creixement econòmic seguit per les autoritats polítiques governamentals.³⁴³ El problema ja no és reduïble a

³⁴³ Per exemple, el 2 de març de 2002 se celebrà a l'Aula Magna de la Universitat de Barcelona les II Jornades Catalanes per a una Nova Cultura de l'Aigua, en què la qüestió dels transvassaments tingué una especial rellevància. Ja abans, el febrer de 2001, la Plataforma de Defensa de l'Ebre i la Plataforma d'Oposició als Transvassaments organitzaren unes jornades que comptaren amb una important presència de centres de recerca sobre mediambient.

si s'ha de preservar o no un estil de vida particular, suposadament amenaçat pel transvassament d'aigua. Ara les mobilitzacions s'esforcen per demostrar que el PHN detenta un impacte ecològic que hauria de ser motiu de preocupació per a totes aquelles persones o institucions interessades en promocionar polítiques ambientals sostenibles. Fixem-nos en el fet que el moviment ha aconseguit centrar la discussió en aquest punt: ara la disputa fonamental està en si el PHN és o no sostenible.

A MODE DE CONCLUSIÓ: L'ARTICULACIÓ DEL DISSENS

1. LES CARACTERÍSTIQUES CONSTITUTIVES DELS MOVIMENTS SOCIALS

De la discussió conceptual desenvolupada en la present recerca cal retenir que els moviments socials són un format específic d'acció col·lectiva caracteritzat per:

- (a) Constituir el marc institucional on s'organitzen individus prèviament desorganitzats i es coordinen organitzacions a priori no necessàriament coordinades per desenvolupar processos de mobilització que segueixen una lògica política reivindicativa no orientada a la presa del poder polític, o a la intervenció en la gestió del mateix.
- (b) La constant redefinició dels marges organitzatius en el mateix transcórrer del procés mobilitzador, així com per una manca d'estructures de comandament formalitzades.

- (c) El fet que es desenvolupen dins la dinàmica estratègica pròpia dels sistemes d'aliances i de conflicte que, al seu torn, es desenrotllen en condicions estructurals que influeixen de partida en la posició de força o debilitat de les parts en interacció.

2. LES TRES DIMENSIONS DE L'ARTICULACIÓ DEL DISSENS

En el decurs de la tesi he pres de referència els moviments d'orientació democràtica que actuen en condicions contextuais de democràcia representativa consolidada. Considerant aquesta restricció tipològica i contextual més les característiques constitutives dels moviments socials precedentment desglossades, afirmo que aquests tindran possibilitats d'incidir públicament i política si resolen les següents tres dimensions del procés de mobilització:

2.1. La dimensió proactiva

Es reconeix per dues característiques fonamentals:

- (a) El projecte normatiu declarat en el procés de mobilització: expressa un conjunt relativament ordenat i justificat de creences sobre com organitzar una determinada parcel·la o el conjunt de l'ordre social. L'esforç per desenvolupar i assajar escenaris

futurs d'organització social constitueix un exercici reflexiu complex en què tant es troben valors sobre com haurien de ser les coses com coneixements per justificar la plausibilitat o la necessitat d'aquest "ha de ser".

- (b) El mètode d'acció: segueix una lògica ofensiva en relació al problema tractat i als oponents actuals o potencials a la dinàmica de mobilització. Mostra l'habilitat dels mobilitzats de dur la iniciativa en la generació d'un conflicte i en la planificació dels passos a seguir en el mateix. Es determina d'aquesta manera tant la capacitat de resposta com el marge de maniobra dels oponents.

2.2. La dimensió deontològica

Donada la relativa feblesa dels moviments respecte dels seus oponents, els processos de mobilització depenen per desenvolupar-se d'una variable de caràcter moral: el compromís militant per convicció tant en relació a la causa defensada com en els mètodes emprats per assolir-la. Això implica que els mobilitzats han de deliberar i decidir per conjugar el caràcter estratègic propi de tota acció política amb els preceptes ètics que es donen. En concret:

- (a) Han de definir les finalitats perseguides i desenrotllar estratègicament l'acció. Al respecte prenen relleu les decisions

que a un nivell programàtic impliquen: (i) la prioritització d'uns objectius sobre uns altres, o la necessitat d'assolir objectius intermedis com a condició de possibilitat per a la consecució dels objectius finals; (ii) la revisió relativa, si s'escau, dels objectius intermedis i/o finals en considerar les possibilitats reals d'assolir-los; (iii) l'organització dels mitjans disponibles a fi d'assolir el conjunt d'objectius així com els requisits de sosteniment de la pròpia trama organitzativa.

- (b) Han de dissenyar la forma estructural de l'organització en sintonia amb la pauta de la conducta militant de manera que resulti reforçat el compromís individual amb el grup mobilitzat. Es cerca així un efecte de demostració cap a l'opinió pública, els oponents i el potencial de captació de nova militància sobre la congruència entre finalitats, mitjans, mètodes d'acció i comportament militant.

2.3. La dimensió cognitiva

Els moviments, en no detentar recursos institucionals de poder polític ni potencial econòmic, assoleixen reconeixement públic si evidencien la problemàtica de les situacions tractades. Així, podem comprovar que en no poques ocasions:

- (a) L'argumentació que els mobilitzats elaboren per justificar la persecució dels objectius declarats resulta cabdal per al desenvolupament del procés de mobilització: si no es prova l'existència de la situació denunciada, els moviments no poden ser reconeguts com a actors polítics rellevants. Per fonamentar els arguments favorables a la mobilització els activistes usen el coneixement disponible o en produeixen de nou.
- (b) Una part substancial de les energies militants està destinada a la compilació de dades, la promoció d'estudis, l'organització de jornades o seminaris que donin compte del tema motiu d'intervenció política, així com a la cerca de l'adhesió d'experts en la mateixa dinàmica de mobilització. Conceptualitzat el problema objecte d'intervenció, la dimensió moral de la protesta s'ajusta a l'evidència del mateix per proposar escenaris de futur alternatius.

3. ORIENTACIONS DE CARA AL FUTUR

Des de bon principi ja he assenyalat que la discussió teòrica escomesa en aquesta dissertació l'he desenvolupada pensant en orientar ulteriors recerques. Acabaré, doncs, enumerant cinc guies de treball de cara al futur:

- (a) Més enllà de distincions taxonòmiques, la característica política que vincula els diferents moviments socials d'orientació democràtica al llarg de la història contemporània rau en la seva voluntat de minorar o neutralitzar relacions de poder "encastades" en les disposicions estructurals dels diferents ordres socials en què es desenvolupen.

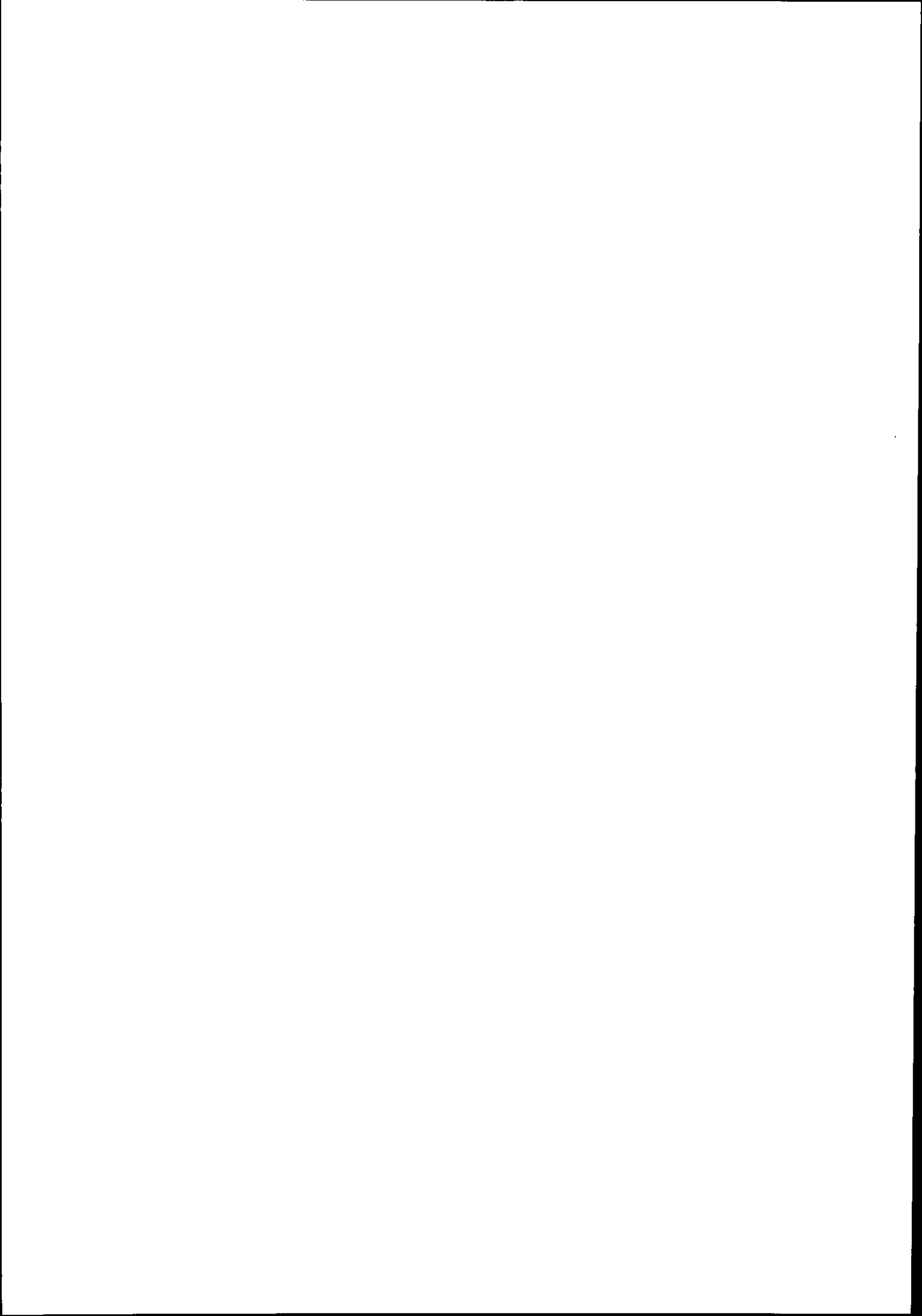
- (b) Els moviments socials que mostrin una major capacitat de mobilització facilitaran la vertebració ulterior o la redefinició programàtica d'organitzacions polítiques que capitalitzaran l'espai polític obert per les mobilitzacions.

- (c) La lògica ofensiva en l'acció guarda una estreta relació amb el grau de desenvolupament d'un projecte normatiu: com més elaborat està aquest, més capacitat detenta el grup mobilitzador per determinar els passos a seguir en un conflicte.

- (d) A una major capacitat tant mobilitzadora com d'impacte polític segueix una agudització dels dilemes expressats en la tensió entre la vessant deontològica de les mobilitzacions i els requisits d'eficiència de l'acció política.

- (e) En condicions modernes, la relació entre els moviments socials i el coneixement ha estat una constant. En les actuals circumstàncies, però, en què els sistemes político-normatius comprensius han perdut capacitat d'incidència en la

vertebració de la protesta política, la relació esmentada surt reforçada: els moviments s'orienten més a mostrar els problemes socials que requereixen de correcció que a mobilitzar seguint un disseny exhaustiu d'escenaris de futur alternatius.

BIBLIOGRAFIA

ACINAS, Juan C. (1990): "Sobre los límites de la desobediencia civil", a *Sistema* 97, pp. 99-113.

ADELL, Ramon (1994): "Movimientos sociales y contexto político", a *Leviatán* 56, pp. 113-28.

AGUIAR, Fernando (comp.) (1991): *Intereses individuales y acción colectiva*, Madrid: Pablo Iglesias.

AGUILAR, Salvador (2001a): *Ordre i desordre*, Barcelona: Hacer.
—(2001b): *Los movimientos sociales y el cambio social: ¿una lógica o varias lógicas de acción colectiva?*, a *Revista Internacional de Sociología* 30, pp. 29-62.

AIERBE, Peio (1989): *La lucha armada en Europa: IRA, RAF, Brigadas Rojas, Rote Zora, FLNC, Células Revolucionarias*, Donostia: GAKOA.

AJANGIZ, Rafael (2000): *Política militar y movimientos sociales: el fin de la conscripción en Europa*, Leioa: Universitat del País Basc.

ALBA, Víctor (1972): *Las ideologías y los movimientos sociales*, Barcelona: Plaza & Janes.

ALEXANDER, Jeffrey C. (1989): *Las teorías sociológicas desde la Segunda Guerra Mundial*, trad. cast. C. Gardini, Barcelona: Gedisa (ed. orig. 1987).

ANTUNES, Carlos i altres (1990): "Por una alternativa verde en Europa. Manifiesto Ecosocialista", a *Mientras Tanto* 41, pp. 59-171.

ARBLASTER, Anthony (1992): *Democracia*, trad. cast. A. Sandoval, Madrid: Alianza Editorial (ed. orig. 1987).

ARENDDT, Hanna (1967): *Sobre la revolución*, trad. cast. P. Bravo, Madrid: Revista de Occidente (ed. orig. 1963).

ARIÑO, Antonio, CUCÓ, Josepa (2001): "Las organizaciones solidarias. Un análisis de su naturaleza y significado a la luz del caso valenciano", a *Revista Internacional de Sociología* 29, pp. 7-34.

ARRIGI, Givanni, HOPKINS, Terence K. i WALLERSTEIN, Immanuel (1999): *Movimientos antisistémicos*, trad. cast. C. Prieto, Madrid: Akal.

AUBET, Mª José (ed.) (1983): *El pensamiento de Rosa Luxemburg*, Barcelona: Ediciones del Serbal.

AXELROD, Robert (1986): *La evolución de la cooperación*, trad. cast. L. Bou, Madrid: Alianza Editorial (ed. orig. 1984).

BAEHR, Peter (2000): "E.P. Thompson and European Nuclear Disarmament (END): A Critical Retrospective", a *The Online of Peace and Conflict Resolution*: www.trinstitute.org/ojpcr.

BAERT, Patrick (1998): *Social Theory in the Twentieth Century*, Cambridge: Polity Press.

BAGGULEY, Paul (1992): "Social Change, The Middle Class and the Emergence of 'New Social Movements': a Critical Analysis", a *The Sociological Review* 1, vol. 40, pp. 27-48.

BANKS, Joseph A. (1972): *The Sociology of Social Movements*, Essex: Macmillan Press.

BAUDRILLARD, Jean (2001): *La guerra del Golfo no ha tenido lugar*, trad. cast. T. Kauf, Barcelona: Anagrama (ed. orig. 1991).

BERCIANO, Modesto (1998): *Debate en torno a la postmodernidad*, Madrid: Síntesis.

BERGER, Peter L. (1995): *Invitació a la sociologia. Una perspectiva humanística*, trad. cast. J. Estruch, Barcelona: Herder.

BERGER, Peter L. i LUCKMANN, Thomas (1988): *La construcció social de la realitat*, trad. cat. J. Estruch, Barcelona: Herder (ed. orig. 1966).

BELL, Daniel (1976): *El advenimiento de la sociedad postindustrial*, trad. cast. R. García i E. Gallego, Madrid: Alianza Editorial (ed. orig. 1973).

BERLIN, Isahia (1996): *Cuatro ensayos sobre la libertad*, trad. cast. B. Urrutia, J. Bayón i N. Rodríguez, Madrid: Alianza Editorial (ed. orig. 1969).

BERMAN, Marshall (1986): *Todo lo sólido se desvanece en el aire: la experiencia de la modernidad*, trad. cast. A. Morales, Madrid: Siglo XXI.

BLUMER, Herbert (1969): "Social Movements", a McLaughlin, Barry: *Studies in Social Movements, a Psychological Perspective*, New York: The Free Press, pp. 8-29 (ed. orig. 1951).

—(1982): *El interaccionismo simbólico: perspectiva y método*, Barcelona: Hora (ed. orig. 1969).

BOBBIO, Norberto (1995): *Dreta i esquerra. Raons i significats d'una distinció política*, trad. cat. A. Rojo, Sueca: Afers (ed. orig. 1994).

BOTTOMORE, Tom (1976): *La sociología como crítica social*, trad. cast. A. Monrabà, Barcelona: Península (ed. orig. 1975).

BOTTOMORE, Tom i NISBET, Robert (eds.) (1988): *Historia del análisis sociológico*, trads. cast. L. Wolfson, L. Espinosa i A. Bigmani, Buenos Aires: Amorrortu (ed. orig. 1978).

BOUDON, Raymond (1972): *Para qué sirve la noción de "estructura"*, trad. cast. J.A. Míguez, Madrid: Aguilar (ed. orig. 1968).
——(1981): *La lógica de lo social*, trad. cast. L. Horno, Madrid: Rialp (ed. orig. 1979).

BRETONES, Mª Trinidad (2001): *Sociedades avanzadas. Manual de estructura social*, Barcelona: Hacer.

BROCKETT, Charles D. (1991): "The Estructure of Political Opportunities and Peasant Mobilization in Central America", a *Comparative Politics*, pp. 253-74.

BUNGE, Mario (1995): "Realismo y antirrealismo en las Ciencias Sociales, trads. cast. M. Reyes i A. Barceló, a *Mientras Tanto* 61, pp. 21-47 (ed. orig. 1993).

——(2000): *La relación entre la Sociología y la Filosofía*, trad. cast. M^a.D. González, Madrid: Ed. EDAF (ed. orig. 1999).

BURKE, Edmund (1989): *Reflexiones sobre la Revolución Francesa*, trad. cast. E. Pujals, Madrid: Rialp (ed. orig. 1790).

BURSTEIN, Paul, EINWOHNER, Rachel L. i HOLLANDER, Jocelyn A. (1995): "The Success of Political Movements: A Bargaining Perspective", a Jenkins, Craig J. i Klandermans, Bert (eds.): *The Politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements*, London: University College London Press, pp. 275-295.

CALHOUN, Craig (1995): "New Social Movements of the Early Nineteenth Century", a Traugott, Mark (ed.): *Repertoires and Cycles of Collective Action*, Durham: Duke University Press, pp. 173-215.

CARR, Edward H. (1972): *La Revolución Bolchevique*, vol. 1, trad. cast. S. Ortega, Madrid: Alianza Editorial (ed. orig. 1950).

CASQUETTE, Jesús (1994): "El contramovimiento ecologista en los Estados Unidos", a *Mientras Tanto* 56, pp. 125-32.

——(1998): *Política, cultura y movimientos sociales*, Bilbao: Bakeaz.

CASTELLS, Manuel (1993): *La ciudad informacional*, Madrid: Alianza Editorial.

——(1997): *La era de la información. Economía sociedad y cultura. La sociedad red*, vol. 1, Madrid: Alianza Editorial.

——(1998a): *La era de la información. Economía sociedad y cultura. El poder de la identidad*, vol. 2, Madrid: Alianza Editorial.

——(1998b): *La era de la información. Economía sociedad y cultura. Fin de milenio*, vol. 3, Madrid: Alianza Editorial.

CENTRE D'ESTUDIS DONA I SOCIETAT (1991): *La joventut de Catalunya i el servei militar*, a *Mocador* 18, pp. 3-15.

CHOMSKY, Noam i FOUCAULT, Michel (1976): "La naturaleza humana: ¿justicia o poder?", a *Cuadernos Teorema*, pp. 11-81.

CHOMSKY, Noam i HERMAN, Edward S. (1995): *Los guardianes de la libertad*, trad. cast. C. Castells, Barcelona: Crítica (ed. orig. 1988).

CLEMENS, Elisabeth S. (1998): "To Move Mountains. Collective Action and the Possibility of Institutional Change", a Giugni, Marco G., McAdam, Doug i Tilly, Charles, *From Contention to Democracy*, Lanham: Roman & Littlefield Publishers, pp. 109-123.

COHEN, Jean L. (1985): "Strategy or Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements", a *Social Research* 4, vol. 52, pp. 663-716.

COHN, Norman (1972): *En pos del milenio. Revolucionarios milenaristas y anarquistas místicos de la edad media*, trad. cast. R. Alaix, Barcelona: Barral (ed. orig. 1961).

COHN-BENDIT, Daniel, SARTRE, Jean Paul i MARCUSE, Herbert (1982): a Pellegrini, Mario (comp.): *La imaginación al poder. París Mayo 1968*, Barcelona: Argonauta (ed. orig. 1968).

COLLINS, Randall (1985): *Three Sociological Traditions*, New York: Oxford University Press.

COSER, Lewis A. (1961): *Las funciones del conflicto social*, trad. cast. B. Bass, R. Betancourt i F. Ibarra, México DF: FCE (ed. orig. 1956).

DAHL, Robert (1997): *La poliarquía. Participación y oposición*, trad. cast. J. Moreno, Madrid: Tecnos (ed. orig. 1971).

DAVIES, James C. (1969): "Toward a Theory of Revolution", a McLaughlin, Barry: *Studies in Social Movements, a Psychological Perspective*, New York: The Free Press, pp. 85-108 (ed. orig. 1962).

DELLA PORTA, Donatella (1998): "Las motivaciones individuales en las organizaciones políticas clandestinas", a Ibarra, Pedro i Tejerina, Benjamín (eds.): *Los movimientos sociales. Transformaciones políticas y cambio cultural*, Madrid: Trotta, pp. 219-242.

DELLA PORTA, Donatella i DIANI, Mario (1999): *Social Movements*, Oxford: Blackwell Publishers.

DELLA PORTA, Donatella i RUCHT, Dieter (1995): "Left-Libertarian Movements in Context: A Comparison of Italy and West Germany, 1965-1990", a Jenkins, Craig J. i Klandermans, Bert (eds.): *The Politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements*, Londres: University College London Press, pp. 229-272.

DIANI, Mario (1992): "The Concept of Social Movement", a *The Sociological Review* 1, vol. 40, pp. 1-25.

—(1998): "Las redes de los movimientos: una perspectiva de análisis", a Ibarra, Pedro i Tejerina, Benjamín (eds.): *Los movimientos sociales. Transformaciones políticas y cambio cultural*, Madrid: Trotta, pp. 243-270.

—(2000): "Simmel to Rokkan and Beyond. Towards a Network Theory of (New) Social Movements", a *European Journal of Social Theory* 3(4), pp. 387-406.

DÍAZ DEL MORAL, Juan (1969): *Historia de las agitaciones campesinas andaluzas*, Madrid: Alianza Editorial (ed. orig. 1929).

DOMÈNECH, Antoni (1999): *El eterno retorno de Calicles*, manuscrit inèdit.

——(2002): *El eclipse de la fraternidad*, manuscrit inèdit.

DURKHEIM, Emile (1991): *Las reglas del método sociológico*, trad. cast. A. Ferrer, Madrid: Akal (ed. orig. 1895).

——(1992): *El suicidio*, Madrid: Akal (ed. orig. 1897).

——(1993): *Las formas elementales de la vida religiosa*, trad. cast. A. Martínez, Madrid: Alianza Editorial (ed. orig. 1912).

DWORKIN, Ronald (1995): *Los derechos en serio*, trad. cast. M. Guastavino, Barcelona: Ariel (ed. orig. 1977).

EAGLETON, Terry (1997): *Ideología*, trad. cast. J. Vigil, Barcelona: Paidós (ed. orig. 1995).

EDER, Klaus (1985): "The New Social Movements: Moral Crusaders, Political Pressure Groups, or Social Movements?", a *Social Research* 4, vol. 52, pp. 869-890.

EISENSTADT, Samuel N. (1968): *Modernización. Movimientos de protesta y cambio social*, trad. cast. C. Gallo, Buenos Aires: Amorrortu.

EISINGER, Peter K. (1973): "The Conditions of Protest Behavior in American Cities", a *American Political Science Review*, 67, pp. 11-28.

ELSTER, Jon (1991): *El cemento de la sociedad. Las paradojas del orden social*, trad. cast. A.L. Bixio, Barcelona: Gedisa (ed. orig. 1989).

——(1996): *Tuercas y tornillos. Una introducción a los conceptos básicos de las ciencias sociales*, trad. cast. A. Bonanno, Barcelona: Gedisa (ed. orig. 1989).

ENGELS, Friedrich (1968): *Anti-Dühring*, trad. cast. J. Verdes, Madrid: Ciencia Nueva (ed. orig. 1878).

EQUIP D'INVESTIGACIÓ (1996): "L'enemic és dins: milícia nord-americana", a *El Temps* 632, pp. 24-9.

ESTÉVEZ, José A. (1984): "El problema de la justificación de la desobediencia civil", a *Mientras Tanto* 19, pp. 45-60.

EYERMAN, Ron (1992): "Modernity and Social Movements", a Haferkamp, Hans i Smelser, Neil J. (eds.): *Social Change and Modernity*, Los Angeles: University of California Press, pp. 37-54.

EYERMAN, Ron i JAMISON, Andrew (1991): *Social Movements. A cognitive Approach*, Cambridge: Polity Press.

FINE, Gary A. (1995): "Public Narration and Group Culture: Discerning Discourse in Social Movements", a Johnston Hank i Klandermans, Bert. (eds.): *Social Movements and Culture*, Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 127-143.

FLACKS, Richard (1994): "*The Party is Over*" ¿Qué hacer ante la crisis de los partidos políticos?, trad. cast. E. Laraña i A. Rivas, a Laraña, Enrique i Gusfield, Joseph (eds.): *Los nuevos movimientos sociales: de la ideología a la identidad*, Madrid: CIS, pp. 443-466 (ed. orig. 1992).

FOUCAULT, Michel (1980): *Microfísica del poder*, trad. cast. J. Varela i F. Álvarez-Uría, Madrid: La Piqueta.

—(1981): *Un diálogo sobre el poder y otras conversaciones*, Madrid: Alianza Editorial.

—(1992): *Nietzsche, la genealogía y la historia*, trad. cast. J. Vázquez, Valencia: Pretextos (ed. orig. 1968).

—(1996): *Vigilar y castigar*, trad. cast. A. Garzón, Madrid: Siglo XXI (ed. orig. 1975).

FRANCISCO, Andrés de (1997): *Sociología y cambio social*, Barcelona: Ariel.

FRASER, Nancy (2000): “¿De la redistribución al reconocimiento? Dilemas de la justicia en la era postsocialista”, a *New Left Review* 0, pp. 126-155.

FRIEDMAN, Debra i MCADAM, Doug (1992): “Collective Identity and Activism. Networks, Choices and the Life”, a Morris, Aldon D. i McClurg, Carol (eds.): *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press, pp. 156-73.

GAMSON, William (1990): *The Strategy of Social Protest*, Belmont, California: Wadsworth Publishing Company (ed. orig. 1975).

—(1992): “The Social Psychology of Collective Action”, a Morris, Aldon D. i McClurg, Carol (eds.): *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press, pp. 53-76.

—(1995): “Constructing Social Protest”, a Johnston Hank i Klandermans, Bert. (eds.): *Social Movements and Culture*, Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 85-106.

—(1998): “Social Movements and Cultural Change”, a Giugni, Marco G., McAdam, Doug i Tilly, Charles: *From Contention to Democracy*, Lanham: Roman & Littlefield Publishers, pp. 57-77,

GAMSON, William A. i MEYER, David S. (1999): “Marcos interpretativos de la oportunidad política”, trad. cast. S. Chaparro, a McAdam, Doug, McCarthy, John D. i Zald, Mayer N. (eds.): *Movimientos sociales: perspectivas comparadas*, Madrid: ISTMO, pp. 389-412 (ed. orig. 1996).

GARCIA, Jordi i altres (1989): *Amb raó, insubmissió*, Barcelona: Revolució.

GARZÓN, Ernesto (1981): “Acerca de la desobediencia civil”, a *Sistema* 42, pp. 79-92.

GIDDENS, Anthony (1972): *Politics and Sociology in the Thought of Max Weber*, London: The Macmillan Press.

—(1990): “El estructuralismo, el post-estructuralismo y la producción de la cultura”, a Giddens, Anthony i altres: *La teoría social hoy*, Madrid: Alianza Editorial, pp. 254-289 (ed. orig. 1987).

—(1993): *Consecuencias de la modernidad*, trad. cast. A. Lizón, Madrid: Alianza Editorial (ed. orig. 1990).

—(1996): *Más allá de la izquierda y la derecha. El futuro de las políticas radicales*, trad. cast. M^a.L. Rodríguez, Madrid: Cátedra (ed. orig. 1994).

GINER, Salvador (1974): *El progreso de la conciencia sociológica*, Barcelona: Península.

—(1979): *Sociedad masa: crítica del pensamiento conservador*, Barcelona: Península.

—(1996a): *Sociología*, Barcelona: Península (ed. orig. 1969).

—(1996b): *La democràcia: carta oberta a un ciutadà*, Barcelona: Ariel.

—(1997a): “Intenciones humanas, estructuras sociales: para una lógica situacional”, a Cruz, Manuel: *Acción humana*, Barcelona: Ariel, pp. 19-126.

—(1997b): “La sociología: una incierta victoria”, a C. Nieto (comp.): *Saber, sentir, pensar*, Madrid: Debate, pp. 275-310.

—(2001): *Teoría sociológica clásica*, Barcelona: Ariel.

—(2003): *Carisma y razón*, Madrid: Alianza Editorial (en procés de publicació).

GINER, Salvador i SCARTEZZINI, Riccardo (eds.) (1996): *Universalidad y diferencia*, Madrid: Alianza Editorial.

GINER, Salvador, LAMO DE ESPINOSA, Emilio i TORRES, Cristóbal (1998): *Diccionario de Sociología*, Madrid: Alianza.

GIUGNI, Marco G. (1998): “Social Movements and Change: Incorporation, Transformation, and Democratization”, a Giugni, Marco G., McAdam, Doug i Tilly, Charles: *From Contention to Democracy*, Lanham: Roman & Littlefield Publishers, pp. 11-26.

GIUGNI, Marco G. i PASSY, Florence (1998): "Contentious Politics in Complex Societies. New Social Movements between Conflict and Cooperation", a Giugni, Marco G., McAdam, Doug, Tilly, Charles: *From Contention to Democracy*, Lanham: Roman & Littlefield Publishers, pp. 81-107.

GODÀS, Xavier (1998): *Postmodernismo: la imagen radical de la desactivación política*, Barcelona: El Roure.

GOFFMAN, Erving (1997): *La presentación de la persona en la vida cotidiana*, trads. cast. B. Torres i F. Setaro, Buenos Aires: Amorrortu (ed. orig. 1959).

—(1974): *Frame Analysis*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

GOLDSTONE, Jack A. (1998): "Social Movements or Revolutions? On the Evolution and Outcomes of Collective Action", a Giugni, Marco G., McAdam, Doug i Tilly, Charles (eds.): *From Contention to Democracy*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, pp. 125-45.

GONOS, George (1977): "Situation versus Frame: the Interactionist and the Structuralist Analyses of the Everiday Life", a *American Sociological Review* 6, vol. 42, pp. 854-67.

GONZÀLEZ, Enric (1999): "Lobos Blancos. El Ku Klux Klan europeo nace en Londres", a *El País* el 2 de maig de 1999.

GRAMSCI, Antonio (1968): *El príncep modern*, trad. cast. J. Solé Tura, Barcelona: Edicions 62.

—(1974): *Antología*, trad. cast. M. Sacristán, Madrid: Siglo XXI (ed. orig. 1970).

GUEVARA, Ernesto (1985): *La guerra de guerrillas*, La Habana: Editorial de Ciencias Sociales (ed. orig. 1972).

GURR, Ted R. (1970): *Why Men Rebel*, Princeton: Princeton University Press.

GUSFIELD, Joseph (1962): "Mass Society and Extremist Politics", a *American Sociological Review* 1, vol. 27, pp. 19-30.

—(1994): "La reflexividad de los movimientos sociales: una revisión de las teorías sobre la sociedad de masas y el comportamiento colectivo", trad. cast. E. Laraña i A. Rivas, a Laraña, Enrique i Gusfield, Joseph (eds.): *Los nuevos movimientos sociales: de la ideología a la identidad*, Madrid: CIS, pp. 93-117.

HABERMAS, Jürgen (1988): *Ensayos políticos*, trad. cast. R.G. Cotarelo, Barcelona: Península (ed. orig. 1981).

—(1999): *Teoría de la acción comunicativa*, 2 vol., Madrid: Taurus (ed. orig. 1981).

—(1998): *Facticidad y validez*, trad. cast. M. Jiménez, Madrid: Trotta (ed. orig. 1992).

HEBERLE, Rudolf (1979): "Movimientos sociales", a *Enciclopedia de las Ciencias Sociales*, vol. 3, Madrid: Aguilar de Ediciones, pp. 263-268 (ed. orig. 1968).

HERRANZ, Rafael (1993): "La teoría de la obligación política y la justificación de la desobediencia civil: una aproximación crítica", a *Sistema* 117, pp. 71-81.

HERRERO-BRASAS, Juan A. (1986): *Informe crítico sobre el servicio militar*, Barcelona: Lerna.

HILGARTNER, Stephen i BOSK, Charles L. (1988): "The Rise and Fall of Social Problems", a *American Journal of Sociology* 94, pp. 53-78.

HIRSCH, Eric L. (1990): "Sacrifice for the Cause: Group Processes, Recruitment, and Commitment in a Student Social Movement", a *American Sociological Review* 2, vol. 55, pp. 243-54.

HIRSCHMAN, Albert O. (1977): *Salida, voz y lealtad*, trad. cast. E. Suárez, México DF: FCE (ed. orig. 1970).

—(1994): *Retóricas de la intransigencia*, trad. cast. T. Segovia, México DF: FCE (ed. orig. 1991).

HOBBSAWM, Eric (1974): *Rebeldes primitivos*, trad. cast. J. Romero, Barcelona: Ariel (ed. orig. 1958).

——(1978): *Revolucionarios. Ensayos contemporáneos*, trad. cast. J. Sempere, Barcelona: Ariel (ed. orig. 1973).

——(1998): *Historia del siglo XX. 1914-1991*, trads. cast. J. Faci, J. Ainaud i C. Castells, Barcelona: Crítica (ed. orig. 1994).

——(2000): “La izquierda y la política de la identidad”, a *New Left Review* 0, pp. 114-25.

HOLLIS, Martin (1998): *Filosofía de las ciencias sociales*, trad. cast. A. Lizón, Barcelona: Ariel (ed. orig. 1994).

HUNT, Scott, BENFORD, Robert i SNOW, David (1994), “Marcos de acción colectiva y campos de identidad en la construcción social de los movimientos”, trad. cast. E. Laraña i A. Rivas, a Laraña, Enrique i Gusfield, Joseph (Eds.): *Los nuevos movimientos sociales: de la ideología a la identidad*, Madrid: CIS, pp. 221-249 (ed. orig. 1992).

IBARRA, Pedro (ed.) (1992): *Objeción e insumisión. Claves ideológicas y sociales*, Madrid: Fundamentos.

——(1999): “Los movimientos por la solidaridad. ¿Un nuevo modelo de acción colectiva?”, a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 88, pp. 233-58.

IBARRA, Pedro, MARTÍ, Salvador, MORENO, Carmelo (2002): “Los movimientos antiglobalización”, en procés de publicació.

INGLEHART, Ronald (1977): *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton: Princeton University Press.

JENKINS, J. Craig (1981): “Sociopolitical Movements”, a Long, S. (ed.): *The handbook of Political Behavior* 4, New York: Plenum Press, 81-153.

——(1994): “La teoría de la movilización de recursos y el estudio de los movimientos sociales”, trad. cast. R. Llamas, a *Zona Abierta* 69, pp. 5-49 (ed. orig. 1983).

—(1998): “Social Movements, Political Representation and the State: An Agenda and Comparative Framework”, a Jenkins, J. Craig i Klandermans, Bert (eds.): *The Politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements*, London: University College London Press, pp. 14-35.

JOHNSTON, Hank, LARAÑA, Enrique i GUSFIELD, Joseph (1994): “Identidades, ideologías y vida cotidiana en los nuevos movimientos sociales”, a Laraña, Enrique i Gusfield, Joseph (Eds.): *Los nuevos movimientos sociales: de la ideología a la identidad*, Madrid: CIS, pp. 3-42.

KAASE, Max (1990): “Social Movements and Political Innovation”, a Dalton Rusell J. i Kuechler, Manfred (comps.): *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies*, Nova York: Oxford University Press, pp. 84-101.

KELLY, Petra (1997): *Por un futuro alternativo*, trad. cast. A. López i M. Tabuyo, Barcelona: Paidós (ed. orig. 1994).

KILLIAN, Lewis (1964): “Organization, Rationality and Spontaneity in the Civil Rights Movement”, a *American Sociological Review* 6, vol. 49, pp. 770-83.

KITSCHOLT, Herbert (1990): “New Social Movements and the Decline of Party Organization”, a Dalton Rusell J. i Kuechler, Manfred (comps.): *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies*, Nova York: Oxford University Press, pp. 179-208.

KLANDERMANS, Bert (1990): “Linking the ‘Old’ and ‘New’: Movements Networks in the Netherlands”, a Dalton Rusell J. i Kuechler, Manfred (comps.): *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies*, Nova York: Oxford University Press, pp. 122- 136.

—(1992): “The Social Construction of Protest and Multiorganizational Fields”, a Morris, Aldon D. i McClurg, Carol

(eds.): *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press, pp. 77-103.

—(1997): *The Social Psychology of Protest*, Cambridge: Blackwell Publishers.

KLANDERMANS, Bert i OEGEMA, Dirk (1987): "Potentials, Networks, and Barriers: Steps Towards Participation in Social Movements", a *American Sociological Review*, vol. 52, pp. 519-531.

KLEIN, Naomi (2001): *No logo*, trad. cast. A. Jockl, Barcelona: Paidós (ed. orig. 2000).

KNOKE, David (1988): "Incentives in Collective Action Organizations", a *American Sociological Review* 3, vol. 53, pp. 311-29.

—(1990): *Organizing for Collective Action. The Political Economies of Associations*, New York: Aldine de Gruyter.

KOLAKOWSKI, Leszek (1985): *Las principales corrientes del marxismo II. La edad de oro*, trad. cast. J. Vigil, Madrid: Alianza Universidad (ed. orig. 1976).

KORNHAUSER, William (1959): *The Politics of Mass Society*, Glencoe: Free Press.

KRIESI, Hanspeter (1989): "New Social Movements and the New Class in the Netherlands", a *American Journal of Sociology* 5, vol. 94, pp. 1079-116.

—(1992): "El contexto político de los nuevos movimientos sociales en Europa Occidental", a Bendicto, Jorge i Reinares, Fernando (eds.): *Las transformaciones de lo político*. Madrid: Alianza Editorial, pp. 115-153.

—(1999): "La estructura organizacional de los nuevos movimientos sociales en su contexto político", trad. cast. S. Chaparro, a McAdam, Doug, McCarthy, John D. i Zald, Mayer N. (eds.): *Movimientos sociales: perspectivas comparadas*, Madrid: ISTMO, pp. 221-261 (ed. orig. 1996).

KUECHLER, Manfred i DALTON, Russell J. (comps.) (1990): *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies*, Nova York: Oxford University Press.

KYMLICKA, Will (1995): *Filosofía política contemporánea*, trad. cast. R. Gargarela, Barcelona: Ariel (ed. orig. 1990).

LANDOR, R. (1997): "Carlos Marx, cerebro socialista", a *El País* de 14 de desembre, pp. 143-7 (originalment publicada al periòdic de Nova York *The World*, el 18 de juliol de 1871).

LARAÑA, Enrique (1999): *La construcción de los movimientos sociales*, Madrid: Alianza Editorial.

LASH, Scott (1996): *Sociology of Postmodernism*, London: Routledge (ed. orig. 1990).

LENIN, Vladimir Ilich (1975): *La enfermedad infantil del izquierdismo en el comunismo*, Madrid: AKAL (ed. orig. 1920).

—(1976): "Qué hacer?", a *Obras escogidas*, volum I, Madrid: Akal, pp. 117-278 (ed. orig. 1902).

LETAMENDÍA, Francisco (1997): *Juego de espejos. Conflictos nacionales centro-periferia*, Madrid: Trotta.

LORENZO, Pedro L. (2001): *Fundamentos teóricos del conflicto social*, Madrid: Siglo XXI.

LUKES, Steven (1977): *Essays in Social Theory*, Londres: MacMillian Press.

—(1985): *El poder. Un enfoque radical*, trad. cast. J. Deike, Madrid: Siglo XXI (ed. orig. 1974).

LUXEMBURG, Rosa (1974): *Huelga de masas, partido y sindicatos*, trads. cast. J. Aricó i N. Rosenfeld, Madrid: Siglo XXI (ed. orig. 1906).

LYON, David (1996): *Postmodernidad*, trad. cast. B. Urrutia, Madrid: Alianza Editorial (ed. orig. 1994).

LYOTARD, François J. (1994): *La condición postmoderna*, trad. cast. M. Antolín, Madrid: Cátedra (ed. orig. 1979).

MACPHERSON, C.B. (1970): *La teoría política del individualismo posesivo*, Barcelona: Fontanella (ed. orig. 1962).

MADDOO, Patricia i NIEBRUGGE-BRANTLEY, Jill (1995): "Teoría Feminista Contemporánea", trad. cast. M.T. Casado, a Ritzer, George: *Teoría Sociológica Contemporánea*, Madrid: McGRAW-HILL, pp. 353-409.

MAGUIRE, Diarmuid (1995): "Opposition Movements and Opposition Parties: Equal Partners or Dependent Relations in the Struggle for Power and Reform?", a Jenkins, Craig j. i Klandermans, Bert (eds.): *The Politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements*, London: University College London Press, pp. 199-228.

MANN, Michael (2000): "Orígenes de la diversidad de los movimientos de la clase obrera en la Europa del siglo XX", a *New Left Review* 0, pp. 47-96.

MARKOFF, John (1996): *Waves of Democracy. Social Movements and Political Change*, Thousand Oaks: Pine Forge Press.

MARX, Karl (1968): *El 18 Brumario de Luís Bonaparte*, trad. cast. O.P. Safont, Barcelona: Ariel (ed. orig. 1869).

—(1970): *La guerra civil a França el 1871*, trad. cat. M. Adrover, Barcelona: Edicions 62 (ed. orig. 1871)

—(1980): *Manuscritos: economía y filosofía*, trad. cast. F. Rubio, Madrid: Alianza Editorial (ed. orig. 1932).

MARX, Karl i ENGELS, Friedrich (1979): *El Manifiesto Comunista*, La Habana: Editorial de Ciencias Sociales (ed. orig. 1848).

—(1987): *La ideología alemana*, 2 vol., trad. cat. J. Moners, Barcelona: Laia (ed. orig. 1847).

MARX, Myra (1992): "The Political Context of Rationality. Rational Choice Theory and Resource Mobilization", a Morris, Aldon D. i McClurg, Carol (eds.): *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press, pp. 29-52.

McADAM, Doug, McCARTHY, John D. i ZALD, Mayer N. (eds.) (1999): *Movimientos sociales: perspectivas comparadas*, trad. cast. S. Chaparro, Madrid: ISTMO, pp. 21-46 (ed. orig. 1996).

McADAM, Doug (1982): *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930/1970*, Chicago: University of Chicago Press.

—(1986): "Recruitment to High-Risk Activism: The Case of Freedom Summer", a *American Journal of Sociology* 1, vol. 92, pp. 64-90.

—(1993): "Specifying the Relationship between Social Ties and Activism", a *American Journal of Sociology* 3, vol 99, pp. 640-667.

—(1994): "Cultura y movimientos sociales", trad. cast. E. Laraña i A. Rivas, a Laraña, Enrique i Gusfield, Joseph (eds.): *Los nuevos movimientos sociales: de la ideología a la identidad*, Madrid: CIS, pp. 43-67 (ed. orig. 1992).

—(1995): "Initiator and Spin-off Movements: Diffusion Processes in Protest Cycles", a Traugott, Mark (ed.): *Repertoires and Cycles of Collective Action*, Durham: Duke University Press, pp. 217-39.

—(1999): "Orígenes terminológicos, problemas actuales, futuras líneas de investigación" i "Marcos interpretativos y tácticas utilizadas por los movimientos: dramaturgia estratégica en el Movimiento Americano Pro-Derechos Civiles", trad. cast. S. Chaparro, a McAdam, Doug, McCarthy, John D. i Zald, Mayer N. (eds.): *Movimientos sociales: perspectivas comparadas*, Madrid: ISTMO, pp. 49-70 i 475-496 (ed. orig. 1996).

McADAM, Doug, TARROW, Sidney i TILLY, Charles (1996): "To Map Contentious Politics", a *Mobilization* 1, pp. 7-34.

McCARTHY, John D. (1994): "Activistas, autoridades y medios de comunicación: el movimiento contra la conducción de automóviles bajo los efectos del alcohol", trad. cast. E. Laraña i A. Rivas, a Laraña, Enrique i Gusfield, Joseph (eds.): *Los nuevos movimientos sociales: de la ideología a la identidad*. Madrid: CIS, pp. 321-366 (ed. orig. 1992).
——(1999): "Adoptar, adaptar e inventar límites y oportunidades", trad. cast. S. Chaparro, a McAdam, Doug, McCarthy, John D. i Zald, Mayer N. (eds.): *Movimientos sociales: perspectivas comparadas*, Madrid: ISTMO, pp. 205-220. (ed. orig. 1996).

McCARTHY, John D. i WOLFSON, Mark (1992): "Consensus Movements, Conflict Movements, and the Cooptation of Civic and State Infrastructures", a Morris, Aldon D., McClurg, Carol (eds.): *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press, pp. 273-97.

McCARTHY, John D. i ZALD, Mayer N. (1987): "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", a Zald, Mayer N. i McCarthy, John D. (eds.): *Social movements in an organizational society*, New Brunswick: Transaction, pp. 15-42.

MEAD, Georg H. (1982): *Espíritu, persona y sociedad*, trad. cast F. Mazía, Barcelona: Paidós (ed. orig.)

MEES, Ludger (1998): "¿Vino viejo en odres nuevos? Continuidades y discontinuidades en la historia de los movimientos sociales", a Ibarra, Pedro i Tejerina, Benjamín (eds.): *Los movimientos sociales. Transformaciones políticas y cambio cultural*, Madrid: Trotta, pp. 291-320.

MELUCCI, Alberto (1994a): "¿Qué hay de nuevo en los nuevos movimientos sociales?", trad. cast. E. Laraña i A. Rivas, a Laraña, Enrique i Gusfield, Joseph (eds.): *Los nuevos movimientos sociales: de la ideología a la identidad*, Madrid: CIS, pp. 119-149.

——(1994b): "Asumir un compromiso: identidad y movilización en los movimientos sociales", trad. cast. M. Revilla, a *Zona Abierta* 65, pp. 153-180 (ed. orig. 1988).

—(1996): *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge: University Press (ed. orig. 1996).

—(1998): “La experiencia individual y los temas globales en una sociedad planetaria”, a Ibarra, Pedro i Tejerina, Benjamín (eds.): *Los movimientos sociales. Transformaciones políticas y cambio cultural*, Madrid: Trotta, pp. 361-386.

MELUCCI, Alberto i LYYRA, Timo (1998): “Collective Action, Change and Democracy”, a Giugni, Marco G., McAdam, Doug i Tilly, Charles (eds.): *From Contention to Democracy*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, pp. 203-27.

MERTON, Robert K. (1992): *Teoría y estructura sociales*, trad. cast. M. Torner i R. Borques, México DF: FCE (ed. orig. 1949)

MEYER, David S. i STAGGENBORG, Suzanne (1996): “Movements, Countermovements, and the Structure of Political Opportunity”, a *American Journal of Sociology* 6, vol. 101, pp. 1628-60.

MICHELS, Robert (1969): *Los partidos políticos. Un estudio sociológico de las tendencias oligárquicas de la democracia moderna*, 2 vol., trad. cast. E. Molina de Vedia, Buenos Aires: Amorrortu (ed. orig. 1915).

MILLS, Charles W. (1970): *La élite del poder*, trad. cast. F. Torner i E. de Champourcin, Mèxic: FCE (ed. orig. 1956).

MONNÉ, Enric i SELGA, Lluïsa (1991): *Història de la Crida a la Solidaritat*, Barcelona: La Campana.

MOORE, Barrington, (1976): *Los orígenes sociales de la dictadura y la democracia*, trads. cast. J. Costa i G. Woith, Barcelona: Península.

MORENO, Carmelo i IBARRA, Pedro (2002): “Indígenas, indigentes, indigestos. Los nuevos sujetos de la izquierda radical frente al neoliberalismo global”, a Anton, Joan (coord.): *Las ideas políticas en el siglo XXI*, Barcelona: Ariel.

MORRIS, Aldon D. (1981): "Black Southern Student Sit-In Movement: an Analysis of Internal Organization", a *American Sociological Review* 6., vol. 46, pp. 744-67.

—(1992): "Political Consciousness and Collective Action", a Morris, Aldon D. i McClurg, Carol (eds.): *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press, pp. 351-73.

MOSSE, George L. (1973): *La cultura nazi*, trads. cast. J.L. Retana, J.C. García i E. Obregón, Barcelona: Grijalbo (ed. orig. 1966).

MOSTERÍN, Jesús (1987): *Racionalidad y acción humana*, Madrid: Alianza Universidad (ed. orig. 1978).

MUELLER, Carol (1994), "Identidades colectivas y redes en conflicto", trad. cast. E. Laraña i A. Rivas, a Laraña, Enrique i Gusfield, Joseph (eds.): *Los nuevos movimientos sociales: de la ideología a la identidad*, Madrid: CIS, pp. 287-319.

MÜLLER-ROMMEL, Ferdinand (1990): "New Political Movements and 'New Politics' Parties in Western Europe", a Dalton Rusell J. i Kuechler, Manfred (comps.): *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies*, Nova York: Oxford University Press, pp. 209-231.

MUNDÓ, Jordi (2000): *Ètica, identitat i ciència social normativa*, tesi doctoral, Barcelona: Departament d'Història de la Filosofia, Estètica i Filosofia de la Cultura.

NEOCLEOUS, Mark (1997): *Fascism*, Buckingham: Open University Press.

NEVEU, Erik (2002): *Sociología de los movimientos sociales*, Barcelona: Hacer (ed. orig. 1996).

NIETZSCHE, Friedrich (1995): *La genealogia de la moral*, trad. cat. J. Leita, Barcelona: Ed. 62 (ed. orig. 1887).

NISBET, Robert (1969): *La formación del pensamiento sociológico*, 2 vol., trad. cast. E. Molina, Buenos Aires: Amorrortu (ed. orig. 1966).

—(1993): “El problema del cambio social”, a Nisbet, Robert, Kuhn, Thomas S., White, Lynn i altres: *Cambio social*, trad. cast. L. Lovelace, Madrid: Alianza (ed. orig. 1972), pp. 12-51.

NORRIS, Christopher (1997): *Teoría acrítica. Postmodernismo, intelectuales y la guerra del golfo*, trad. cast. M. Talens, Madrid: Cátedra.

OBERSCHALL, Anthony (1999): “Oportunidades y creación de marcos en las revueltas de 1989 en el Este de Europa”, trad. cast. S. Chaparro, a McAdam, Doug, McCarthy, John D., Zald, Mayer N. (eds.): *Movimientos sociales: perspectivas comparadas*, Madrid: ISTMO, pp. 143-181 (ed. orig. 1996).

OFFE, Klaus (1988): *Partidos políticos y nuevos movimientos sociales*, trad. cast. J. Gutiérrez, Madrid: Sistema.

—(1990): “Reflections on the Institutional Self-transformation of Movements Politics: a Tentative Stage Model”, a Dalton Rusell J. i Kuechler, Manfred (comps.): *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies*, Nova York: Oxford University Press, pp. 232-250.

—(1992): *La gestión política*, trads. cast. L. Gómez i P. García, Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

—(1997): “Entrevista a Claus Offe”, a *Àmbits de Polítiques i Sociologia* 3, pp. 32-6.

OLIN WRIGHT, Eric (1994): *Clases*, trad. cast. A.M. Faerna, Madrid: Siglo XXI (ed. orig. 1985).

OLIVER, Pamela E. i MARWELL, Gerald (1992): “Mobilizing Technologies for Collective Action”, a Morris, Aldon D., McClurg, Carol (eds.): *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press, pp. 251-72.

OLSON, Mancur (1975): *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge: Harvard University Press (ed. orig. 1965).

—(1986): *Auge y decadencia de las naciones: crecimiento económico, estagflación y rigidez social*, Barcelona: Ariel.

ORTEGA y GASSET, José (1983): *La rebelión de las masas*, Barcelona: Orbis (ed. orig. 1927).

PARKIN, Frank (1984): *Marxismo y Teoría de Clases. Una crítica burguesa*, trad. cast. M. Briongos, Madrid: Espasa-Calpe (ed. orig. 1979).

PARSONS, Talcott (1969): *Politics and Social Structure*, New York: Free Press.

—(1992a): “Una teoría funcional del cambio”, trad. cast. F. Torner, a Etzioni Eva i Amitai (eds): *Los cambios sociales*, México DF: FCE, pp. 84-96. (ed. orig. 1964).

—(1992b): “El comunismo y Occidente: sociología del conflicto”, trad. cast. F. Torner, a Etzioni Eva i Amitai (eds): *Los cambios sociales*, México DF: FCE, pp. 349-356 (ed. orig. 1964).

PASTOR, Jaime (2002): *Qué son los movimientos antiglobalización*, Barcelona: RBA.

PELÀEZ, Lluç (2000): *Insubmissió. Moviment social i incidència política*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

PÉREZ YRUELA, Manuel (1979): *La conflictividad campesina en la provincia de Córdoba (1931-1936)*, Madrid: Servicio de Publicaciones Agrarias.

PÉREZ YRUELA, Manuel i GINER, Salvador (eds.) (1988): *El corporatismo en España*, Barcelona: Ariel.

PETTIT, Philip (1999): *Republicanism. Una teoría sobre la libertad y el gobierno*, trad. cast. A. Domènech, Barcelona: Paidós (ed. orig. 1997).

PIZZORNO, Alessandro (1994): "Identidad e interés", trad. cast. L. Moscoso, a *Zona Abierta* 69: 135-152 (ed. orig. 1983).

POLANYI, Karl (1997): *La gran transformación. Crítica del liberalismo económico*, trad. cast. J. Varela i F. Álvarez-Uría, Madrid: La Piqueta (ed. orig. 1944).

PONT, Josep (1998): *Moviments socials a Europa. Del moviment per la pau a les ONGs*, Barcelona: Hacer.

PONT, Josep (dir.) (2002): *El moviment social contra el Pla Hidrològic Nacional i el transvasament de l'Ebre*, Barcelona: Fundació J. Bofill.

POPPER, Karl R. (1996): *La miseria del historicismo*, trad. cast. P. Schwartz, Madrid: Alianza (ed. orig. 1957).

PORPORA, Douglas V. (1987): *The Concept of Social Structure*, Nova York: Greenwood Press.

PRESTON, Paul (1986): *Las derechas españolas del siglo XX: autoritarismo, fascismo y golpismo*, Madrid: Sistema.

PRIETO, Luís (1984): "La objeción de conciencia como forma de desobediencia al Derecho", a *Sistema* 59.

RASCHKE, Joachim (1994): "Sobre el concepto de movimiento social", trad. cast. J.C. Monedero, a *Zona Abierta* 69, pp. 121-134 (ed. orig. 1987).

RAVENTÓS, Daniel (1999): *El derecho a la existencia*, Barcelona: Ariel.

RAWLS, John (1979): *Teoría de la justicia*, trad. cast. M.D. González, Madrid: FCE (ed. orig. 1971).

RAY, Larry J. (1999): *Theorizing Classical Sociology*, Buckingham: Open University Press.

REVILLA, Marisa (1994): "El concepto de movimiento social: acción, identidad y sentido", a *Zona Abierta* 69, pp. 181-213.

—(ed.) (2002): *Las ONG y la política*, Madrid: ISTMO.

RIECHMANN, Jorge (1994): *Los verdes alemanes*, Granada: Comares.

RIECHMANN, Jorge i FERNÁNDEZ BUEY, Francisco (1995): *Redes que dan libertad. Introducción a los nuevos movimientos sociales*, Barcelona: Paidós.

RIUS, Xavier (1988): *La objeción de conciencia. Motivaciones, historia y legislación actual*, Barcelona: Integral.

—(1993): *Servei militar i objecció de consciència*, Barcelona: Barcanova.

ROCHON, Thomas R. (1990): "The West European Peace Movement and the Theory of New Social Movements", a Dalton Rusell J. i Kuechler, Manfred (comps.): *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies*, Nova York: Oxford University Press, pp. 105-121.

RODRÍGUEZ IBÁÑEZ, José E. (1992): *La perspectiva sociológica. Historia, teoría y método*, Madrid: Taurus (ed. orig. 1989).

RODRÍGUEZ, José L. (1998): *¿Nuevos fascismos? Extrema derecha y neofascismo en Europa y Estados Unidos*, Barcelona: Península.

ROLLÓN, Mª Luisa (1997): "La dimensión política de los movimientos sociales: algunos problemas conceptuales", a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 79, pp. 247-63.

ROSE, Arnold (1993): "El negro americano: contexto del cambio étnico", a Nisbet, Robert, Khun, Thomas S., White, Lynn i altres: *Cambio social*, trad. cast. L. Lovelace, Madrid: Alianza Editorial (ed. orig. 1972), pp. 201-225.

ROSENBERG, Arthur (1976): "El fascismo como movimiento de masas. Su auge y decadencia", a VV.AA.: *Fascismo y capitalismo. Teorías sobre los orígenes sociales y la función del fascismo*, trad. cast. J. A. Bravo, Barcelona: Martínez Roca (ed. orig. 1967).

—(1981): *Democracia y socialismo. Historia y política de los últimos ciento cincuenta años (1789-1937)*, trad. cast. A. García, México DF: Ed. Pasado y Presente (ed. orig. 1938).

ROTSCHILD-WHITT, Joyce (1979): "The Collectivist Organization: an Alternative to Rational-Bureaucratic Models, a *American Sociological Review* 44, pp. 509-527.

RUCHT, Dieter (1999): "El impacto de los contextos nacionales sobre la estructura de los movimientos sociales: un estudio comparado transnacional y entre movimientos", trad. cast. S. Chaparro, a McAdam, Doug, McCarthy, John D., Zald, Mayer N. (eds.): *Movimientos sociales: perspectivas comparadas*, Madrid: ISTMO, pp. 262-287 (ed. orig. 1996).

—(1990): "The Strategies and Action Repertoires of new Movements", a Dalton Russell J. i Kuechler, Manfred (comps.): *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies*, Nova York: Oxford University Press, pp. 156-175.

RUDÉ, George (1981): *Revuelta popular y conciencia de clase*, trad. cast. J. Beltrán, Barcelona: Crítica (ed. orig. 1980).

RULE, James B. (1989): "Rationality and Non-rationality in Militant Collective Actions", a *Sociological Theory* 2, vol. 7, pp. 145-60.

RUSSELL, Bertrand (1984): "La desobediencia civil y la amenaza de guerra nuclear", a *Mientras Tanto* 19, pp. 61-67.

SACRISTÁN, Manuel (1983): *Sobre Marx y marxismo. Panfletos y materiales I*, Barcelona: Icaria.

—(1987): *Pacifismo, ecología y política alternativa*, Barcelona: Icaria.

SALVADORI, Massimo L. (1977): “Gramsci i el PCI: dues concepcions de l’hegemonia”, a *Taula de Canvi* 5, pp. 9-27.

SAMPEDRO, Víctor (1997a): “Leyes, políticas y números de la objeción. Una explicación de la incidencia social de los objetores e insumisos”, a *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 79, pp. 143-172.

—(1997b): *Movimientos sociales: debates sin mordaza. Desobediencia civil y servicio militar (1970-1996)*, Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.

—(2000): *Opinión Pública y democracia deliberativa. Medios, sondeos y urnas*, Madrid: Istmo.

SCHWARTZ, Michael i SHUVA, Paul (1992): “Resource Mobilization versus the Mobilization of People. Why Consensus Movements Cannot Be Instruments of Change”, a Morris, Aldon D., McClurg, Carol (eds.): *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press, pp. 205-23.

SEARLE, John R. (1997): *La construcción de la realidad social*, trad. cast. A. Domènech, Barcelona: Paidós (ed. orig. 1995).

SEMPERE, Joaquim (1995): “Movilizaciones masivas en Francia. Creímos elegir a políticos y han resultado ser contables”, a *Mientras Tanto* 64, pp. 125-37.

—(2001): *Teoría sociológica clásica. Proyecto docente y de investigación*, Barcelona: Departament de Teoria Sociològica, Filosofia del Dret i Metodologia de les Ciències Socials (Universitat de Barcelona), text no publicat.

SEWELL, William H. (1992): “A Theory of Structure: Duality, Agency and Transformation”, a *American Journal of Sociology* 1, vol. 98, pp. 1-29.

SMELSER, Neil J. (1963): *Theory of Collective Behavior*, New York: The Free Press Of Glencoe.

SNOW, David A. i BENFORD, Robert D. (1988): "Ideology, Frame Resonance and Participant Mobilization", a *International Social Movement Research* 1, pp. 197-217.

—(1992): "Master Frames and Cycles of Protest", a Morris, Aldon D., McClurg, Carol (eds.), *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press, pp. 133-155.

SNOW, David A., WORDEN, Steven K., ROCHFORD, E. Burke, BENFORD, Robert D. (1986): "Frame Alignment Processes, Micromobilization and Movement Participation", a *American Sociological Review* 51, pp. 464-481.

SOREL, George (1976): *Reflexiones sobre la violencia*, trad. cast. F. Trapero, Madrid: Alianza Editorial (ed. orig. 1906).

—(1961): "The decomposition of marxism", trad. ang. I. L. Horowitz, a Horowitz, Irving Louis: *Radicalism and the Revolt Against Reason. The Social Theories of Georges Sorel*, London: Routledge and Kegan Paul, pp. 211-254 (ed. orig. 1908).

SORRIBES, Jesús i FERRÉ, Pere (2001): *La revuelta del Ebro catalán. Un movimiento en defensa del agua i el territorio*, comunicació presentada al VII Congrés Espanyol de Sociologia (Salamanca, 22-24 de setembre).

SOTELO, Ignacio (1999): "La verdadera revolución del siglo XX", a *El País* de 29 de juliol, pp. 11-2.

STERNHELL, Zeev (1994): *El nacimiento de la ideología fascista*, Madrid: Siglo XXI (ed. orig. 1989).

SWIDLER, Ann (1986): "Culture in Action: Symbols and Strategies", a *American Sociological Review* 3, vol. 51, pp. 273-86.

—(1995): "Cultural Power and Social Movements", a Johnston H. i Klandermans, B. (eds.): *Social Movements and Culture*, Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 25-40.

SZTOMPKA, Piotr (1995): *Sociología del cambio social*, trad. cast. A. Rivero, Madrid: Alianza Universidad (ed. orig. 1993).

TARROW, Sidney (1992): "Mentalities, Political Cultures, and Collective Action Frames", a Morris, Aldon D., McClurg, Carol (eds.): *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press, pp. 174-202.

—(1990): "The Phantom at the Opera: Political Parties and Social Movements of the 1960s and 1970s in Italy", a Dalton Russell J. i Kuechler, Manfred (comps.): *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies*, Nova York: Oxford University Press, pp. 251-273.

—(1995): "Cycles of Collective Action: Between Moments of Madness and the Repertoire of Contention", a Traugott, Mark (ed.): *Repertoires and Cycles of Collective Action*, Durham: Duke University Press, pp. 89-115

—(1997): *El poder en movimiento: los movimientos sociales, la acción colectiva y la política*, trads. cast. H. Bavia i A. Resines, Madrid: Alianza (ed. orig. 1994).

—(1999): "International Institutions and Contentious Politics: Does Internationalization Make Agents Freer or Weaker?", a *American Sociological Association Annual Meeting* (ponència).

TASCA, Angelo (1983): *El nacimiento del fascismo*, trad. cast. A. Aponte i I. Romero, Barcelona: Ariel (ed. orig. 1969).

TAYLOR, Verta i WHITTIER, Nancy (1995): "Analytical Approaches to Social Movement Culture: The Culture of the Women's Movement", a Johnston H. i Klandermans, B. (eds.): *Social Movements and Culture*, Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 163-187.

THERBORN, Göran (1977): "The Rule of Capital and the Rise of Democracy", a *New Left Review* 103.

THOMPSON, Edward P. (1980): "Protesta y sobrevive", trad. cast. M. Sacristán, a *Mientras Tanto* 5 i 6, pp. 33-53 i 85-107.

——(1984): *Tradición, revuelta y conciencia de clase: estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial*, trad. cast. E. Rodríguez, Barcelona: Crítica.

——(1989): *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, trad. cast. E. Grau, Barcelona: Crítica.

TILLY, Charles, TILLY Louise, TILLY Richard (1997): *El siglo rebelde, 1830-1930*, trad. cast. J. A. García, Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza (ed. orig. 1975).

TILLY, Charles (1978): *From Mobilization to Revolution*, Nova York: Random House.

——(1991): *Grandes estructuras, procesos amplios, comparaciones enormes*, trad. cast. A. Balbás, Madrid: Alianza (ed. orig. 1984).

——(1985): "Models and Realities of Popular Collective Action", a *Social Research* 4, vol. 52, pp. 717-47.

——(1995a): *Las revoluciones europeas, 1492-1992*, trad. cast. J. Faci, Barcelona: Crítica (ed. orig. 1993).

——(1995b): "Contentious Repertoires in Great Britain, 1758-1834", a Traugott, Mark (ed.): *Repertoires and Cycles of Collective Action*, Durham: Duke University Press, pp. 15-42.

——(1998): "Conflicto político y cambio social", a Ibarra, Pedro i Tejerina, Benjamín (eds.): *Los movimientos sociales. Transformaciones políticas y cambio cultural*, Madrid: Trotta, pp. 25-41.

TOCQUEVILLE, Alexis de (1994): *Recuerdos de la Revolución de 1848*, trad. cast. M. Suárez, Madrid: Trotta (ed. orig. 1893).

——(1995): *La democracia en América*, 2 vol., trad. cast. D. Sánchez, Madrid: Alianza Editorial, (ed. orig. 1835-40).

——(1996): *El Antiguo Régimen y la Revolución*, trad. cast. J. Ferreiro, México DF: FCE (ed. orig. 1856).

TOLRÀ, Jordi (coord.) (1998): *Objecció, la revolta pacifista*, Barcelona: Columna.

TÖNNIES, Ferdinand (1927): *Desarrollo de la cuestión social*, trad. cast. M. Reventós, Barcelona: Labor.

TOURAINÉ, Alain (1969): *La sociedad postindustrial*, trads. cast. J.R. Capella i F. Fernández Buey, Barcelona: Ariel.

—(1985): "An Introduction to the Study of Social Movements", a *Social Research* 4, vol. 52, pp. 749-87.

—(1992): "Two Interpretations of Contemporary Social Change", a Haferkamp, Hans, Smelser, Neil J. (eds.): *Social Change and Modernity*, Los Angeles: University of California Press, pp. 55-77.

—(1997): *¿Podremos vivir juntos?*, trad. cast. M. Armiño, Madrid: PPC.

TROTSKI, Lev (1985): *Historia de la revolución rusa*, 2 vol., trads. cast. A. Nin, L. González, L. Pastor, Madrid: SARPE (ed. orig. 1932).

—(1997): *Fascism: what it is and how to fight it*, New York: Pathfinder (ed. orig. 1944).

TURNER, Ralph i KILLIAN, Lewis (1972): *Collective Behavior*, New Jersey: Prentice Hall (ed. orig. 1957).

WAGNER, Peter (1997): *Sociología de la modernidad*, trad. cast. M. Villanueva, Barcelona: Herder (ed. orig. 1995).

WALLERSTEIN, Immanuel (1989): *El capitalismo histórico*, Madrid: Siglo XXI, ed. orig. 1983.

—(1999): *Utopistics or Historical Choices of the Twenty-first Century*, New York: The New Press.

WEBER, Max (1993): *Economía y sociedad*, trads. cast. JM Echevarría, J. Roura, E. Imaz, E. García, J. Ferrater Mora, Madrid: FCE (ed. orig. 1922).

—(1994): *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, trad. cat. J. Estruch, Barcelona: Edicions 62 (ed. orig. 1905).

—(1997): *El político y el científico*, trad. cast. F. Rubio, Madrid: Alianza Editorial (ed. orig. 1919).

VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel (1999): *Marcos: el señor de los espejos*, Madrid: El País-Aguilar.

VOSS, Kim (1999): "El colapso de un movimiento social: estructuras de movilización, creación de marcos interpretativos y oportunidades políticas en el caso de los Knights of Labor", trad. cast. S. Chaparro, a McAdam, Doug, McCarthy, John D., Zald, Mayer N. (eds.): *Movimientos sociales: perspectivas comparadas*, Madrid: ISTMO, pp. 320-365 (ed. orig. 1996).

WIEVIORKA, Michel (1992): *El espacio del racismo*, trad. cast. I. Arias, Barcelona: Paidós (ed. orig. 1991).

ZALD, Mayer N. (1992): "Looking Backward to Look Forward. Reflections in the Past and Future of the Resource Mobilization Research Program", a Morris, Aldon D., McClurg, Carol (eds.): *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press, pp. 326-48.

—(1999): "Cultura, ideología y creación de marcos estratégicos", trad. cast. S. Chaparro, a McAdam, Doug, McCarthy, John D., Zald, Mayer N. (eds.): *Movimientos sociales: perspectivas comparadas*, Madrid: ISTMO, pp. 369-388 (ed. orig. 1996).

ZALD, Mayer N. i ASH, Roberta (1969): "Social Movements Organizations: Growth, Decay and Change", a McLaughlin, Barry (ed.): *Studies in Social Movements. A social psychological perspective*, New York: The Free Press, pp. 461-485.

ZALD, Mayer N. i McCARTHY, John D. (1987): "Social Movement Industries: Competition and Conflict Among SMOs", a Zald, Mayer N., McCarthy, John D. (eds.): *Social Movements in an Organizational Society*, New Brunswick: Transaction, pp. 161-180.

ZALD, Mayer N. i USEEM, Bert (1987): "Movement and Countermovement Interaction: Mobilization, Tactics, and State Involvement", a Zald, Mayer N., McCarthy, John D. (eds.): *Social Movements in an Organizational Society*, New Brunswick: Transaction, pp. 247-272.

